

ילקוט ווהלין

50 שנה לילקוט 60 שנה למדינת ישראל

מס' 58

אלול תשס"ח - ספטמבר 2008

תוכן עניינים

3	דבר יו"ר האיגוד
4	מכתב מיד ושם
5	מכתב מעיריית גבעתיים
6	ח"י היהודים בוהלין / יהודה מרין
13	דברים מפי ישראל זינמן, יו"ר ארגון יוצאי מזריטש
	פעילות בקהילות
15	ארגון יוצאי אוסטראה / יוסף גליצקי, יו"ר הוועד
16	ארגון יוצאי רוקיטנה והסביבה / וועד הארגון
18	עליה לארץ ישראל תחת איומים / ברוריה ואברהם אגבר
	פרטיזנים בוהלין
23	סיפורו של פרטיזן מוהלין / גד רוזנבלט
25	תפילת כל נדרי בשולי יערות פולסיה / גד רוזנבלט
27	מפגש עם סיור של חטיבת הפרטיזנים "קובפאק" / אברהם אפלבוים
34	מות גבורה של שני נערים, חברינו / זאב אברך וזאב רבינוביץ
38	בין יאוש לתקוה / מרדכי קרופ
	עיירות בוהלין
41	ווהלין היהודית של דניאל כץ / נתן גרוס
47	קולקי עיירתי / בוריס בריק
51	סגירת המעגל של לובה
53	פוצ'אייב, עיירה בוהלין / חיים (גכטל) גלעין
57	קהילת קאמין קושירסק / אברהם ביבר
60	קהילות ורקוביץ ואוזיראן / ציפי קרליץ
63	תיעוד מרד גטו טוטשין ואחריתו / זאב (ולדימירד') פורטנוי
64	בלדה בצל החיים / זאב (ולדימירד') פורטנוי
65	סיפור אמיתי / אלכסנדר שריד-שוורצבלט
68	מצבת קוסטופול המבווישת / שלום ברייר
69	רשמים ממסע שורשים למזריטש / רחל שלום
	לכבוד חברים
70	דברים לחבר היקר אלי מנדל / אברהם אגבר
	לזכר חברים
71	לזכרו של גד רוזנבלט
72	לזכרו של שלום גולני
73	ביבליוגרפיה

בהוצאת:

האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, המרכז בישראל
היכל יהדות ווהלין, רח' כורזין 10, גבעתיים 38535
טלפקס. 30-1267175

בשיתוף עם:

הפדרציה של יוצאי ווהלין, ניו-יורק, ארה"ב
Federation of Wolinian Jews Inc
E, 7th Str., Broklyn, N.Y. 1123, USA 2675
Tel. 8913323

ארגון יוצאי ווהלין, לוס אנג'לס, ארה"ב
Wolliner Society of Los Angeles
N. Palm Dr., Beverly Hills, CA 90210, USA 304

הפדרציה של יוצאי ווהלין, מונטריאול, קנדה
Federation of Wolinian Jews
Montreal, Que H3W2Z5

חברי המערכת:

יהודה מרין
יוסף גליצקי
ציפי קרליץ

עיצוב:

רויטל לוי-אביב

הדפסה:

דפוס שלמה לוי בע"מ 30-7271886

דבר יו"ר האיגוד ואיר אפל

מרימה ראש, מכחישי שואה צצים חדשות לבקרים, שליטי מדינות ומשטרים אפלים עדיין מחזיקים ברעיון להשמיד את העם היהודי ואת מדינת ישראל.

להם נאמר לא עוד!

שואה נוספת לא תהיה.

למרות הזוועות, אותם גיבורים ששרדו, אודים מוצלים מאש, התנערו מאפר החורבן קמו ובנו דור חדש לתפארת העם היהודי, הקימו את מדינת ישראל ונלחמו את מלחמותיה.

אנו, החיים היום במדינת ישראל הננו המענה לצורר הנאצי ולכל עמי העולם: העם היהודי חי וקיים לנצח נצחים.

לכן, אנו בני העם היהודי בארץ ובתפוצות, בני דור ההמשך, עלינו מוטלת החובה הקדושה לזכור ולא לשכוח, לנצור את זכר הקורבנות הקדושים ולהנחיל את ערך הזיכרון של שואת עמנו ואת מורשת הגבורה של אבותינו, לדורות הבאים לעולמי עד.

כבן הדור השני לניצולי קהילות ווהלין, חברי ואני חרתנו על דגלנו לדאוג להנצחת זכר יקירינו בני ווהלין.

בני הקהילות מוזמנים להנציח את יקיריהם הן בהיכל ווהלין שהוקם לזכר בני הקהילות והן באתר האינטרנט של האיגוד אשר כתובתו היא

www.wolyn.org.il

שנה טובה בריאות ואריכות ימים,

יאיר אפל-יו"ר

66 שנים עברו מאז השמדת קהילות ווהלין.

מ 250 אלף יהודי ווהלין שרדו כשלושת אלפים בלבד.

אורחות חיים של מסורת יהודית, של אמונה ומנהגים של אבות אבותינו נרמסו ברגל גסה, תרבות שלמה ומפוארת הוכחדה בשיטתיות, חיים מלאים נגדעו באכזריות.

וזאת על מה ולמה? על היותם יהודים.

המסע המטורף של האידיאולוגיה הנאצית הציב את יהודי אירופה הנרדפים במאבק מתמיד על עצם קיומם.

למרות הנחיתות מול הצבא הנאצי, מצאו רבים את תעצומות הנפש למרוד ולהלחם. רבים סיכנו את חייהם, סיכון מודע ומתוך בחירה והצטרפו לפרטיזנים, למחתרות ולתנועות ההתנגדות. מי שהצליחו לברוח ולהסתתר, חיו בתנאים איומים בפחד מתמיד מפני הצוררים הגרמנים והאוקראינים שביקשו את נפשם.

66 שנים אחרי והאידיאולוגיה המטורפת להשמיד את העם היהודי עדיין לא חלפה מן העולם. האנטישמיות באירופה

YAD VASHEM

The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority

יד ושם

רשות הזיכרון לשואה ולגבורה

אל הניצולים וקרוביהם

הנדון: איסוף חפצים, תצלומים, אלבומים, מסמכים, ציורים ורישומים

כחלק מהמאמץ להגדלת האוספים ולקראת הקמת מוזיאון חדש אשר ידון בעולם הילד בשואה, אנו פועלים לאיתור, תיעוד ואיסוף של חומר מקורי מהתקופה. כל דבר שהוא מקורי מעניין אותנו, גם פריטים הנראים פשוטים ובלבד שיהיו שייכים לתקופה שקדמה למלחמה, ומעליית הנאצים לשלטון עד השחרור, מחנות העקורים, העלייה וההעפלה. כמו כן, מאד חשוב לנו הסיפור שמאחורי כל פריט. דרך הפריטים הללו והסיפורים הנלווים להם נוכל לשמר לדורות הבאים בצורה מוחשית את אשר התרחש בשואה.

מה הם הפריטים המבוקשים

א. למוזיאון הילדים החדש

כל פריט הקשור בחיי ילדים בתקופה זו: כולל חפצים אישיים ובמיוחד צעצועים, תכשיטים, ספרי זיכרונות, מכתבים, חיבורים, שירים, חוברות, מחברות, יומנים, ספרים, רישומים, ציורים, אלבומי תמונות, תצלומים בודדים, מסמכים וכדומה. כל פריט מעולם המשחק והיצירה - פריטים שנעשו על ידי ילדים ופריטים שנעשו עבור ילדים.

ב. לאוסף החפצים

1. פריטים אישיים - ביגוד, סמלים, אלבומי תמונות, תצלומים בודדים, ציורים, מסמכים וכדומה.
2. פריטים משפחתיים - כלי בית, כלי אוכל, ריהוט, תשמישי קדושה, תשמישי מצווה וכדומה.
3. פריטים קהילתיים - תשמישי קדושה ומצווה, עבודות אמנות ואומנות, סמלים ומסמכים.
4. כל פריט שנעשה או היה בשימושם של היהודים בגטאות, במחנות, ביערות, במסתור וכדומה.
5. פריטים שנמצאו בבית (או נשלחו אליכם מהבית ומהקהילה) לאחר השחרור.

ג. לאוסף האמנות

ציורים ורישומים שנוצרו תחת הכיבוש הנאצי בידי ציירים יהודים ולא יהודים.

ד. לאוסף התצלומים

אלבומים ותצלומים משפחתיים שיש בהם סיפור אישי מהתקופה.

אם אין ברשותכם פריטים אך ידוע לכם על אנשים המוכנים לתרום ליד ושם פריטים המתאימים לקריטריונים אותם מינו, אנא הפנו אותם אלינו או רשמו את פרטיהם המלאים וכן את הסיפור המלווה את הפריטים, כיוון שהסיפור חשוב כמו הפריט עצמו.

בתודה מראש על עזרתכם במילוי משימתנו המשותפת

צוות המוזיאון

טלפונים לפניות: 02-6443590, 02-6443598, 02-6443602

Museums Division

P.O.B. 3477 JERUSALEM 91034
TEL. 972-2-6443598 FAX. 972-2-6443599
email: museum@yadvashem.org.il

אגף המוזיאונים

ת.ד. 3477, ירושלים 91034
טל. 02-6443598 פקס. 02-6443599
דואר אלקטרוני: museum@yadvashem.org.il

MUNICIPALITY of GIVATAYIM
THE MAYOR'S OFFICE

עיריית גבעתיים
לשכת ראש העיר

י"ז תמוז תשס"ח
20 ביולי 2008

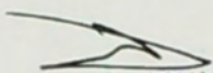
חברים יקרים,

במהלך החודשים האחרונים היה לי הכבוד להשתתף בשני כנסים שנערכו לכבודכם, ניצולי השואה.

התרגשתי מאוד לראות אתכם מגיעים לכנסים למרות הקושי הנפשי הקיים לעיתים במפגשים מהסוג זה. ראיתי את הברק בעיניכם וגם את הלחלוחית בזווית העין, כאשר שמענו ביחד את העדויות של חברינו. ראיתי גם את זקיפות הקומה ואת הגאווה כאשר דן אלמגור וזמריו הצענירים סיפרו את סיפור הקמת המדינה - מדינה שהוקמה על ידכם.

בנימה אישית, אני רוצה לומר לכם, שהחוויה הזו שחווייתי איתכם נותנת לי כראש עיר כוח רב להמשיך ולפעול למענכם ולמען כל תושבי גבעתיים. אני מאחל לכם מכל ליבי בריאות ואריכות ימים, ושתזכו לימים רבים של אושר ונחת.

בכבוד רב,

ראובן בן-שחר
ראש העיר

חיי היהודים בוהלין יהודה מרין

מליון. באוקראינה המזרחית לא נשאר אף יהודי. מיהודי פולין ופודולסיה - עשירית בלבד נותרו לפליטה.

הציפייה לגאולה

אחרי פורענויות האיימה בבני ישראל והציפייה לגאולה הבשילה הקרקע לבואו של משיח השקר שבתאי צבי - גדול משיחי השקר שקם.

בשנת ת"ח הכריז שבתאי צבי על עצמו כמשיח. בזרם אדיר, בלתי ניתן לעצירה, קמו לו אלפי מעריצים.

בסופו של דבר התאסלם.

למרות התאסלמותו, נשארו אלפי יהודים דבקים בו, מאמינים בארצות מזרח וגם בארצות אשכנז.

כשלוונות נוספים של השבתאים לא הפסיקו את התסיסה. תסיסה שבתאית זו מצאה לה מנהיג בדמותו של יעקב פרנק, שהוביל את מאמיניו להתנצרות וליציאה מכלל ישראל.

תנועת החסידות

לעומת כיתות שבתאיות אלו, לסוגיהן השונים, נפוצו גם כיתות ואישים רבים - יראי שמיים. הללו היו נוסעים בערים ובכפרים ומעוררים את העם לתשובה - החסידים.

המפורסם שבראשי החבורות החסידיות היה רבי יהודה חסיד משדלץ. היה דרשן בחדש ואישיות רבת השפעה. בדרשות חוצבות להבות-אש, הלהיב לבבות אנשים ונשים באמונה כי הגאולה

היהודים
התיישבו
בוהלין
כבר בזמנים
הקדומים.
עובדות על
כך מוזכרות
ברשומים
ובתעודות

עוד מתחילת המאה ה-12. חייהם לא היו קלים, הם סבלו מלחץ והתנכלויות ממושלים שהתחלפו לעיתים קרובות.

השנים ת"ח-ת"ט (1648-1649)

- הציפייה לגאולה

קרבה ובאה שנת ת"ח. בהשפעת ספר הזוהר האמינו גדולי ישראל, והעם כולו בעקבותיהם, כי שנה זו תהיה 'שנת הגאולה'.

אולם לא כך היה. במקום שנת גאולה היתה זו שנת חורבן כמותה עם ישראל לא ידע עד אז. היהודים שימשו מעין מתווכים בין בעלי הקרקעות לאיכרים הצמיתים המנוצלים ושילמו מחיר דמים על כך.

בוגדן חמילניצקי בראש הקוזאקים שלו, יצא ללחום נגד הפולנים. הוא נחל ניצחון אחר ניצחון. במסע נצחונותיו השמיד חמילניצקי מאות קהילות והרג מאות אלפי יהודים. מזעזעת עדות בני הדור: "הסכום הנורא של שלוש מאות קהילות הרוסות ומספר עצום של חללים יהודים הנאמד בין מאה אלף לחצי

היה כ-40 אלף חסידים. הבעש"ט תכנן לעלות לארץ ישראל, אולם תוכניתו זו לא יצאה לפועל.

בשנות הנהגתו במז'יריטש היה הבעש"ט למנהיג האומה. היה עליו לטפל בגזרות שונות שהוצאו על העם, עלילות דם, פגדיון שבויים, איסוף כספים לטובת העניים ומשפחות הקדושים. פרסומו של הרב החל מעורר התנגדות בין רבני הדור וקמה גם תנועת מתנגדים שחששו שהחסידות סופה כמשיחי השקר הרבים שקמו.

ביום רביעי, א' דשבעות התק"ך 1760 נסתלק הבעש"ט לבית עולמו: החסידות שייסד הפכה לתנועה אדירה במיוחד אחרי השואה.

היהודים שהיו פזורים בכפרים, התרכזו בעיירות ועסקו במלאכות שונות כגון: נגרים, חייטים, סנדלרים, בנאים, נפחים, אורגים וסיפקו לאיכרי הסביבה את צרכיהם. בד בבד נבנו בתי-כנסת, בצורת

קרובה לבוא ועל היהודים לטהר את עצמם ולעלות לארץ ישראל. מאות משפחות התלקטו סביבו. כאלף שבע מאות נפש יצאו לדרך. רבים מהם מתו בדרך מפגעים קשים שפקדום. כחמש מאות הגיעו לירושלים בשנת ת"ס (1699), אך קצרה הייתה שמחתם. ביום השלישי לבואם לירושלים הלך מנהיגם ר' יהודה חסיד לטבול לכבוד השבת, חלה ומת. בני חבורתו, מחפשי הגאולה, נשארו כצאן ללא רועה, נשארו ללא אמצעים למחייתם. החבורה התפזרה, חלקם התנצרו והתאסלמו (בהשפעת השבתאים). מעטים חזרו לגולה והצטרפו לחבורות חסידיות.

מספר היסוד לתולדות הבעל שם טוב אנו למדים על חבורות חסידים שונות. כת החסידים שחיו בברודי (פודוליה-ווהלין) קיבלו את הבעש"ט לשמש כרב בעירם.

רבי יעקב יוסף מפולנאה, המגיד ממז'יריטש, רבי אלימלך מליז'נסק ואחרים הצטיינו בפרישות ובסיגוף. מפורסם מכתבו החריף של הבעש"ט שהוגיע דרך של סיגופים ותעניות "כי זה מעשה שחורה ועצבות ואין השכינה שרויה לא מתוך עצבות, רק מתוך שמחה של מצווה".

לפי מסורת חסידי חב"ד, היה הבעש"ט מבני חבורות החסידים הניידות. אם היה הבעש"ט מבין 'החסידים הקדומים', עדיין המחלוקת נטושה. ההיסטוריון דובנוב סובר שאין כל קשר בין החסידים הראשונים לבין הבעש"ט שיצר יצירה חדשה לחלוטין.

עיקר פעילותו הייתה בנסיעות. העיר מזבוז' שבפודוליה, שכונתה 'ירושלים של החסידות', קובעים שמספר הדבקים בו

לציין שבשנים 1919-1939 היהודים היו מאורגנים בהתאחדויות ציוניות, החל מהשומר הצעיר עד לאגודת ישראל. הנוער נהר לתנועות ציוניות, שפשטו בכל ערי אירופה המזרחים וגרפו את הנוער ועוררו אותו לעלייה לארץ ישראל. אבל לא רק לתנועות ציוניות פנה הנוער. אלפי בני נוער הצטרפו למאבק נגד השלטון הפולני. בתי הכלא בפולין היו מלאים נוער יהודי שראו פתרון במקום מגוריהם (הבונד, הקומוניסטים). אחרים ראו פתרון בשינוי מקום מגוריהם. אנו עדים, לאמיגרציה המונית לארצות הברית, דרום אמריקה ומערב אירופה.

גרמניה הנאצית כובשת את פולין

בשנת 1939 גרמניה כבשה את מחציתה של פולין (החלק המערבי) עד לנהר בוג ועל פי הסכם בחלק המזרחי של פולין

מבצרים ששימשו בעת צרה להגנה מפני הפורעים. מוסדות תורה כגון: חדרים, תלמודי תורה. היהודים השתדלו לגור בצוותא והאיכרים קראו לאזורי ריכוז אלה "ז'שידובשצ'ינה".

האוכלוסה היהודית מנתה כ-110 אלף יהודים שהיו כ-10% מהאוכלוסיה. במשך הזמן הגיע מספר היהודים בערי ובעיירות ווהלין לכדי 50% מהאוכלוסיה. חשוב לציין שמאוחר יותר, במאות 18-19, היו היהודים פעילים בכלכלה, בתרבות ובמלאכה מכל הסוגים.

היהודים השתתפו במפלגות לאומיות וכן במפלגות כלל-ארציות בעיקר בתנועות השמאל, שנאבקו נגד השלטון הצארי העריץ. אלפי צעירים נשלחו לסיביר, לתקופות מעצר ארוכות, בתקופת שלטונה של פולין, אחרי שווהלין חולקה בין בריה"מ לפולין. כאן חשוב

מצד השלטונות לאוכלוסיה היהודית לברוח מזרחה לבריה"מ.

בטרם נכנסו הגרמנים לערים ולעיירות האוכלוסיה האוקראינית בזזה ורצחה יהודים.

היהודים התפללו לבואו של שלטון מסודר ואמנם הוא לא אחר לבוא. השלטון המקומי, לרבות המשטרה נמסר לידי האוקראינים כשגם פולנים מתנדבים פוגעים בשכניהם היהודים וברכושם. זמן קצר לאחר מכן נחטפו 10% מהגברים, כביכול לעבודה - למעשה נרצחו. הרציחות בוצעו בצורה שלא יגיעו לאזניהם של היהודים הנוותרים, בכדי לא לעורר אי-שקט.

האקציות האלה בערים ובעיירות ווהלין בוצעו בשיטתיות ובתקופה זו היו תחת פיקוחה של יחידת איינזאץ גרופן, שהתמחתה במיוחד בביצוע השמדה המונית.

השתלט הצבא האדום. ווהלין צורפה לבריה"מ.

בפחות משנתיים של שלטון סובייטי התחוללו שינויים ותמורות רבות בחיי היהודים בוהלין. מבחינה כלכלית ובטחונית היה המצב של יהודי ווהלין באופן יחסי שפיר, לעומת מצבם של היהודים במערב פולין, שהשתלטה עליה גרמניה הנאצית. בתקופה הקצרה בין 1939-1941 התחוללו תמורות רבות מבחינה לאומית-דתית וסוציאלית. בתי כנסת נסגרו לאט לאט, נפסק המסחר הפרטי. מאידך נפתחו בתי ספר. תחילה ביידיש, אח"כ הפכו מרצון לבתי-ספר אוקראינים או רוסים. הסוחרים היהודים הפכו לפקידים בכלכלה הסובייטית. ראוי לציין, שהיחסים בין היהודים והגויים היו תקינים (כנראה, למראית עין).

פרוץ מלחמת גרמניה הנאצית

לבין ברית המועצות

ב-22.6.1941 הסתערו הקלגסים הנאצים על הגבולות המערביים החדשים של ברית המועצות. הם שטפו בשיריוניהם לאורך כל גבול הארצות הבלטיות עד לרומניה - שעטו, כמעט ללא כל התנגדות צבאית - מזרחה.

נסיגה מבוהלת של הצבא האדום

והשלטון האזרחי

האדמיניסטרציה הסובייטית החלה להסתלק עוד לפני נסיגת הצבא האדום. מעטים, בני נוער יהודים, ברחו יחד עם השלטונות הסובייטים. האוכלוסיה היהודית נשארה תקועה במקום ויש על כך הרבה הסברים. בעיקר חוסר עידוד

הרי התעמולה הגרמנית והאוקראינית, ההסתה הפרועה והאזהרות החמורות בעיתונות, נפלו על אזניים לא ערלות. בתקופה ההיא הופיעו הרבה עיתונים בשפה האוקראינית, גדושה שנאה נגד היהודים. הקריאות והאזהרות ליבו שנאה לא להושיט שום עזרה ולמנוע כל אפשרות מהיהודים להציל את עצמם. קריאתם הייתה גם נגד הפולנים החייבים להיעלם מאוקראינה.

לגבי שנאת היהודים, הרי העיתונות האוקראינית הצביעה ששאלת היהודים - קיומם - תיפתר במסגרת ראורגניזציה טוטאלית באירופה החדשה. א. סטצקו, יועץ קרוב של בנדרה כתב:

"מוסקבה וזידובסטבו" - הם השונאים הגדולים של אוקראינה. אני עומד בדיוק בעמדת גרמניה להעביר לאוקראינה את השיטות הגרמניות לחיסול (הרחקה פיזית) את הזידובסטבו".

שיטת הטרור של הנאצים שיתקה אצל האוכלוסיה היהודית כל פעולה חברתית, תרבותית וכמובן כלכלית. במשך שנת השלטון הגרמני-אוקראיני הפכו חיי היהודים הפקר. רמסו אותם נפשית ופיזית. הפרידו לחלוטין את היהודים מהאוכלוסיה הלא-יהודית. היה ברור שמגמת הנאצים לחסל חיסול פיזי מוחלט את היהודים ואמנם כעבור שנה לשלטון האימים, הוחל בצורה שיטתית לבצע את תוכניתם השטנית.

שנת 1942 - שנת החיסול

המוחלט של היהודים

אלפים ניסו להימלט בכוחות עצמם ליערות, למכרים לא יהודים. לצערנו רובם נעלמו, פשוט נתפסו ע"י

הרצח בבאבי יאר

ב-29.9.41 נרצחו 50 אלף יהודי קייב בבאבי יאר. היה זה הרצח ההמוני המאסיבי הראשון מסוגו ובהיקפו שביצעו הקלגסים הגרמנים. אחרי התמחות ברציחות יהודים בערי ובעיירות אוקראינה בילורוסיה.

התעמולה הנאצית ברחבי אוקראינה

בד בבד הפיצו הנאצים ועוזריהם בין האוכלוסיה הלא-יהודית את האידאולוגיה הנאצית המבשרת את מה אפשר לצפות בעתיד ועודדה התנכלות ביהודים וזריעת שנאה כלפיהם.

כבר בסתיו 1941 הוקמו גיטאות כמעט בכל ערי ועיירות ווהלין. מחנות עבודה, בהם רוכזו בעלי מקצוע הדרושים למכונות המלחמה הגרמנית. אם תחילה עוד היו איזה שהם גילויי אהדה ותמיכה,

כמו המחנות ליד היחידות הלוחמות של מיסיונה בקלציוק, מקס, הפולני יוזף סובייסיק, האוקראיני קרוק, מיקולא קונישצ'יק.

למרות ההסתייגות הרבה מהם, הרי מחנות המשפחה מילאו תפקיד חשוב באספקת שרותים שונים ללוחמים ותפקדו כבסיס לוגיסטי לפרטיזנים.

ככל שהלכה תנועת הפרטיזנים הסובייטית והתרחבה, כן גדלה חשיבותם של מחנות האזרחים, כבסיסים לוגיסטיים. אנשיהם עסקו בתחזוקה, טיפלו בפצועים, דאגו להכנת מזון ללוחמים, עסקו בשמירה. מחנות אלה הפכו להיות חלק בלתי נפרד מהמערך הפרטיזני סובייטי בוהלין. קשה להעריך את מספר היהודים שהיו במחנות האזרחיים בוהלין. בתקופת השיא היו בהם 2500 נפש בערך אך לא כולם זכו להגיע ליום השחרור. ההנחה היא שבמחנות אלה ניצלו בערך 1500 איש ומאלה שהסתובבו כיהודי יער, בודדים, משפחות ובעלי אמצעים נותרו רק מתי מספר.

אי-הצדק כלפי הפרטיזנים היהודים

אחרי שחרור אזורנו באביב 1944, גוייסו השרידים לצבא האדום יחד עם האוקראינים הלאומנים, שונאיהם בנפש, רובם נפלו בשורות הצבא האדום, בקרבות עקובים מדם במיגור שרידי צבאות היטלר עד למאורתו בברלין. ישנן עדויות שלא מעטים מהצעירים היהודים נפלו במדיהם הבוגדניות של "חבריהם לנשק" - האוקראינים.

האוקראינים שמסרום לידי הגרמנים - חי או מת - תמורת מלח, סוכר, נפט לתאורה.

יהודים ביער

זאת הייתה, בלי ספק, התקופה הקשה והטראגית ביותר של היהודים ביערות, אבל בתקופה זו ניתן לראות תקופת מבחן של צעירים שהתחשלו בהקריבם את עצמם למען הזולת. הדרך היחידה להצלה כלשהי היתה כמובן של עזרה עצמית, קרי תבונה, תעוזה, ביצוע. אלא שדרך זו, לאסוננו הגדול, עדיין הייתה זרה לרוב בני עמנו, שחונכו במשך דורות על "לא תרצח". המעטים שלמדו תורה זו בצבאות אחרים ושהספיקו להימלט מבעוד מועד ליערות, הם בעיקר שסחפו איתם את האחרים ללוחמת-נקם פרטיזנית, לחיים ולמוות.

מחנות המשפחה

השאלה הגורלית של מתן חסות לנמלטים ע"י לוחמים פרטיזנים הוכרעה לרוב לשלילה, מתוך טענה שהיחידות לא היו מסוגלות בתקופה הראשונה להתארגנותם, לקחת על עצמם עול כבד של מתן חסות ומגן לזקנים, נשים וילדים בתוך סביבה עוינת.

לעיתים התאספו ליד קבוצת הלוחמים יהודים נוספים שברחו מן העיירה ולא היו כשירים להילחם. לאחר שהצטרפו הלוחמים היהודים ליחידות הסובייטים ובמיוחד כשהרוב הדומיננטי היה לוחמים יהודים, צורפו אנשים אלה למחנות אזרחיים, בחסות היחידה הלוחמת. יכולים לשמש כדוגמה מחנות המשפחה שקמו, או הוקמו, ע"י היחידות לוחמות

כמעט לכל אחד מהבאים ארצה הייתה כתובת. היו וותיקים ואלה מזה קרוב באו במסגרת של יחד. גולת הכותרת של פעילות ברוכה זו שנתמכה ע"י בני העיירות של ווהלן והושיטה יד עוזרת למימוש פעולות הנצחה - היא הקמת היכל ווהלן המהווה מרכז רוחני, בו מנוהלת עבודת קודש בידי שליחי "יד ושם" והינו האולפנה החשובה להקניית ערכי השואה לדורות הבאים - חיילים, קצינים, תלמידי בתי ספר ועוד. על כך - יבורכו!

מקורות:

- 'האדמה בוערת' - 'זימיה פלוניה' - גנרל יוזף סובייסיי (מקס)
- 'הם היו רבים' 'מפרטיזנסקיה דרוז'בה' - מיקולאי קונישציוק (קרוק)
- 'האנציקלופדיה של השואה', עורך ראשי ד. ישראל גוטמן
- ספר יזכור של מנייביץ והסביבה, עורך יהודה מרין
- 'עיירה ביער' עבודה לתואר שני באוני' בר אילן, יהודה מרין
- 'כאורנים גבהו' - עדויות מפי פרטיזנים יהודים, עורכים לבנה-מרין, תש"ס 1980
- 'מחקרי החסידות' - יצחק אלפסי, הוצאת בני ברית בישראל, תשל"ה
- 'יהודים של יערות ואגמים' - קהילת קאמין קושירסקי והסביבה פלך ווהלן - אברהם ביבר וד"ר ישראל בן-דוד תשס"ז 2007

שארית יהודי ווהלן אחרי

השואה 5-1944

אחרי תבוסת הצבא הנאצי לחלוטין מהרו השרידים לבתיהם, אך מה היו שונים פני הדברים עתה... מרבית הבתים היהודים היו הרוסים ושרופים ובאלה שנשארו "לפליטה" גרו אוקראינים. והיהודים... עצמותיהם פזורות בערים ובעיירות, בשדות וביערות ווהלן.

נטישת השרידים בדרכם לארץ-

ישראל

החינוך הציוני-לאומי שהיה נחלתם של בני ווהלן היווה דחף במטרה לעלות לארץ-ישראל. העליה הייתה בלתי ליגאלית. המנדט הבריטי ראה לעצמו כמטרה ותפקיד לחסום את שערי הארץ בפני העליה ההמונית של שרידי היהודים שניצלו מהשואה. פרטיזנים יהודים - בעלי יוזמה - שנרתמו לתנועה של "עליה ב" לארץ ישראל הושלכו לבתי סוהר על רצונם - הובלת קבוצות לעליה לארץ ישראל. זה היה גמולם על מסירותם והצטיינותם בלחימה נגד הנאצים.

העליה לארץ ישראל

רובם עלו לארץ ישראל. בארץ פגשו בבני עירם שהגיעו לפני המלחמה ארצה. לא מעטים מצעירי ווהלן נפלו במלחמות השחרור של ארצנו. יהיה זכרם ברוך!

דברים מפי ישראל זינמן - יו"ר ארגון יוצאי מז'יריטש נציג הפרטיזנים והלוחמים - בעצרת הזיכרון לשואה ולגבורה במלאת 66 שנים להשמדת יהודי ווהלן. 30 באפריל 2008 תשס"ח

בכניסה להיכל ווהלן, רשומים שמותיהם של כ-1000 לוחמים יהודים. פרטיזנים וחיילים יוצאי ווהלן. יהיה זכרם ברוך! הגורל העניק לנו את הזכות והיכולת לפרוע חוב להיסטוריה במסירת עדות ותיעוד נתיב הייסורים של החיים, לשרוד את שנות השואה. עבורנו כל יום זיכרון נוסף, יש לו משמעות היסטורית, כי השואה היתה רצח עם שעקרה מתוך העם היהודי מרכזים של השראה ויצירה, מוקד תקוות של האומה.

לפיכך מוטלת עלינו החובה לספר ולהזכיר ללא לאות את הטרגדיה הנוראית שקרתה לעם היהודי, למען הפקת לקחים לדורות הבאים ולמען ההיסטוריה האנושית. ההיסטוריה של יהדות ווהלן, היא הזכרון הקולקטיבי שלנו.

השנה בחלוף כבר 66 שנות אבלות, יתמות והנצחה. אנו מתכנסים להתייחד בקדושה עם זכר קהילות יהודי ווהלן, חללי גזירות שלטון הרשע בתקופת השואה. זו השנה האחת-עשרה שאנו מקיימים עצרת וטקס אזכרה לשואה וגבורה ליד האנדרטה הניצבת לעיננו. לזכר הפרטיזנים והחיילים היהודים מווהלן, שנפלו במערכה נגד האויב הנאצי במלחמת עולם השנייה ושל אחינו הלוחמים שנפטרו לאחר המלחמה. מיקומה של האנדרטה בסמוך להיכל יהדות ווהלן, משלבת את השואה, הגבורה והתקומה, מקרינה כבוד לגבורת אחים לנשק, שלא שבו משדות הקרב במלחמה נגד גרמניה הנאצית, ולא זכו להגיע לנצחון על אויבי עמנו, אויב האנושות. לרובם זו המצבה היחידה, להם נתנו "שם עולם".

כ-250,000 יהודים חיו את חייהם התוססים, השלווים. ביותר ממאה קהילות יהודיות שהתקיימו בפלך ווהלין, מאות שנים לפני מלחמת עולם השנייה.

התנפלות הבזק של הגרמנים בשעה 4:00 לפנות בוקר ב-22 ליוני 1941, כאשר חצו מחנות היטלר את הנהר בוג והתחילו נעים במהירות מסעם על ברית המועצות דאז. השלטונות הסובייטים הכריזו על גיוס כללי ושלחו צבא רב לחזית.

ביניהם גוייסו לצבא האדום אלפי צעירים יהודים בני ווהלין שנלחמו בגבורה לחיים ולמוות. המקומיים שתפו פעולה עם הכובש הנאצי.

מליון וחצי מבני העם היהודי נטלו חלק במלחמת עולם השנייה.

השיעור הגבוה ביותר באורח יחסי, לעומת אוכלוסיות עמים אחרים.

בלחימתם השתלבה המוטיבציה של הלוחם היהודי באינטרס הכללי של המדינה שבה הוא חי. אבל מטרתו העיקרית היה לנקום בנאצים על הכחדת בני עמנו. הם שרתו בכל דרגות הפיקוד עד לגבוהות ביותר. ובגבורתם תרמו תרומה רבת ערך להכרעת חיית הטרף הנאצית. רבים זכו באותות הצטיינות ובציונים לשבח מן הגדולים ביותר, לרבות

המעוטרים כ"גיבור ברית המועצות". היו בהם שהקדימו לעלות ארצה, עוד בטרם מדינה, כשהם נושאים בגופם ובנפשם צלקת עמוקה וזכו ליטול חלק במלחמה על הקמת מדינת ישראל.

לחימה ומאבק נוסף היה בגטאות וביערות ווהלין. כשהחלו האקציות באביב ובקיץ 1942. הצליחו מועטים לברוח ליערות, למיסתור בכפרים אצל מקומיים בודדים. מועטים התארגנו בקבוצות קטנות, חמושים בחלקם עם נשק קל, לרוב באקדח או רמון יד. הערכה היא שהיו ברחבי ווהלין כמה עשרות קבוצות כאלה, שהשתלבו ביחידות הפרטיזנים הסובייטים.

מאבקם היה על עצם הקיום הפיזי על הישרדות בחיים.

רבות נכתב וסופר על הלחימה והגבורה הנועזת של הפרטיזנים והחיילים היהודים במלחמת עולם השנייה. יחידות לוחמות שהיה לאגדה כאנשי "פנפילוב" בצבא הסדיר, ולוחמי "קובפאק" בקרב הפרטיזנים. כמגיני לנינגרד וסטלינגרד וממנה - בנתיבי האש רווי הדם עד לכיבוש ברלין.

אנו - מצדיעים בכבוד ובהערכה ללוחמים היהודים שנלחמו נגד הצבא הנאצי

ובגבורתם ואומץ ליבם נתנו לעם היהודי המשך חיים שלווים - נצחיים, ולו במקצת להביע הערכה להתקוממות הנועזת של הלוחמים בגטאות בפלך ווהלין, שהרימו נס המרד נגד הרוצחים הגרמנים ועוזריהם הארורים. אומרים להם: "אחי גיבורי תהילה" שהעם בארץ ובתפוצות לא ישכח לעולם.

פעילות בקהילות

ארגון יוצאי אוסטראה יוסף גליצקי, יו"ר הוועד

לאור שלושה ספרי הנצחה. הוקמה מצבה בבית העלמין בחולון בה הוטמנו עצמות שהובאו מהקברים שבאוסטראה.

הוועד הנוכחי יצר קשר עם השלטון באוסטראה והוקמו שלוש מצבות במקומות שיהודי אוסטראה הוצאו להורג.

בשנת 1997 נסעה לאוסטראה קבוצה בת 50 איש לאזכרה ולגילוי המצבות. בין הנוסעים היה מספר רב של בני הדור השני והשלישי.

קנינו בבית התפוצות חדר לזכר קדושי אוסטראה. בחדר מתקיימים סמינרים בנושא השואה.

אנו מקיימים מידי שנה אזכרה בהיכל ווהלין (לצערנו, מידי שנה פוחת מספר המשתתפים).

השנה קיימנו מפגש בשמחת תורה על יד שולחנות ערוכים בנוכחות רבים מדור ההמשך.

חברי הוועד פעילים בארגון יוצאי ווהלין.

מטרתנו כעת לשמור על קשר עם אנשי אוסטראה, בארץ ובחו"ל, להמשיך בקשר עם השלטונות האוקראינים שגם הבטיחו ומקיימים לשמור על האנדרטאות.

אנו תקווה שיהיה לנו הכוח להמשיך בפעילות קדושה זו. תודתי לכל יוצאי אוסטראה על שיתוף הפעולה. ולחברי הוועד ישר כח.

ארגון יוצאי אוסטראה הוקם בשלהי מלחמת העולם השנייה, עם בואם של שארית הפליטה.

קומץ אנשים מוותיקי היישוב: זלמן הרש פלד, מרים ובן ציון אילן, ברכמן ואחרים, הם שהקימו את הוועד.

בין התפקידים שלקחו על עצמם היה לעזור לעולים החדשים משארית הפליטה להקלט בארץ והנצחת הקהילה שנחרבה. בראשית דרכו דאג הארגון להנציח את קדושי העיר ע"י קביעת לוח זיכרון במרתף השואה בירושלים. נטעו עצים ביער הקדושים של הקרן הקיימת. מדי שנה נערכו אזכרות וכמו כן כנס בשמחת תורה לפגישות על יד שולחנות ערוכים, כמנהג שהיה באוסטראה.

הארגון היה פעיל מאוד בהקמת בית ווהלין.

כעת פועל ועד שנבחר לפני מספר שנים, ולאחרונה צרפנו חברים חדשים ונציגי דור ההמשך.

הוועד הנוכחי והוועדים הקודמים הוציאו

ארגון יוצאי רוקיטנה והסביבה וועד הארגון

2. לפני שנה, קיימנו מפגש בין-דורי בו העלו ותיקי הקהילה זיכרונות על הווי החיים ברוקיטנה ובכפרי הסביבה בתקופה שלפני מלחמת העולם וסיפרו אותם לבני דורות ההמשך. המפגש תועד בוידאו ע"י צוות צלמים מקצועי, עבר עריכה מקצועית והודפס ע"ג תקליטורים שחולקו לחברי הקהילה.

3. באביב האחרון, קיימנו מפגש נוסף שנושאו "משואה לתקומה". במפגש זה סיפרו בני רוקיטנה והסביבה על שעבר עליהם מסיום המלחמה ועד עלייתם לארץ והקמת המדינה. גם מפגש זה תועד כולו בוידאו, והחומר יעבור עריכה ויודפס ע"ג תקליטורים.

4. לאחרונה נפגשנו צוות רחב של הקהילות השותפות לאזכרה השנתית, והתחלנו להתארגן ולהכין את

בשנה האחרונה קיימנו פעילות רבה במסגרת האירגון במטרה לקרב את בני הדור השני והשלישי למורשת הקהילה, לזיכרון, להנצחת השואה ולהנצחת בני רוקיטנה והסביבה שניספו בשואה.

חברי ועד הקהילה: משה טרוסמן, איטה שוכמכר, גילה ברוך, דוד אידלמן, דני גומולקה, שוני ליפשיץ, רפי שפירא, מקיימים פעילות רבה:

כנסים

1. כבכל שנה, ב-י"ג באלול, קיימנו את האזכרה השנתית, יחד עם קהילות סרני, דומברוביץ, ולאדימיריץ והסביבה, בה השתתפו כ-250 איש, חלקם הגדול בני הדור השני והשלישי. האזכרה כללה טקס זיכרון לניספים בשואה ולבני העיירה שנפטרו בשנה האחרונה. האירוע לווה בקטעי קריאה ובשירת מקהלה, אירוע מכובד ומרגש ביותר.

ב"יד ושם" בירושלים. בנסיעה זו השתתפו כ-50 איש, וותיקים ובני הדור השני והשלישי.

2. ערכנו סיור בבית לוחמי הגיטאות, בהדרכתה של יערה גלאור, דור שלישי ליוצאי רוקיטנה והסביבה, שעובדת במוזיאון והשתתפה במסע האחרון.
3. השנה שוב, בשיתוף ובמימון איגוד יוצאי ווהלין, ארגנו נסיעה ליער הקדושים ול"יד ושם" במתכונת זהה לסיור הקודם.
4. בל"ג בעומר האחרון ערכנו סיור מודרך במוזיאון ההעפלה בעתלית. השתתפו בסיור כ-50 איש מבני הקהילה לדורותיהם. שמענו את סיפורי ההעפלה והחיים במחנה והתרגשנו יחד עם הוותיקים שעברו במחנה עם עלייתם ארצה.

אנו שואפים כל הזמן להרחיב את פעילותנו בנושא ההנצחה והעברת המורשת לדורות הבאים. אנו מגבשים תוכניות נוספות לפעילות בארץ וברוקיטנה וסביבתה.

האזכרה השנתית הקרובה שתיערך בהיכל ביום א' י"ד באלול 14/09/2008.

מסע שורשים

בקיץ האחרון יצאנו משלחת גדולה לביקור באזור רוקיטנה והסביבה. השתתפו 35 איש מגיל 9 ועד 82. במהלך המסע ערכנו טקסי זיכרון באתרי ההרג וההנצחה. ביקרנו את שלושת בורות ההריגה ביער סרני, פקדנו את אתר ההשמדה וההנצחה סוסניק ברובנה, קיימנו טקסים בבית הקברות ברוקיטנה וליד לוח הזיכרון בכניסה לשוק ברוקיטנה שבו נאספו תושבי העיירה מהגיטו לפני שנשלחו לבורות ההריגה בסרני. טקסים נוספים ערכנו באתר ההנצחה בברזוב ובבית הקברות בגלינה. בסיום המסע ביקרנו באנדרטת באבי-יאר וערכנו טקס מרגש ליד אתר המנורה בקייב.

סיורים בארץ

1. ארגנו נסיעה ליער הקדושים באשתאול ובקרנו במוזיאון החדש

עליה לארץ ישראל תחת איומים ברוריה ואברהם אגבר

רקע:

ספור חייו של זוג צעיר, ששרד את מלחמת העולם השנייה. ברוריה ואברהם אגבר מתארים את מערכת היחסים האישיים, ההיכרות והרצון להיות ביחד ולהקים משפחה. החיים בקיבוץ באירופה השסועה, מסע התלאות והנדודים ולבסוף העלייה לארץ ישראל תחת איומים בנשק מצד אנשי ההגנה עם אוניית המעפילים "האומות המאוחדות". בארץ הבריטים שולטים ואנחנו כבר כמשפחה בארץ "נוודים" עדיין ממקום למקום.

את הגטאות, את מחנות הריכוז ואלה מהפרטיזנים שניצלו ביערות, אלו שהגיעו מרוסיה כפליטים, כל אלה התכנסו ובאו יחד להקמת קיבוצים, כשהמוטו והמחשבה שלהם - כי באחד הימים יעלו כולם לארץ ישראל.

הצעירים התארגנו קבוצות קבוצות והקימו קיבוצי הכשרה תחת הדרכה ופיקוח של הנהגת השומר הצעיר, שקלטו באירופה מדריכים מארץ ישראל. המדריכים היו "צברים" ישראלים דוברי עברית רהוטה, שורשיים בחיי ובתרבות ישראל, שבהתלהבות משכו את הצעירים לאורך כל הדרך עד לעלייתם וקליטתם בארץ.

היהודים התלכדו והתארגנו במקום אחד מרכזי וכל זאת כדי לשמור ולשמר את אורח החיים והצביון היהודי. להיות ביחד, מאוחדים, הוסיף ונתן לכולם את כוחות הנפש לעמוד מול הגויים האנטישמיים, שרצו בכל דרך לחסל אותנו.

ברכיינברך, התארגנו קבוצת צעירים יהודיים לקבוצה מאוחדת והקימו את הקיבוץ. תנועת הנוער השומר הצעיר חרטה על דיגלה הקיבוצי את המוטיב והרעיון המרכזי - עליה לארץ ישראל. ברכיינברך-גירז'ונוב הוקם הקיבוץ,

ברוריה דוידזון נולדה בעיירה וישניבה, אשר בליטא שבפולין, בשנת 1927 (חג שבועות) להוריה יינטה וזאב הי"ד. אמה נפטרה בניכר. אביה של ברוריה, אחותה ואחיה הצעיר עלו לארץ במסלול דומה לשלה.

אברהם אגבר נולד בעיירה קובל אשר בחבל ווהלין (לשעבר בפולין) היום תחת שלטון אוקראינה, בשנת 1923 (ל"ג בעומר) להוריו סוסל ושמואל הי"ד, בנם החמישי מתוך שישה ילדים. הוריו, אחיו ואחיותיו (מלבד אחותו וויסיה) נרצחו על ידי הצורר הגרמני.

תחילת הסיפור (אברהם מספר):

מלחמת העולם השנייה (1945) עומדת לקראת סיומה. אני, רק כמעט בן 20 שנים, לאחר שידעתי במשך השנים תלאות רבות, ייסורים ונדודים, הגעתי לעיר רייכנברך (שלזיה התחתונה - פולין).

לא רציתי לחזור לעיר מולדתי. פחדתי מאוד שברגע שאחזור אצטרך להתמודד מול המפגש עם רוצחי הורי ואחיי. פחדתי להיות לבד. רציתי להיות בחברת יהודים שכמונו הצליחו בדרך לא דרך להינצל מהתופת.

כל היהודים הצעירים אשר חלקם שרדו

תחילת הנדודים:

באחד הלילות של סוף חודש אוגוסט, לאחר שנפלה החלטה על ידי הנהגת הקיבוץ, להמשיך במסע לכיוון ארץ ישראל, יצאנו לדרך קבוצת צעירים וצעירות, מלאים במרץ ורצון לממש חלום, לכיוון הגבול עם צ'כיה.

המסע היה קשה, ארוך ומפרך. צעדנו את כל הדרך ברגל. היה קשה. סבלנו מחוסר במי שתייה ומזון. היינו רעבים. חצינו את הגבול והצבנו את רגלנו על אדמת צ'כיה הבטוחה.

אנחנו, קבוצת צעירים בצ'כיה ללא תנאי מחיה. אנחנו לבד. ללא מדריך וללא מנחה. לא קיבלנו זה מכבר אספקת מזון מאף ארגון מתנדב ותומך ולכן נאלצנו כחברי קיבוץ וכשותפים לצרה לדאוג ולהתארגן למחייתנו בכוחות עצמנו.

בעודנו מתארגנים ומנסים למצוא איזושהי דרך להשיג אספקה בסיסית, משהו להכניס לפה כדי לשבור את הרעב, הבנתי פתאום כי החיים הם כמו בסרט. פגשתי במקרה בחבר ילדות - מאיר יוכט, יליד העיר קובל. מאיר, עבד בבריחה (כך כינו את מעבירי הגבולות). הוא שמע על מצוקת הרעב שלנו ובטוב ליבו נתן לחברי הקיבוץ שק מלא של לחם שחור. הבטחתי

שריכו את כל הצעירים והצעירות (וגם אני בתוכם) היהודים, שנשארו בודדים ועזובים לאחר הפרעות. בגירזיונו שלטו הפולנים ובני בריתם הרוסים, שהצליחו לגרש את הגרמנים משלזיה התחתונה לגרמניה.

רבים מהפליטים היהודים, שהתקבצו ברכיינברך-דגריזיונוב, הצליחו לפלוש לבתים אשר הגרמנים אולצו לעזוב. הבתים היו מאובזרים היטב ברהיטים יקרים ובמוצרי חשמל. היהודים, שאיבדו את כל רכושם בזמן המלחמה ובעת נדודיהם זכו הפעם "להשלים" את הצידוד החסר על חשבון הגרמנים. עזרה נוספת התקבלה גם מארגונים תומכים בין לאומיים כדוגמת הג'וינט.

כדי לבנות בקיבוץ מערכת יחסים וחברות הדדית, חילקה ההנהגה של השומר הצעיר מטלות ותפקידים לכל חברי הקיבוץ. חלק מהחברים קיבלו על עצמם משימות של עבודות חוץ ויצאו אל מחוץ למחנה. הם עסקו בעבודות עץ בנגריה, עברו במספרה ואפילו עסקו בתפירה וחייטות. החברים שנותרו בקיבוץ קיבלו על עצמם את כל המטלות שעיקרן בעבודות המשק בית, עבודות המטבח ואפילו בניקיון חדרי המגורים.

המפגש:

אוגוסט שנת 1946 - ברכיינברך-ג'ריזיונוב. חדר הכביסה של הקיבוץ שימש כמקום מפגש לחברים לאחר החזרה מהעבודה. כאן, הכרתי את אחת הנערות היפות ברוריה (ברנקה) ממשפחת דוידזון, שלימים הפכה להיות גם חברתי.

מתאימה הציקו לחברים. הסבל גבר מנשוא אך ידענו שהכל זמני ושאלנו יוצאים שוב לדרך. בזאת הייתה נחמתנו. עבר שבוע ימים, יצאנו שוב לדרך והועברנו לעיירה בינדר מינכן ליד העיר לינץ - עיר תעשייתית מפויחת המתמחה בתעשיית ייצור והרכבת מכוניות. כאן, בתמיכת נציגי הארגונים ההומניטריים האונר"א והגוינט, שתמכו בפליטי המלחמה, קיבלנו אספקה ראשונית של מוצרי מזון. בעיירה בינדר מינכן רכשנו ניסיון והתמחינו בסחר חליפין, בנינו דרכים ושיטות להעשרת מגוון מוצרי המזון שלנו כשהתחלנו לעסוק בהחלפות. קבוצת חברים שלנו הגיעה לרמת התמחות בעסקי החלפת מזון כשהגרמנים מהווים את המודל להכשרה. חברי הקיבוץ הצליחו להעשיר ולגוון את התפריט הדל במוצרים נוספים.

החתונה:

לאחר כמה שבועות של שהייה בבינדר מינכן הצעתי לחברתי, ברוריה, הצעת נישואים. היא לא סרבה לה. החלטנו להתחתן.

ב-27 באוגוסט שנת 1946 עמדנו, שני צעירים, ללא משפחה אך עם הרבה חברים, תחת החופה.

החתונה התקיימה לפי ההלכה היהודית, ברוב פאר והדר בהשתתפות כל חברי הקיבוץ. בהכנות ובארגון החתונה קיבלנו עזרה רבה ממשפחת ווזה (מאשה ז"ל ואסתר תבדל"א). לא נשכח אותן.

המשך המסע:

בתחילת חודש דצמבר 1946, יצאנו לדרך. דווח לנו כי פנינו מועדות לכיוון איטליה. חצינו ברגל את הרי האלפים הגבוהים והמושלגים. ברוריה הייתה בהריגון.

לעצמי כי לעולם לא אשכח את טוב ליבו, בזכותו הצליחה קבוצה שלמה של צעירים רעבים לשבור את רעבוננו במשך ימים.

לאחר מספר ימים של מנוחה בצ'כיה, וחזרה לכוחותינו קיבלנו הנחייה להתארגן לתוזה מחודשת. שוב לקחנו כל חברי הקיבוץ את מקל הנדודים והמשכנו בדרכנו במסע ההיחלצות והבריחה ברגל לכיוון הגבול האוסטרי.

בדרך לא דרך הצלחנו להגיע לווינה - עיר הבירה של אוסטריה. מיד עם הגיענו למחנה הזמני בו התמקמנו כל חברי הקיבוץ, יצאתי יחד עם חבר לחפש את ההנהגה הראשית המקומית של השומר הצעיר.

כדי לפשט את השליטה והבקרה על ידי ראשי העיר והצבא על תושבי המקום וכן על הפליטים שהתקבצו ובאו לעיר, חולקה וינה ל-4 אזורי שליטה של כוחות הברית לפי מוצאם של החילות: רוסיה, אמריקה, אנגליה וצרפת.

בעת המסע לחיפוש ההנהגה חציתי בטעות את האזור שבו השתכנו, ועברתי לאזור שנוהל על ידי הצבא הרוסי. מיד כשחציתי את גבול התחום, נעצרתי. לא היו עלי כל תעודות מזהות או סימני זיהוי אחרים. דבר מעצרי נודע במהירות להנהגה הראשית של השומר הצעיר ובעזרת קשריהם הם טיפלו בשחרורי מהמעצר. מיד עם היוודע דבר השחרור שלי מהמעצר דאג הארגון להעברת כל חברי הקיבוץ למחנה פליטים המכונה "וקשהיד" שנמצא באוסטריה.

במחנה "וקשהיד" חיינו היו קשים עד מאוד. סבלנו מחוסר מזון ומי שתיה. לא מצאנו מקום להניח את ראשינו ואת גופנו העייף, חיכינו וייחלנו לרגע שנוכל לעזוב כבר לעבור למקום נוח יותר. הרעב ותנאי ההיגיינה והחוסר בסניטריה

בהרי האלפים כשהיא בחודשי הריון מתקדמים, ילדה את בנו הראשון ב-17 ביוני 1947.

הילוד הרך קיבל את השם שמואל על שם אבי ז"ל, שהיה היהודי הראשון שנרצח בעיר הולדתו - קובל.

כל ילדי הקיבוץ שנולדו בדרך לארץ ישראל רוכזו בגן הילדים בוילה וזכו לקבל את טיפולה המסור של הגננת חנה - הקיבוצניקית מארץ ישראל. בוילה קלמנטי גרנו כ-12 חודשים עד 22 בדצמבר 1947 מועד קבלת ההודעה לעלות לארץ ישראל.

קבלת ההודעה:

באחד הימים של חודש דצמבר 1947, התקיים משחק כדורגל בין לאומי בין המדינות רוסיה ואיטליה. השתוקקתי לצאת ולראות את המשחק. אהבתי מאוד את משחק הכדורגל, עוד מימי ילדותי בקובל.

בזמן שנעדרתי מהבית הגיעה אלינו קבוצת אנשים שהזדהתה כחברי ההגנה. הם דרשו מאשתי - ברוריה לארוז את מעט המיטלטלין ולהתארגן ליציאה מידית מהבית. לא עזרו כל התחנונים כי אבי המשפחה לא בבית.

ניתנה הוראה חד המשמעית על ידי ההגנה: **הלילה עוזבים את איטליה! היום עושים עליה לארץ ישראל!**

ברוריה היתה לבד בבית עם שמואל התינוק והוא רק בן 6 חודשים. לא עזרו כל הבקשות והתחנונים בפני אנשי ההגנה להמתין לשובי הביתה. לא עזרו כל ההסברים של ברוריה כי הזמן אינו מתאים היום לעליה.

הוברר על ידם, כי פקודה צריך למלא. חברי ההגנה לקחו את החוק לידיים ו"עזרו" לאסוף בכוח את המיטלטלין

בדרכנו חצינו את ערי אוסטריה המרכזיות זלצבורג ואינסבורג והגענו לאיטליה עד לשערי העיר מילאנו. השתכנו זמנית בבית הספר העירוני על שם קדורנה.

לאחר שהייה קצרה בעיר מילאנו, לא עברו ימים ואנו שוב אווזים את מקל הנדודים ועוברים לעיר ריוולי. משם קיבלנו הנחיות לעבור לתחנה הבאה במסע - העיר רומא שבאיטליה.

הגענו לרומא, עיר הבירה האיטלקית והתמקמנו על אחת מ-7 הגבעות שהעיר בנויה עליה. הגבעה נקראת "מונטו מריו", הינה בעלת נוף מרהיב המשקיפה על פני כל רומא.

לאחר חיפושים על ידי הנהגת השומר הצעיר למצוא מחנה לאיסוף וריכוז של כל חברי הקיבוץ נמצאה וילה ענקית - שבעבר שימשה כביתו של מוסוליני - המקום נקרא "וילה קלמנטי".

משפחה מורחבת:

וילה קלמנטי הפכה עם הזמן להיות ביתנו הקבוע. ברוריה, שעברה את כל המסע

שהיו לנו בוילה וגם אותנו עצמנו.

חברי ההגנה היו בעלי סבלנות ועקשנים מאוד, הם חיכו עד שובי לוילה. בכוח העלו אותנו על המשאית ולקחו אותנו על כל ציודנו לחוף הים. בחסות החשיכה ובעזרת ספינות גומי קטנות העבירו אותנו אל אניית המעפילים "האומות המאוחדות" שהמתינה כבר לבואנו. קברניט האוניה רצה לעזוב את חופיה של איטליה. על האוניה המקרטעת המתינו לנו כבר כ- 500 עולים וכ-50 תינוקות, שנולדו במסע התלאות בדרך לארץ ישראל.

הייתה הנחיה מפורשת מצד חברי ההגנה שכל משפחה תשאיר את כל המטלטלין שלה על החוף והם הבטיחו כי ייקחו אחריות להעביר במרוכז את כל הציוד לאניה. ברדתנו מהאוניה לאחר עגינתה, כל משפחה תקבל את חבילותיה. למעשה בדיעבד הבנו כי הבטחות לחוד ומעשים לחוד. חברי ההגנה, שאפו להעלות כמה שפחות מטען על האוניה. כל החבילות והרכוש המועט שהיה לנו נשאר על החוף כדי לאפשר לחברי ההגנה להעלות כמה שיותר עולים לאוניה שבצורתה החיצונית נראתה כמו גרוטאת ברזל מטלטלת בים.

עליית המעפילים:

עלינו על האוניה "האומות המאוחדות" ללא כל רכוש. נשארנו רק עם הבגדים שלגופנו. השיט מרומא לארץ ישראל ארך כ-8 ימים ולילות. סבלנו מאוד בשיט זה. לא היינו בקו הבריאות. כמשפחה בעלת 3 נפשות קיבלנו כל יום חצי ליטר מים. ב-31 בדצמבר 1947, הבריטים חוגגים את חגיגות ראש השנה האזרחי ואנו מגיעים לחופי הארץ הנחשקת. הבריטים היו שתויים כלוט. חברי ההגנה ניצלו את המצב של חגיגות הסילבסטר ונתנו לנו

הוראה לרדת לחוף.

חברי ההגנה קשרו חבלים מהאוניה אל החוף כדי לאפשר לעולים לאחוז בחבל ולרדת בבטחה לכיוון החוף. הרוחות והסערה שהתחוללה באותו לילה גרמו לעיכובים ולהאטה בירידה לחוף. תמכתי בברוריה והחזקתי את שמואל התינוק מעל ראשי כדי למנוע אסון טביעה של כולנו.

לבסוף, הצלחנו לעמוד במשימה - נחתנו בנהריה. הגענו לחוף מבטחים. נכון, היינו רטובים, עייפים, רעבים וללא רכושנו שנשאר בחופי איטליה, אך הגענו לארץ החלומות. הגענו לארץ ישראל.

הקליטה בארץ ישראל:

חברי ההגנה, שהמתינו לחברי הקיבוץ על החוף, קיבלו אותנו בשמחה ובריקודים והעבירו אותנו במהירות בחסות החשיכה לקיבוץ יגור.

כבר באותו הלילה זכינו לקבלת פנים זועמת מצד הערבים הישראלים שחששו מאוד מהתעצמות גלי העלייה של העולים המעפילים לארץ ישראל.

היה חשש נוסף מפני הבריטים והוא להשאיר אותנו בקיבוץ יגור ולכן אנשי הסוכנות מיהרו להגיע לקיבוץ כדי לאפשר את העברתנו למקום מבטחים.

אנשי הסוכנות תחקרו אותנו על משפחת דודתה (אחותו של סבא זאב) של ברוריה החיה עם משפחתה בבני ברק. אימתו את כל הפרטים על בני משפחתנו וקיבלו את אישורם שאנו יכולים להגיע ולהתארח אצלם בבית.

כדי לאפשר לנו את היציאה המידית באוטובוס אגד, לכיוון מרכז הארץ קיבלנו מאנשי הסוכנות כ-2 לירות ישראליות לדמי כיס. יצאנו שוב לדרך.

פרטיזנים בוהלין

סיפורו של פרטיזן ווהלין גד רוזנבלט

בולבובצים ומלנקובצים ובאכזריות לכדו יהודים מסתתרים ביערות ורצחו אותם או שמסרו אותם לידיד הגרמנים תמורת 5 ק"ג מלח לראש או זוג מגפי עור. בכל יער, בכל כפר, בכל ישוב מבודד, אפילו בקטנים ביותר, הקימו האוקראינים הלאומנים מחסומים.

מ-30 גיטאות בוהלין ברחו למעלה מ-20,000 יהודים. בגמר המלחמה נשארו מהם לא יותר מ-3,000. היתר נרצחו בעיקר ע"י הלאומנים האוקראינים.

ב-30 ביוני 1941 הקים מרכז המפלגה הקומוניסטית באוקראינה ועד שבראשו עמד ניקיטה כרושצ'וב במטרה לארגן מחתרת בשטחים הכבושים מהגרמנים. כבר ביולי-אוגוסט 1941 שלחו דרך קווי החזית עם הגרמנים 38 קומוניסטים לעיר המחוז רובנה. רבים מהשליחים חוסלו בדרך על ידי הגרמנים. לאחר מכן נעשה ניסיון נוסף על ידי הוועד ונשלחו עוד שתי קבוצות לשם ארגון תא מחתרת בוהלין. גם עקבותיהם של אלו אבדו.

בשלהי 1941 נשלחו לאוקראינה המערבית 122 קבוצות שמנו 5800 איש אבל הצלחתם הייתה מזערית בהעדר תשתית אידיאולוגית באוקראינה המערבית, שרק שנה וחצי הייתה במסגרת אוקראינה המזרחית. מאידך גיסא, התנועה הלאומנית הייתה מבוססת באוכלוסייה האוקראינית בעיר ובכפר כאשר הסיסמה הראשונית היא "אוקראינה עצמאית".

גד רוזנבלט 1919-2007

במלחמת העולם השנייה הייתי פעיל בתנועה הפרטיזנית במערב אוקראינה. התחלתי בארגון יחידה יהודית בעיירה סופיובקה בוהלין, באזור לוצק, ביולי 1942 וסיימתי בחטיבתו של גנרל מאיור סידור קובפק במאי 1944.

יש גורסים, שבוהלין הופיעו יהודים ביחידות הפרטיזנים מאוחר, כי במקומות ההם, אפילו בסתיו 1941 ובקיץ 1942 לא היו פרטיזנים סובייטיים. פרטיזנים יהודים הופיעו ביערות אוקראינה המערבית בקיץ 1942 כאשר התחילו לחסל את הגיטאות. לא היה קל להשאיר נשים, ילדים, הורים וזקנים, בני משפחה ולברוח בגפך ולהציל את עורך. כבר בשלהי קיץ 1942 הופיעו כנופיות הבנדרובצים,

בשם סקאלאט ובה מחנה עצורים של יהודים, בערך 300 איש. מהם הוקמה לאחר מכן הפלוגה היהודית השביעית.

כמפקד הפלוגה התמנה חברנו יואל שצירבטה, יליד לוצק. כפוליטרוק התמנה חיים ווטצ'ין. חווצ'וק סימון, אדם קופר וכותב שורות אלו התמנו כמפקדי מחלקות. באחת ההפצצות על הפלוגה נפצעו 7 אנשים ביניהם מפקד הפלוגה ואני התמניתי במקומו. הפלוגה תורגלה בשימוש בנשק ובחימוש והשתתפה במערך הקרבי של החטיבה כולל החזקת קווי הגנה, השתתפות בקרבות ובחילוץ פצועים ונשיאתם בהרים. בקרבות הקרפטים איבדה הפלוגה רבים מלוחמיה ורק 17 איש מהם חזרו בסתיו 1943 לבילורוסיה בנוסף לבודדים שחזרו בעצמם.

ב 4.1.1944, בפיקודו של וורשיגורה, יצאה החטיבה למסע לפולין. באחד הקרבות ב 19.1.1944 נפצעתי. היה זה בסביבות העיר הורוכוב בוהלין. באותה עת כבר פעל הצבא האדום באיזור. הועברנו דרך קו החזית, כ 40 פצועים במגלשות עד לוצק, רובנה, קורץ, נובוגרד והלינסק ואחר כך ברכבת לבית החולים הפרטיזני שברחוב קירוב 5 בקייב.

בחטיבת קופבק היו 247 יהודים, כ 12% מכלל החטיבה. יואל שצירבטה נפל אחרי שהתנדב לחסל נקודת אש גרמנית על נהר בוג, כאשר החטיבה חזרה בסתיו 1944 מפולין. אחרי 1945 הגיעו לארץ יותר מ-30 פרטיזנים אנשי קופבק.

בשנת 1992 התקיים כנס יוצאי קופבק בישראל, הם ומשפחותיהם לציון 50 שנה לאיחודם עם חטיבת קופבק. מהמטה של הוטרנים והפרטיזנים באוקראינה נשלחו מכתב, מברקי ברכה ומדליות לכבוד האירוע.

החל מיוני 1942 הייתה האספקה לקבוצות הפרטיזנים באוקראינה המערבית בידי הצבא האדום ובאמצעות החזית הדרומית-מערבית. ב-20 ביוני שנה זו הועמד בראש המטה של התנועה הפרטיזנית האוקראינית סימפיי סטרוקץ, לשעבר ממלא מקום שר הפנים של אוקראינה.

באוגוסט 1942 הוזמנה קבוצה נבחרת של מפקדי פרטיזנים מיערות בריאנסק ומיערות בילרוסיה, ביניהם קופבק, סוברוב, פיודורוב ואחרים לפגישה במוסקבה. סטאלין, שכינה את התנועה הפרטיזנית "החזית השנייה" טיפל אישית בנושא ולפי פקודתו נמסרה למפקדי הפרטיזנים שהשתתפו במפגש כמות גדולה של נשק ותחמושת.

יהודים בתנועה הפרטיזנית בוהלין

באוקראינה, בשטחים הכבושים, פעלו 28 גדודים של פרטיזנים כ 50,000 איש ואישה.

בחורף 1943 עברה חטיבת קופבק במסע במחוזות אוקראינה המערבית. כשנעצר באזור צ'רנוביץ החליטה החטיבה לעצור את השיוט על נהר פריפט ובקרבות שניהלה עם שייטת של סירות משורינות הטביעה החטיבה את כולן וחסלה את חיילי האויב בהן. בקיץ 1943 כבר היו פרטיזנים רבים ביערות אוקראינה המערבית. הגיעו לכאן היחידות של סוברוב, מדבדוב, פרוקופיוב ואפילו פרשים של נאומוב.

ב-21 ביוני 1943 יצאה החטיבה של קופבק למסע לקרפטים. במסע זה השמידה החטיבה 50,000 טון בנזין משדות הנפט של דרוכוביץ. 34 בארות נפט ושני בתי זיקוק.

ב-8 ביולי 1943 כבשו אנשי קופבק עיר

תפילת כל נדרי בשולי יערות פולסיה ג' רזנבלט

היושב במרומים. יום הכיפורים מאחורי כתלנו. גם דג במים רועד ומפחד מאימת יום הדין, ואנו - על אחת כמה וכמה! יהודי זה הוא ר' קעק מראקיטנו. עם בני משפחתו הובל לשחיטה, אך הצליח לברוח ליער הקרוב. התגולל בכפרים, ביערות ובבורות. תלאותיו רבו גם רבו, אך כל מעייניו נתונים עתה בהכנות לתפילת יום הכיפורים. יש צורך במניין, וקעק טוען: "אני ועוד שניים מבני משפחתי - הרי שלושה, ואתם כולכם - הרי זה למעלה ממניין, ואשר לתפילה - כל אחד מאתנו יעבור לפני התיבה, ייזכר באיזה פסוק, והשני ימשיך אחריו".

דבריו התמימים והנלהבים של היהודי היקר פעלו עלי את פעולתם. נטיתי להשלים עם המחשבה, שנערוך כאן תפילה בציבור. אמנם, חשבון ארוך לי עם בורא עולם. מיום שראיתי מה עוללו הנאצים לעם היהודי, נקעה נפשי בו, בריבון העולמים. שאיוואן יתפלל, שסטיפאן יניח תפילין, שאנדריי יאמר קדיש, ואילו לנו זה מיותר, כשם שגם אנו נעשינו מיותרים בעולם.

ועלו בזכרוננו תמונות איומות ממראות השחיטה בעירתנו. כמה ימים לאחר השחיטה, כשבאתי מהיער לזופיובקה, תפסני שוצמאן אוקראיני, וגייסני לעבודת כפיה. הובלתי, עם עוד אנשים, לקבור יהודים שנטבחו בשני ימי השחיטה. את התמונות שראיתי אותו יום לא אשכח לעולם. כל לילה הן ניצבות לנגד עיני ומופיעות בחלומותי.

אותו יום ראיתי בשדה, לא הרחק מבית הכנסת הגדול, שמונה יהודים הרוגים, סרוחים על הקרקע בשורה ישרה, כשדמם הקרוש מתרכז סביבם. אנשי

משהו מיוחד משך אותנו לאיזור זה. כבר בקיץ, בעברנו דרך איזור ראקיטנו אל הקארפטים, שמענו כי בעיירה זו נשארו יהודים הרבה, והם מסתתרים ביערות, ואצל איכרים, או שהצטרפו לפלוגות הפרטיזנים של מאדבאדיב, דוידוב, שיטוב. הפעם, כיוון שהמסע צפונה שוב לא אץ לנו, גמרנו אומר לחפש אחר יהודים.

לא היה עלינו לחפש זמן רב. בכפר פולני, לא הרחק מסנאבידוביץ', מצאנו כמה משפחות יהודיות שעבדו אצל הפולנים, בשדות ובבתים. שוחחנו עם הפולנים וביקשנום שישמרו על המשפחות היהודיות עד לשעת השחרור. רשמנו את שמותיהם וכתובותיהם. חילקנו להם בגדים. את הצעירים והצעירות רצינו לספח אלינו, אך הוסבר לנו, כי ניחא להם יותר להישאר אצל הפולנים, אוכל ובגד יש להם, והגרמנים אינם מגיעים לכאן.

ימים אחדים ישבתי עם היהודים הללו. הם תינו לפני את צרותיהם, סיפרו עמי על מעשי הפרטיזנים המקומיים, ולהבדיל - על כנופיות הבאנדארובצים. סיפרו על פולנים ואוקראינים טובים וגומלי חסד, ולעומתם - מרצחים שהסגירו גברים ונשים לגרמנים בעבור קילוגרם מלח. לאחר שהייתי למעלה משנה מנותק מאחי היהודים, הרגשתי שמחה רבה על שנותרו עוד יהודים בארץ, מלבד אלה העושים בחיל הפרטיזנים.

בעוד יומיים, אומרים היהודים, יחול יום הכיפורים, והרי הם חוששים שמא לא ימצאו מקום להתפלל בו. דאגה זו משמיע באזני יהודי גבוה ורזה, אשר דומה, כי כל צרות הגלות רובצות על כתפיו. עיניו אומרות: הן לא נבוא להתדיין עם

ובכל-זאת כבמטה קסמים, מתחילים הכל לקרוא פה אחד. הקול הנוגה משתפך בחלל הבית, ונדמה שהוא פורץ החוצה, לכל רוחות השמים: "ונשלח לכל עדת בני ישראל... כי לכל העם בשגה..."

ושוב צצה המחשבה, מעומק הלב ואינה נותנת מנוח: מי חייב לבקש סליחה ומחילה, כלום אלה הקרבנות הקדושים, והשרידים המעטים שניצלו בנס מגיא-ההריגה, או אותם שרצחו, חנקו, שחטו, שרפו, ולא חמלו גם על זקן וטף?

מבעד החלון הפתוח הגיעו אלינו קולות בכי חנוקים. אלה הן הבחורות והנשים שבאו ונשארו בחוץ מאחורי החלון, לשמוע את התפילה. בוכות הן, האומללות, מבקשות סליחה ומחילה על פשע שלא פשעו, על חטא שלא חטאו...

לפני התיבה עוברים שליחי הציבור, תחילה ר' קעק, אחריו פטי, שמואל, אני. כל אחד נזכר בגרסא דינקותא, והכל מחרים-מחזיקים אחריו.

התפללנו שעה ארוכה. לא רצינו להיפרד זה מזה, משהו קישר אותנו בעבותות אחוה. באמצע התפילה נמסר לי, שעוד פרטיון נודע, מהמקומיים, בשם אולשנסקי, הגיע לתפילה. מפי המשפחות היהודיות נודע לו על המניין - ובא אף הוא. היה זה גבר בריא, גבה-קומה ורחב-כתפיים, וסבר פנים מאירות לו. רוח של פרטיון יהודי, הנוקם בעד כבוד עמו שחולל, פיעמה בו. כל איכרי הסביבה הזכירו את שמו בהערצה ובכבוד, ואגדות התהלכו עליו ועל מעשיו.

אולשנסקי הציב את הרובה האוטומטי שלו בפינה והצטרף לתפילה. כשגמרנו להתפלל, שוחחתי ארוכות עם אולשנסקי. שמעתי מפיו על פרטיזנים יהודים רבים מראקיטנו הנמצאים בחטיבותיהם של שיטוב, מאדוואדיב, פלוסקונוסוב ועוד.

תורה היו אלה, שתפסום בשעת תפילה והובילים לשדה, כשכל אחד מכורבל בטליתו ותפיליו. שוכבים היו בעיניים פקוחות, כאילו מנמנמים, ורק כתמי הדם על הטליתות, הבגדים והקרקע הספוגה דם קרוש - העידו שהם נרצחו בדם קר. אז, כשהשכבנו וקברנו אותם בקבר אחים אחד, ניתק משהו בלבי, והתחלתי מטיח דברים כלפי מעלה...

לא הרחק מקבר האחים, מוטלות היו שתי ילדות קטנות, הרוגות וחבוקות יחדיו. דמן נמהל בדמעותיהן שניגרו על פניהן. הילדות בוודאי נסו מהשיירה שהובלה לטבח, או שהשוצמאנים מצאון באיזו עליית גג ושחטון. התבוננתי במראה האימים וטענתי במר לבי: אם דם ילד קטן מותר בעולמו של הקדוש ברוך הוא, מה לנו כי נתפלל אליו?

אכן, חשבון ארוך... ואף על פי כן זע משהו בלב, ונעתרתי לבקשתו של קעק. נכנסנו איפוא, פטי ואני, לביתו של איכר וביקשנוהו להוריד את תמונת האם הקדושה ובנה מן הכתלים, כיון שעתידיים אנו לערוך שם בערב תפילת יום כיפור. תחילה לא ירד הפולני לסוף דעתי, שהרי מה לפרטיזנים ולתפילה? אך משראה כי עומדים אנו על דעתנו - קיבל את הדין.

הרצפה נוקתה למשעי. העמדנו שולחן קטן בצד מזרח, וקאק הביא מאי שם ארבעה נרות שעה גדולים והדליקם. השמש נטתה ללון. קעק שוטט בבית, ומדי פעם השהה את מבטו על הנרות והמפה הצחורה שעל השולחן והזיל דמעות. הרבה משלנו - עיניהם נתכסו בדוק של לחלוחית.

התפרקנו מנשקנו והצבנו אותו בפינות הבית. סביב הבית התהלכו ארבעה פרטיזנים מזוינים ושמרו על מבואותיו. שעת "כל נדרי" הגיעה, אך באין סידור, מי יקרא את התפילה בשלמותה, בעל-פה? הצרות השכיחו את נוסח התפילה מלבנו,

מפגש עם סיור של חטיבת הפרטיזנים "קובפאק" אברהם אפלבוים

בן דודי, לייבל, שהיה גם מורי בחדר, ידע את מקצוע הנגרות ועסק במלאכה זו כעובד נדרש, מחוץ לגיטו. הוא לא שב לגיטו כאשר נסגר והוצבו מסביבו משמרות. אני נחלצתי מהגיטו שבוע ימים לאחר חיסולו ע"י הגרמנים ועוזריהם האוקראינים.

עם מעט כלי עבודה חיוניים, שהיו בידי לייבל, יכולנו לבצע עבודות נגרות, של צרכי האיכרים במקום. את המיומנות הבסיסית רכשתי בעבודה כשוליה אצל הנגרים ר' בנימין רזניק וישראל קושניר ברפאלובקה הישנה, במשך חודשים ספורים בשלהי שנת 1941.

באותו צהרי יום, אני בעליית האסס ה"קלוניא" של האיכר, מברר ומכין קרשים מתאימים לבניית כוורות. את העבודה עשינו בביתו של האיכר. בתמורה קיבלנו אצלו מחסה - לינה ואוכל. כך גם אצל איכרים אחרים. נביחות הכלב של בעל הבית ורעש מזחלת השלג הרתומה לסוסים הפורצת לתוך חצר הכוטר, החרידו את השלווה. מעל קורות "הבוידעס" אני מביט לעבר השער הרחב של האסס וחשכו עיני. במזחלת ישובים חיילים מזויינים במדי הצבא הגרמני.

הוכיתי בהלם. מה קורה כאן? מהתופת יצאתי ודווקא כאן נחרץ גורלי. תגובתי מהירה. כהרף עין אני מזנק לכיוון הקצה העליון של עליית גג

צהרי-יום חורף ינואר 1943, מעטה שלג בוהק בלובן מסנוור מכסה את כל המרחב עד קצה האופק. לתוך חצר הכוטר - חווה כפרית של האיכר, החליקה בסערה מזחלת שלג רתומה לסוסים. ישובים היו בה חמישה גברים במדי הצבא הגרמני חמושים בנשק.

בחווה נידחת בסופאצ'וב, כפר שכוח-אל, בצפונו של מחוז ווהלין, כאן מקלטי כעת, אחרי חיסול הגיטו ברפאלובקה **ביום שבת 29.8.1942**.

בן דודי לייבל ואנכי, מצאנו מחסה באיזור הכוטורים, שכינויים "שצ'וקובי", מזרחית לכפר בופאצ'וב, בואכה לכפר פולובלה ומכאן לוולאדימירץ, עיירה שבה הייתה קהילה יהודית תוססת. מצאנו במקום תעסוקה בעבודות נגרות שונות אצל האיכרים (מוז'יקים) האוקראינים שחיו כאן עם משפחותיהם.

למשפחת האיכר. העונש על מתן מחסה ליהודי הוא מוות, החרמת הרכוש ושריפת הבית.

הדקות נמשכו עד אין קץ. אחרי המתנה ממושכת, עם פחד בלב קמתי על רגלי ובצליעה גררתי את עצמי בשביל דרוך בשלג לכיוון מערב מבית האיכר ממנו ברחתי.

קרבתי ל"כוטור" לא מוכר ונכנסתי לפנים הבית. במקום הייתה איכרה לבדה, טורחת בענייניה.

לפי מצבי הבינה שאני מהפליטים היהודים הנודדים בין חוות האיכרים שבסביבה והרשתה לי להתחמם ליד התנור בו הבעירה גזרי עצים. לשאלתי מה מתרחש במקום והאם נמצאים כאן גרמנים היא השיבה שהמקום שקט ולא קורה שום דבר יוצא דופן.

שהיתי ב"כוטור" שעה קלה ועזבתי את המקום. צולע על רגלי הכואבת ידייתי לכיוון ה"כוטור" שם שהה אבי משה, אחרי גילוי וחיסול הבונקר בחלקת יער צפונית, ע"י הזינדרמיה הגרמנית המשטרה האוקראינית ב 1.1.1943.

איכרים מהכפר הסמוך פולובלה הם שהלשינו וגילו לשלטונות את מיקומו של הבונקר ביער.

במצור על הבונקר נהרגו הדוד יהושע דקלבוים אחיה של אמי הניה-רבקה וכן יחיאל מלמד.

בני עיירתנו שפרה לייזרוב, איציק שירמן, יעקב בריק וחברי יהושע וואווה, נלכדו חיים, הובלו לעיירה וולדימיריץ, שם עונו ואחר כך נורו למוות.

חציתי חלקת שדה מכוסה שלג טובעני, מרחק של קילומטר לערך עד הדרך

האסם, פורץ בכל הכח את לוחות דופן הגג וצונח מגובה של 3 מטר על משטח השלג הקפוא. חשתי כאב חד במפרק כף הרגל השמאלית ובשארית כוחותי מנסה לגרור את עצמי לכיוון משוכות של שיחים חשופים, בקרבת מקום בו נמצאים היערות של מרחבי סופאצ'וב והסביבה.

הכלב שהיה עד כה ידידותי, הפך עורו, זינק והחל לרדוף אחרי בליווי נביחות. בשארית כוחותי הגעתי לקבוצת שיחים צפופים ומצאתי ביניהם מנוחה מהמרדף, מרחק של כ-200 מטר מהמקום ממנו נסתי.

תוך כדי מנוסה, ראיתי את המזחלת על יושביה מחליקים בעקבותי, מצביעים על כיוון בריחתי בכוונה ללכוד אותי. הזמן עצר מלכת. שמעתי קולות ורעשים של ירי ופיצוצים בקרבת היער. אחרי מספר סיבובים של הרודפים בעקבותי, נעלמה המזחלת ונשמתי מעט לרווחה.

התפניתי לבדוק את רגלי הפגועה בה חשתי כאבים חדים. התרתי את חבלי ה"פוסטול" מהרגל - אלה מנעלים קלועים מרצועות קליפה של שיחים מיוחדים, הגדלים במקום. השימוש בהם מאוד נפוץ בכפרים שבאיזור.

הסרתי את הבד העוטף את כף הרגל וגיליתי חבלה סביב הקרסול עם נפיחות ושטפי דם פנימיים. לא יכולתי לעזור לעצמי. חזרתי איפוא ונעלתי את ה"פוסטול", המתנתי במקום עד בין הערביים, סמוך לשקיעת השמש. בחורף האפלה מגיחה כאן במעבר חד בערך בשעה ארבע אחר הצהריים.

דאגתי מאוד לשלומי ולגורלי של לייבל פן נתפס ע"י הגרמנים וכן דאגתי

ומזויינים בנשק אוטומטי גרמני. ידעתי את התשובות לשאלותיהם והשבתי להם ברוסית.

בינתיים התקרבונו למחוז חפצי, הודיתי ליושבי המזחלת וגלשתי מהדרגש הנמוך אל הדרך.

הגעתי בצליעה אל בית האיכר אצלו שהה אבי וסיפרתי לו ולבעל הבית את השתלשלות האירועים המוזרים.

בעצת האיכר טופלה רגלי הפצועה ע"י ציפוי הקרסול בשכבת חימר מעורב בשתן עם תחבושת עשויה בד מקומי. מדי פעם הייתי צריך להרטיב את החימר בשתן - "רפואה אלטרנטיבית".

עוד באותו ערב הגיע למקום בן דודי לייבל וסיפר מה עבר עליו ועל משפחת האיכר אצלו עבדנו כאשר לחצר פרצה בסערה מגררת השלג.

מבעד שמשות החלון המכוסה שכבת כפור, ראה האיכר חבורת גרמנים

הראשית, בה התנהלה תנועת המגררות והעגלות של האיכרים. משני צידיה של הדרך נמצאים ה"כוטורים" של ה"שצ'וקובי". נותרו לי כ-200 מטר עד אם הדרך, כדי לחצותה, והנה מתקרבת עליה מגררת שלג מכיוון ה"כוטור" ממנו נמלטתי בשארית כוחותי. מרחוק אני מזהה את המגררה ואת היושבים בה - אלה שראיתים נכנסים לחצר האיכר. אין אפשרות לסגת, המרחב פתוח ואני ממשיך בכיוון שבחרתי בו, מעמיד פנים כתושב מקומי הצועד למחוז חפצו, יהיה מה שיהיה. הייתי לבוש בגדי איכר מבדים תוצרת עצמית וחזותי כאחד מבני המקום. הייתי בטווח ראייה של החבורה המוכרת לי והנה אני על אם הדרך והמגררה נעצרה בקרבתו.

"לאן בחור צריך להגיע?" נזרקה שאלה בשפה הרוסית מאחד האנשים המזויינים שישבו בעגלת השלג.

"יעדי מרחק חצי קילומטר מכאן" השבתי.

"עלה על הדרגש, בחלק האחורי ונסיע אותך במעלה הדרך".

עשיתי כדברם, כולי בפחד ובמתח, לאן כל זה מוביל. אחד מהחבורה פנה אלי שוב בשפה הרוסית: "אתה ודאי הבחור היהודי (בשפתם: ייבריי) שברח מחוות האיכר. אל פחד, אנחנו סיור של יחידת פרטיזנים. אנא, הגד היכן הדרך לגשר מסילת הברזל על נהר סטיר? מה המרחק מכאן אליו? האם יש משמרות של גרמנים שם?"

הבטתי בנוסעים במגררה, כולם דיברו רוסית ומהצגת השאלות בשפה זו יכולתי להניח כי באמת מדובר בלוחמים פרטיזנים, לבושים במדי הצבא הגרמני

חקרו את האיכר על המצב במקום, הימצאות משטרה גרמנית אוקראינית, כיווני דרך, מעברים למסילת הברזל בקו קובל-סרני וכו'. בעל הבית השיב לאורחים על הידוע לו.

לייבל נכנס חזרה לבית האיכר והשתלב בשיחה שהתנהלה ליד השולחן. הם שאלו על הבחור שקפץ מעליית הגג של הגורן ולייבל הבהיר להם את מעשינו במקום. האורחים שנהגו בידידות, גילו פרטים על עצמם. לדבריהם הם היו בתפקיד סיור קדמי של יחידת פרטיזנים גדולה הנעה במרחק כ-50 ק"מ מזרחית לכאן ובקרוב ינועו מערבה ויתפרשו באיזור זה. הדבר נשמע מעודד.

אחרי סיפורים ומנוחה קצרה נפרדו הפרטיזנים מבעל הבית, עזבו את המקום במזחלת שלהם ופנו בדרך המושלגת בכיוון מערב, בדרך הזו נוצר המפגש עמי, עליו סיפרתי קודם.

מזויינים. הוא החוויר והזהיר את יושבי הבית, אולם לנוס משם כבר היה בלתי אפשרי.

נוסעי המזחלת קפצו ממנה עם נשקם ופנו הישר אל בית האיכר. באותה עת היו בבית אשתו, ילדיו ובן דודי לייבל. מיד עם פתיחת הדלת על ידי האורחים הלא קרואים חמק לייבל דרך מעבר הכניסה לתוך מחסן חשוד הקרוי בלשון המקום "סייני".

"האורחים" נכנסו ובירכו את הנמצאים בשפה הרוסית: "זדרבסטווייטיה" כלומר שלום לכם. "אל פחד, אנו פרטיזנים סובייטיים".

לייבל המתין במחסן החשוד בלי לזוז והקשיב למתרחש, כדי להשתכנע שאין כאן מלכודת, כבר נפוצו שמועות כי פה ושם נתקלו איכרים בלוחמים פרטיזנים גם במדים של הצבא הגרמני.

האורחים המשיכו לדבר ברוסית, ביקשו אוכל ותוך כדי הארוחה שהוגשה להם

כמה מתושבי העיירה, ביניהם היו יעקב בס, פניה רוזנפלד ומשפחת יעקב רבין. כאן הכרנו לראשונה את רחל זלצמן ואחיה ברקו מהכפר הסמוך טיקוביץ, שהצליחו להימלט מגיטו וולאדימיריץ. שניהם היו לבושים בבגדי איכרים מקומיים. רחל בלטה במיוחד בחזותה כבחורה אוקראינית נאה, בפעלתנותה ובנמרצותה. בשיחה שהתפתחה בינינו הפגינו רחל וברקו בטחון ואופטימיות ונוצר בינינו קשר טוב והדוק.

חזותה של רחל כאחת מבנות המקום, ידיעת השפה האוקראינית, הכרת מנהגי האיכרים המקומיים ועבודות הבית, מבישולים ועד טוויית חוטים לאריגת בדים, היו לנו לתועלת רבה בהמשך המאבק לקיום ולהישרדות.

התמקמנו במקום וקיבלנו הצעות עבודה, ממש במרכז הכפר. התושבים כאן, ברובם בפטיסטים, סייעו ליהודים שרידי הגיטאות, ככל שניתן ואמנם הייתה לנו כאן תחושת בטחון. תושבים אצלם שהינו הזמינו אותנו פעם להשתתף בתפילתם. בית התפילה שלהם, הקרוי בשפתם "שקולה", ממוקם במבנה עץ עם אולם רחב ידיים, ללא כל תמונות וקישוטים. מתוך סקרנות באנו פעם למקום התפילה. המעמד כאן היה מוזר ומשונה. על הבמה עמד מטיף, שנכנס לאקסטזה והחל לדבר בשפה שלא הכרנו. הקהל במקום שר שירי קודש של הבפטיסטים ונסחף אף הוא לאקסטזה. לא הבנו מה קורה כאן ולא הוספנו לבוא אליהם.

לייבל ואני עסקנו בכל מיני עבודות

לא חזרתי עוד לבית האיכר אצלו עסקתי יחד עם לייבל בעבודות נגרות. נשארתי עם אבי ובגלל הפציעה הייתי מוגבל והמשכתי בטיפול ברגל כפי שתיארתי. היו ידיעות על גיחות של שוטרים אוקראינים מכיוון וולאדימיריץ למבואות המזרחיים של הכוטורים - "שצ'וקובי" והסכנות במקום גברו. כמה שבועות לאחר שנפצעתי נאלצנו לעזוב את המקום.

אבי, לייבל ואנכי צעדנו ברגל בדרכים מושלגות לפעמים בתוך שלג טובעני, כשעמנו מעט מזון וכלי העבודה בנגרות. היה לי קשה ללכת ולייבל תמך בי ואף נשא אותי על גבו בכמה מקטעי הדרך. הלכנו צפונה, באור יום, בשולי הדרך וביערות. דרך המושבה הפולנית הוטא-סופאצ'ובטקה הגענו למבואות הכפר בישליאק.

לפי הכוונה שקיבלנו, פנינו למקום בו נמצא בונקר שהקימו שרידים מהגיטאות רפאלובקה וולאדימיריץ. נאמר לנו כי המחסה התת קרקעי נמצא על גבעה בקרבת אגם לא גדול, בשולי הכפר. קשה היה להבחין במקום מאחר והמרחבים היו מכוסים בשלג כבד ולא היו כמעט סימנים של דרך. בחושים שפיתחנו ומהידע שקיבלנו ממקומיים מצאנו את המקום שהיה להפתעתנו חשוף, מכוסה בשלג ועשן התמר ממנו. דרך חפירה צדדית ירדנו למעמקי האדמה וגילינו מבנה די גדול עשוי קורות עץ, מאורגן ומסודר עם מקומות ישיבה-לינה, בישול ואחסנה. כעשרים איש הסתתרו בבונקר, מתוכם הכרנו

לאוטריאד (יחידה) זה ושירת בו בתפקידי תחזוקה. יעקב בס שירת ביחידה כרוקח. ביחידת פרטיזנים זו לחמו כמה בחורים יהודים נוספים מרפאלובקה ומעיירות אחרות, ביניהם לייבל יארצ'ון, זלמן שירמן, צבי קרייזר אייזיק פירסט ואחרים.

בטיקוביץ' פגשנו, לראשונה, יחידות סדירות של פרטיזנים מחטיבת הגנרל קובפק, מזויינים היטב לרבות נשק כבד. אלה השתלטו על כמה כפרים משני עברי הנהר סטיר. כלי התובלה שלהם היו עגלות עם סוסים והיו ביניהם פרשים רבים. כזכור, על מסע הפרטיזנים של קובפק בישרה לנו יחידת הסיור שלהם, אותה פגשנו בחודש ינואר 1943 בכוטורים "שצ'קובי" של הכפר סופאצ'וב.

הופעת חטיבת הלוחמים הפרטיזנים של קובפק באיזור, שעה שצבאות גרמניה נמצאים מאות ואלפי קילומטרים מזרחה מכאן השאירה רושם עז והעבירה מסר לאוכלוסייה המקומית שעוצמת הסובייטים הולכת וגדלה - סימני תקווה לנו שהגאולה אולי בפתח.

בחודשי יוני-אוגוסט 1943 חדרה חטיבת הפרטיזנים של קובפק עמוק לעורף האויב, לגליציה שבדרום אוקראינה, במשימת חבלה בתשתית ובמפעלי הנפט שנמצאו שם.

חטיבת קובפק הצליחה במשימתה, אולם הצבא הגרמני כיתר אותם בשלוחות הקרפטים, הפציץ אותם מן האוויר והיבשה והיו להם אבידות כבדות. בסתיו-חורף 1943 הצליחו קבוצות ובודדים להבקיע את הכיתור ולהגיע להתארגנות מחדש באיזור

נגרות כפרית, כגון: רצפות מקרשים, משקופים, חלונות, דלתות, תאי אחסנה למוצרי מזון וכו'. ברקו הצטרף אלינו ואילו אחותו רחל עסקה במלאכות בית שונות, כגון: טווית חוטים מפשתן ומצמר, עבודות הקשורות במשק העזר וכו'.

עם הפשרת השלגים יצאנו מ"בישליאק" ליערות סופאצ'וב לחפש את גופת הדוד יהושע שנרצח בפשיטה על הבונקר ואמנם הצלחנו להביא את גופתו לקבורה.

עם התקרב האביב הופרה השלווה באיזור הקרוב. כנופיות מזויינות של אוקראינים לאומנים, ה"בולבובצים" וה"בנדרובצים" השתלטו על כפרים סמוכים והייתה סכנה רבה מהם. אלה המשיכו במלאכתם הנבזית ורצחו יהודים ששרדו מן הגיטאות, שרפו מושבות פולניות ורצחו את יושביהן.

בעתם של רחל וברקו עברנו לכפר טיקוביץ', כמה קילומטרים צפונה מן הכפר בישליאק. משפחת זלצמן גרה בטיקוביץ' לפני גירושם לגיטו וולאדימיריץ בקיץ 1942. גם כאן עסקנו בנגרות ובתמורה קיבלנו מזון ולינה.

אבי נשאר בבונקר בכפר בישליאק ואילו אחי שמואל שהה במחפורת אחרת באיזור זה יחד עם מכרים מרפאלובקה, ביניהם כמה פליטים מפולין.

בקיץ 1943 הצטרף אחי ליחידת הפרטיזנים בפיקודו של קונצ'ה, שהייתה ממוקמת במושבה הפולנית הוטא-סופאצ'ובסקה. גם אבא התקבל

בנובמבר 1943, בהתקרב החזית לאיזוריה הדרומיים של פולסיה, יצאנו למסע ועצרנו בדרך במושבה פאוולינבו. "גרנו" אצל איכר פולני בפאתי היער וכאן חלה לייבל בטיפוס, מחלה שהפילה חללים רבים בכפרי הסביבה. הודות לתושייתה של רחל, התמיכה, המסירות והעזרה, בידיים ריקות כמעט, ניצלו חייו של לייבל וגם שלי מאחר ונדבקתי באותה מחלה קשה לפני שלייבל הספיק להתאושש. על כך הוקרה ותודה לרחל.

עם שחרור האיזור ע"י הצבא האדום בינואר- פברואר 1944, חזרנו לרפאלובקה החדשה. לייבל גויס לצבא האדום, לחם בחזית הצפונית ונפצע בפינלנד.

עם שחרורו מהצבא, נשא לאשה, בעיר לודז' בפולין, את רחל זלצמן, חברה נאמנה לאורך נתיב התלאות שעברנו יחד.

אחרי גיוסו של לייבל, גויסתי גם אני, במרץ 1944, לצבא האדום. שרתתי בצפון הרחוק בעיר הנמל ארכנגלסק. באפריל 1946 שוחררתי וחזרתי לפולין לעיר לודג'. כאן פגשתי את אבי ואת אחי, שגויס לצבא הפולני מאוטריאד הפרטיזנים בו שירת, ושירת עדיין בעיר פוזנאן.

מכאן, מן העיר לודג' במערב פולין ששימשה מרכז לפליטי השואה ולשבים מרוסיה לאחר המלחמה, יצאנו כל אחד בדרכו לעליה לארץ ישראל.

הצפון-מזרחי של חבל ווהלין. בחטיבת קובפק לחמו פרטיזנים יהודים רבים ממחוזות בבילורוסיה, אוקראינה ואחרים.

מעלונים שהוטלו באיזור ע"י אווירונים סובייטיים נודע לנו על כיתור הצבא הגרמני בסטלינגרד ועל המפלה שהייתה להם עם השמדת הארמיה השישית של מרשל פון פאולוס. במשך שבועות ראינו בשמים את האווירונים הגרמניים שטסו עם אספקה לחזית זו. אולם, כאמור זה לא הועיל והצבא הסובייטי יצא מנצח.

אחרי שהייה של מספר חודשים בכפר טיקוביץ' החלטנו לעבור את הנהר סטיר ולהצטרף ליחידות הפרטיזנים ע"ש "ונדה וסילבסקה" בפיקודו של הפורצ'ניק (סגן) בוגולסקי. ליד יחידת הפרטיזנים היה מחנה משפחתי של פולנים שנמלטו אחרי שמושבותיהם נשרפו ע"י ה"בולבובצים".

ברקו זלצמן, אחיה של רחל, יצא בחורף עם קבוצת פרטיזנים פולנים מהכפר ניגובישצי בחבל פולסיה בו שהינו, לאירודרום הנמצא ביערות בריאנסק, להצטיידות בנשק שסופק ע"י מטוסים סובייטיים. הוא לחם עם היחידה שלו על שחרור חבל רובנו בוהלין ונפל שם ביער צומאן בינואר 1944.

קשה להעביר בכתובים את כל האירועים היום יומיים והאישיים, אולם על פרק קטן וגורלי בחיינו אספר בקצרה:

מות גבורה של שני נערים, חברינו זאב אבנך וזאב רבינוביץ

לא על מעללי הגבורה של הפרטיזנים היהודים אנו באים לספר. לא את מספר הרכבות שהושמדו ברצוננו לספור, וגם לא למנות אחד לאחד את הגשרים שפוצצו. בעינינו, כל מיליוני היהודים שנפלו על קידוש השם, כולל הילדים הקטנים, גיבורים היו. והם הם, בגבורתם, שהביאו לנו את מדינת ישראל. וכל הטוען אחרת איננו יודע מה הוא סח וגם את נפש הקדושים אינו יודע.

ברצוננו לספר רק את קורותיהם של שני חברינו היקרים שנפלו, אשר מחשבותיהם ומאוייהם וכל חלומם היו רק - נקמה. נקמה על רצח הוריהם וקרוביהם, על רצח עמנו אשר צריך לקום פעם לתחייה כעם בין העמים החיים על אדמתם. נערים היינו, ולנערי עמנו ולנערי ישראל ברצוננו לספר סיפור זה.

איננו זוכרים תאריכים מדויקים, הכל מתערבב אצלנו. זה היה בערך באביב 1943. מטוסים גרמניים טסו מעל ליער שבו נמצאנו וירו לתוכו. האנשים התפזרו לחפש מחסה, כשהופיע פתאום המאיוור מוחמד וקרא: "השארו במקומותיכם!" זאב אברך (וולוויש) ואני המשכנו לרוץ. "עימדו!" צעק המאיוור, "אחרת אני יורה!" הוא החזיק בידו "מאוזר". עצרנו. כשהיריות נפסקו קרא לנו המאיוור ואמר:

"היום אחר הצהריים אנו מתחילים בעבודה 'מעניינת'. אלמד אתכם להביט

ישר לתוך עיניו של המוות..." "העבודה המעניינת" הייתה, אחרי נסיונות רבים שלא הצליחו, להקים סדנה להפקת חומר נפץ מפגזים כבדים. שהצבא האדום השאיר בזמן הנסיגה. צריך היה לשחרר את ה"ראש" מהפגז, לחמם את הפגז עד 100 מעלות צלסיוס בתוך חבית של מים, ולשפוך את חומר הנפץ שבתוכו לתוך תבניות שמשקלן 5 ק"ג כל אחד. את הפגזים הביא ה"אוטריאד" הלוחם אל המחנה שלו.

אחרי מספר ימי עבודה של הפקת חומר הנפץ, בא אלינו הנער סיומקה בידרמן, בן 12, ממנייביץ', ואמר: "די לי לעבוד עם שמעון ולטפל בסוסים. אני נשאר אתכם. אני יודע שדרוש משהו נוסף, ואני אהיה משהו זה - המתנדב מרצוני החופשי!". וקבוצתנו בת שלושת הנערים פעלה. ועוד איך! אפילו נחמקה הטבחית התייחסה אלינו בכבוד גדול. סיומקה היה צוחק: "היא נותנת לנו אוכל יותר טוב, כי היא רואה אותנו בעולם הבא והיא רוצה שנבקש בשבילה מקום טוב בגן-עדן ושנהיה למענה 'מליצי יושר', בפני הריבונו-של-עולם".

נותרו שמונה פגזים, שהמאיוור אסר עלינו לטפל בהם. יותר מדי מסוכן, אמר. הוא היה מומחה בעניינים אלה. הכנו משלוח חדש. ערב אחד, בעודנו יושבים בין החבר'ה, הגיע המאיוור. הוא חיפש אותי במבטו וקרא לי בשם משפחתי היהודי "רבינוביץ'", ככה נהג לקרוא לי... (במחנה ריננו אחריו שהוא

(יהודי).

"איזה ליל ירח יפה... דרוש לנו חומר נפץ, בוא ננסה לשחרר את אחד הפגזים האסורים... לך לבד... אם חס וחלילה יקרה אסון, שיהיה קורבן אחד רק, בעד ההורים, בעד העם שלך..." (תמיד היה מוסיף "בעד העם שלך!").

היה זה בערב פסח. אחרי כשעה חזרתי ודיווחתי שאכן הצלחתי לשחרר "ראש" מאחד הפגזים. הוא ממש קרן משמחה: "לך, רבינוביץ', לחבר'ה. מחר אתם עובדים ומכינים מה שאפשר."

למחרת בא לבקרנו ובדק את הפגזים. אחד מהם, חלוד ביותר, הוא ציווה לשים בצד ולא לגעת בו. "פקודה!" היה זה ביום שני של פסח. סיומקה דיבר לעצמו: "חבל, מפגז זה אנו יכולים להפיק כ-8 ק"ג חומר נפץ. אפשר עם זה לפוצץ רכבת שלמה, ואולי גם את הגרמנים שבה. חבל להשאירו..." אך הפקודה היתה לא לגעת.

למחרת בבוקר הופיע המאיור מוחמד עם הפרטיזן המפקד קוסטין מהמטה. סיומקה פיזם איזה שיר. הוא הפסיק לפזם.

- בוקר טוב ילדים! סיומקה, למה הפסקת לשיר? - שואל הוא.

- הבטן כואבת לי... עונה סיומקה.

- טוב. אביא לך נערה יפה!

ולקוסטין: "הבט, אומרים שהיהודים פחדנים הם. איזו עבודה מסוכנת מבצעים הילדים היהודים האלה! מי מהאחרים היה עושה זאת?"

ואלינו:

- ובשבילכם, ילדים, יש לי חדשות. בוורשה פרץ מרד. היהודים האמיצים התקוממו והם מכים בגרמנים. הם עומדים בגבורה נגד הגרמנים הרבים. ככה מוסרים ברדיו מוסקבה... הקשיבו, לא לגעת בפגז הזה! פקודה היא! - חוזר מוחמד ומתרה בנו. מרוצים עוזבים המאיור וקוסטין את הסדנה שלנו.

היה להמשיך בעבודה. היה צורך דחוף בחומר נפץ...

בו ביום הגיעה למחנה קבוצת יהודים מטרויאנובקה, והמאיר הציג לפנינו נער בן 16, תמיר וחזק-אופי, בשם פייסקה. התיידדנו. כל משפחתו נהרגה. אחיו נהרג בקרב עם גרמנים והמשטרה האוקראינית, והוא בא אלינו לנקום את דמם.

את הסדנה ציווה המאיר להעתיק הרחק מהמחנה, כדי שהמקום לא יזכיר לנו את סיומקה. וואלוויש הועבר בינתיים ליחידת סוקולוב, אחת היחידות הקשות והמצטיינות.

שוב היינו שלישייה. ארה"ל היה מכין את הקופסאות, ואנחנו המשכנו עם הפגזים. הזמן חלף. נהגנו ביתר זהירות, אף פעם לא עבדנו ביחד. הוכנסו אי אלה "שיכלולים" בעת יציקת החומר. המאיר היה מבקר אצלנו מדי בוקר. בוקר אחד פיזם פייסקה איזה שיר. עם הופעת המאיר הפסיק לשיר.

- למה הפסקת לשיר, פייסקה?

- הבטן כואבת לי...

- אביא לך נערה יפה...

אחרי הצהריים, שיחררנו, אני ואהר'לה, את הראשים, ופייסקה הוביל את החומר בעגלה רתומה לסוסים. פתאום הופיע פייסקה ללא עגלה וללא סוסים. הייתה אזעקה, אמר, ולקחו לי את הסוסים. בדיוק עבדתי בשיחרור "ראש".

- תן לי, גם אני רוצה לנסות כוחי, גם לי יש חשבון עם הגרמנים, גם אני יהודי! לא? גם את ש-ש-שלי הרגו. כל יהודי טרויאנובקה ומנייביץ'... הדמעות חנקו

סיומקה מסתובב שוב סביב הפגז - וממלמל "8 ק"ג חומר נפץ..." "הלא אנחנו כאן כדי לנקום" אומר הוא לנו, כשחיוכו הילדותי ורצינותו של איש-מקצוע גם יחד ניבטים מפניו. לאחר מכן פרש מאיתנו.

לא עבר זמן רב והתפוצצות אדירה נשמעה. אש ועשן... חשבתי שהגרמנים מתקיפים. אך הנה אנו שומעים את קולו של סיומקה, "מאמע, וואלוויש... ראטעוועט" (אמא, וואלוויש, הצילו!).

מסביב בוער חומר הנפץ שהפקנו ומתקרר בתבניות. המאיר הגיע בריצה וצועק "לברוח!"... אני צועק "חבל על החומר!". "עשו מה שאתם רוצים!" צועק מוחמד...

וואלוויש רץ להביא עזרה. הרחקנו את חומר הנפץ והפכנו את חבית המים בה הפקנו את החומר. הוצאנו מהר את הפגזים מהדוד הרותח... רק אחרי-כן התחלנו לכבות את השריפה.

סיומקה נראה מוטל על הארץ. כל בני מעיו נשפכו החוצה. כולו שסוע ועיינו מבריקות. גוש בשר ללא רגלים וידיים. רק פיו מתחנן עדיין "הצילו, ירו בי, קחו נקמה..." "שמע ישראל". היתה זו קריאתו האחרונה. המאיר הוציא את המאוזר שלו, וביקש מקוסטין לירות בסיומקה. קוסטין הפנה את ראשו, וירה בו. השתרר שקט... רק מילותיו האחרונות עוד הדהדו ביער, ועד היום הן מהדהדות באוזני: "נעמט נקמה (נקמו), שמע ישראל..."

את סיומקה הבאנו לקבורה אחרי הצהריים. לנו, שני "חבריו לעבודה", לא הרשו להשתתף בהלווייתו. עלינו

נזכיר עוד את שתי הבנות היהודיות הנפלאות, פייגה אברך, אחותי, וחסייה בליישטין, בת דודתי, שניספו אחרי צאתן מהיער, בעת הפצצת רכבת, שבה נסעו שתיהן לקייב.

שתיהן עבדו במסירות וללא ליאות בבית החולים שהוקם במחנה. בשמחה ובחמימות היו פוגשות אותנו בחוזרנו מהפעולות. ביחוד הן הקדישו תשומת-לב לאותם נערים שהיו בודדים...

וזוכר אני את דויד בליישטיין, את הסטירה שהנחית על לחיי כשהצטרפתי אליו בבריחתו היערה - ואני עודני נער. "לך הביתה" צעק, "לאבא - אמא!". ואף-על-פי-כן לקח אותי עמו היערה, ועזר לנו ביער ככל יכולתו. מסור היה לנו כמו אבא.

מתוך: 'כאורנים גבהו' פרטיזנים יהודים ביערות ווהלין, תש"מ
תורגם מאידיש ע"י יהודה מרין

את גרונו, אך הוא התגבר. לא איש לוחם יבכה.

נתתי לו פגז, והתרחקתי ממנו. לפתע פתאום - רעם של התפוצצות! בלי אנחה, בלי גניחה. שקט. זכר לא נשאר מפייסקה. רק מילה אחת הצלחתי לשמוע מפיו: "נקמה!".

אצל סיומקה זה "קרע" לרוחב: אצל פייסקה - לאורך. יחד שתי וערב שכזה. נאספו השרידים והובאו לקבורה...

הקבוצה המשיכה בעבודה. הוצב אלינו ישראל-הירש פלאש, כבן 20, ממנייביץ'. אותי העבירו ליחידה של וואלוויש. לפני כן, זכור לי, ניסינו להוציא חומר נפץ מפגז גרמני וכמעט הורעלנו: פנינו הפכו ירקרקות-חיוורות כסיד, ושפתינו הכחילו לחלוטין... בקושי הצילו אותנו. פלאש המשיך לנהל את העבודה בסדנה. הוא זכה לבוא הניצחון, ומת מיד אחרי זה משחפת שלקה בה בתקופת עבודתו בסדנה.

בין יאוש לתקוה מרדכי קרופ

מרדכי קרופ נולד בוורקוביץ בחבל ווהלין, מזרח פולין. את השכלתו הבסיסית קיבל אצל מלמדים ומורים פרטיים, וכן בבית הספר העברי ובבית הספר העממי הפולני בעיירתו. את השכלתו התיכונית רכש בגימנסיה העברית 'תרבות' בעיר רובנה. בשנת 1941 מצא את עצמו תחת הכיבוש הנאצי ועבר לגור בגיטו שבעירו. כמה ימים לפני חיסול הגיטו, הצליח לחמוק ממנו יחד עם חברתו ולהגיע לכפר צ'כי סמוך. במקום זה השיגה אותו הידיעה הנוראה שיהודי העיירה הוצאו להורג. 18 חודשים עברו על מרדכי וחברתו במאבק יומיומי על קיומם והישרדותם. עם שחרור השטח על ידי הצבא האדום, גויס מרדכי לשורותיו ושירת בו עד לאחר סיום מלחמת העולם השנייה. בערב יום הכיפורים 1945 הגיע לאיטליה ונפגש עם אחותו וחברתו. לאחר שלוש שנים, עם קום המדינה, עלה לישראל עם אישתו וביתו. כל חייו עסק בפעילות ציונית אשר את בסיסה קיבל בילדותו. בארץ עבד בשירות הבולאי, משרד התקשורת, כממונה על ייצור בולי דואר ישראל. כיום גמלאי, אב לשתי בנות, סב לשישה נכדים וסבא רבא לארבעה נינים.

הצלחה. מצבם היה דומה לשלנו. עליהם להסתתר לבל ייתפסו וגם הם ציפו שהגרמנים ינחלו מפלה והרוסים יחזרו. יתרונם היה בכך, שאם יגלו אותם יוכלו להגן על עצמם בנשק שבידיהם. נפרדנו מהם בתקווה שעוד ניפגש.

בינתיים התחיל החורף לתת אותותיו ושוב היה עלינו לסבול מהקור שהלך והתגבר מיום ליום. דבר שהפחיד אותנו ביותר: האם נוכל להחזיק מעמד עוד חורף אחד בתנאים כאלה? רק התקווה שאולי באמת קורה משהו בחזית חיזקה את רוחנו וחישלה את כוח הסבל שלנו.

כל יום וכל לילה של שהייה בתוך התבן, ללא מעש, נמשכו כיובלות. מדי פעם היו מגיעים לאוזנינו סיפורים על יהודים שנתפשו ונרצחו בסביבה. חיינו - אם בכלל אפשר לקרוא לזה חיים - בין ייאוש לתקווה.

שוב התכססה האדמה, העצים, הגגות וכל היקום בלובן בוהק של שלג והצינה עמדה

"..... בשלב זה של שהותנו בכפר, התחילו להגיע שמועות, שהגרמנים נחלו כמה מפלות בחזית הרוסית. היו אלה שמועות קלושות בלבד, כי הצי'כים לא ידעו פרטים. גם הם היו מנותקים ממקורות מידע. בנו, שכה רצינו לשמוע שחל שינוי כלשהו במלחמה לרעת הגרמנים, עורר הדבר זיק של תקווה: אולי בכל זאת כדאי להמשיך במאבק על חיינו?

באחד הימים סיפרו לנו מארחינו שלכפר הגיעו שני פרטיזנים רוסים וברשותם אקדחים. הם נוהגים להיכנס לבתים, לבקש אוכל או כל דבר אחר, שהם זקוקים לו.

ביקשנו ממארחינו לספר להם עלינו ולהביאם למתבן. לאחר כמה ימים באו השנים וישבנו איתם כשתי יממות על ערימת הקש. הם היו קצינים רוסים שנפלו בשבי הגרמני והצליחו לברוח ממנו, לכל אחד מהם היה אקדח ותחמושת. גם הם ניסו להגיע אל הפרטיזנים, אולם ללא

החורשה, כשהמתבן מסתיר אותנו מעיני הגרמנים. לא רצנו, כדי לא להסב את תשומת לבם, במקרה ובכל זאת יבחינו בנו.

היה כבר אור מלא כשהגענו אל העצים. נכנסנו אל היער ופנינו שמאלה לכיוון הכפר אולבארוב. תכננו להגיע לבתי הצ'כים שבכפר ולא לאלה של האוקראינים. מרחוק ראינו כמה בתים בודדים וחשבנו שאלה שייכים כבר לכפר ואלה דיירים צ'כים.

כשהתקרבנו, ראינו שאלה בתי כוטור (מגורי שדה) אוקראיני. ליד הבית עמד איכר גבוה בגיל 45 בערך, ולידו צעיר כבן 20 - בנו, כנראה. היה עלינו לעבור על-ידם. בהגיענו קרוב אליהם, הם התקדמו לקראתנו ועצרו כמה פסיעות מאיתנו. המבוגר פתח בשאלה בשפה האוקראינית: "מי אתם?" "אנחנו יהודים" עניתי.

ראיתי בעיניו שהוא חוכך בדעתו מה לעשות, וכדי להרוויח זמן עד להחלטה המשיך ושאל: "יש לכם תעודות?" על זה עניתי: "נא ציורטה מני דוקומנטי?" (לשם מה לכל הרוחות אני זקוק לתעודות).

בכל עוזה. חג המולד של 1944 התקרב ואנו הרגשנו את תכונת מארחינו לקראתו. לגביהם לא השתנה דבר והעולם כמנהגו נוהג. האסון שקרה לנו, הוא שלנו בלבד ועלינו לשאת את היגון והצער עד תום.

בתחילת חודש פברואר, יכולנו גם אנחנו לראות במו עינינו את הצבא הגרמני הנסוג. מצדו האחד של המתבן, בו הסתתרנו, הייתה חורשה במרחק של כחצי קילומטר. דרך החריצים שבין לוחות המתבן ראינו, מדי פעם, קבוצות חיילים גרמנים חומקים בין השדה הפתוח והחורשה, כשפניהם מערבה. תקוותינו הלכו וגברו. היינו דרוכים מאוד, כי ידענו שעדיין נכוננו לנו הפתעות, ואמנם כך היה.

בוקר אחד, ממש עם שחר, שמענו תכונה וקולות צעקה בגרמנית בחצר האיכר. תוך שנייה הייתי ליד השער הקדמי של המתבן ודרך החריצים ראיתי בתוך החצר כמה עגלות רתומות לסוסים עמוסות חיילים גרמנים, ועגלות נוספות ממשיכות להיכנס. כמה חיילים דפקו על דלת הבית וצרחו בגרמנית "לפתוח!" התלבטתי מה לעשות, והחלטתי במהירות: אם בכוונתם

לחנות כאן, אין ספק שיכניסו את הסוסים לתוך המתבן וגם חיילים יהיו בפנים, ואז לא יהיה לנו שום סיכוי שלא להתגלות.

חנה הייתה עדיין בתוך מנהרת הקש. זינקתי לשם ולחשתי לה "צאי מהר!" תוך שנייה היינו ליד השער האחורי של המתבן הפונה לכיוון השדה והחורשה. פתחנו אותו והתחלנו ללכת בתוך השלג לעבר

לפתע, ממרחק של מטר מאיתנו, מאחורי גזע עץ עבה, צצו מולנו שני אקדחים מכוונים אלינו.

האם זה סופנו? הבזיקה המחשבה. דווקא עכשיו, כשאנו רואים בעליל שאנו קרובים לסיום הסיוט האיום והנורא!

מאחורי האקדחים התגלו פניהם של שני מיודעינו השבויים הרוסיים, שהכרנו בכפר גרבינה.

לאחר שנרגענו כולנו(גם הם נבהלו כהוגן, כיוון שחשבו שמישהו רודף אחריהם) סיפרנו להם בקצרה על סיבת ריצתנו בתוך החורשה.

המשכנו לשבת במקום, זמן מה, בתקווה שהאוקראינים יבואו לחפש אותנו ונוכל לגמור איתם חשבון מיד, אבל הם לא באו."

מתוך הספר: **בין יאוש לתקווה**, מאת: מרדכי קרופ, בהוצאת משרד הבטחון, 1992, עמ' 160 - 163.

"זנאצ'יט' טרבה וואס זאטרימאט", הוא אמר (היינו: צריך לעצור אתכם). הבנתי לידי מי נפלנו.

אינסטינקטיבית תחבתי את יד ימיני לתוך כיס מעילי בתנועה כזו, כאילו אני עומד לשלוף משם אקדח.

בראותו זאת, רמז לצעיר בתנועת ראש לכיוון הבית. פירשתי זאת כ"רוץ להביא את הנשק". הצעיר התחיל לרוץ אל הבית והמבוגר בצעד איטי בעקבותיו. פקדתי על חנה: "בריצה קדימה!" התחלנו לשעוט קדימה בכל כוחותינו. למזלנו, היה זה מורד תלול ובתוך שניות היינו רחוקים יחסית, מהבית. במרחק כשלוש מאות מטרים משמאלנו הייתה חורשה. כיוונו את פעמינו לשם כשאנו מפנים, מדי פעם, מבטינו לאחור כדי לראות אם רודפים אחרינו. בלי נשימה הגענו לחורשה והתחלנו להסתובב בין העצים, כדי לטשטש את עקבות בריחתנו.

עוירות בווהלין

ווהלין היהודית של דניאל כץ נתן גרוס

מה ראה דניאל העיוור

דניאל כץ החל את פעילותו הפובליציסטית בתקופת שנות העשרים שבין שתי המלחמות ופרסם בדפוס מאמרים, מסות, רפורטז'ות וסיפורים בעתונות היהודית-שמאלנית.

בשנות ה-30 פרסם בירחון "אנהייב" (התחלה), שיצא לאור על ידי קבוצת סופרים בלבוב, שבראשה עמד המשורר היהודי המפורסם ישראל אשנדורף. בשנת 1933 הופיע לבוב בשפה יידיש ספרו "בין הגבולות", קובץ רפורטז'ות על חיי דלת-העם היהודית בעוירות בין ווהלין ופולסיה.

אחרי המלחמה פרסם תחת שמו ותחת שם בדוי דניאל ווילינסקי - בכתבי-עת בשפות יידיש ופולנית - "ספרות", "פה ועכשיו", "פאלקס-שטימע".

בשנת 1983 הופיעה עבודה בשם "צללים מתוך אפר", שדנה אודות ריכוזים יהודיים בווהלין, מסורותיו, מנהגיו וקשריו עם חברות אחרות באזור זה וגם אודות מאבקם של יהודי ווהלין עם הגרמנים בתקופת מלחמת העולם השנייה.

בשנת 1989 פורסמה ב"ירחון הספרותי" מסה ספרותית-מונוגרפית בשם "מנגינת המילה והרמונית התוכן" על הסופר "על סף החיים" על חייו ויצירתו של משה קולבק, משורר יהודי ידוע, סופר ומחזאי, שנורה למוות בשנת 1937 במינסק באשמת שווא של ריגול למען פולין.

בשנות 1994-1995 פרסם דניאל כץ בשפת

יידיש שורה של מאמרים מונוגרפיים על חיילים יהודיים מפורסמים, שהשתתפו במלחמת העולם השנייה בשם: "בדרך". בשנת 1997 פורסמו אחדים מסיפוריו ב"קשר", "ליטרטורה" ו"האלמנך היהודי" בשפה הפולנית.

דניאל כץ הוא עיוור. מאז אבד מאור עיניו הוא מכתוב את עבודותיו המיועדות לדפוס ועורך אותן על גבי סרט מגנטופוני.

בשנת 1998 הופיע ספרו המקסים "הקונצרט המנוגן למען החיים", המוקדש לעיירת הולדתו קולקי ליד לוצק. באהבה רבה מתאר דניאל כץ את בית משפחתו, את המשפחה, את החיים בעיירה בימי חול ובחגים, משרטט דמותם של בעלי-מלאכה, של כליזמרים, חכמי התלמוד, נפגש עם תושבי קולקי, אותם הכיר עוד בהיותם נערים. היום הם בבליטמור או בניו-יורק, מאזין לסיפוריהם ומגלה לקורא את תמונת העיירה הידועה כאילו לכל - אך ורק כאילו! בחזונו של משורר, המדקדק בתיאור עובדות אנו מגלים עולם חדש, את פניה הרוחניים של העיירה.

דניאל כץ, כמו סטריקובסקי הוא אחד מני מעטים, אך מתווכים חשובים, המפיצים את התרבות והידע אודות יהודים פולניים בין הקוראים הפולניים. וזאת לא רק אלה, אשר לא מכירים יהודים בכלל, אלא שכנים לשעבר, אשר הכירו אותם מבחוץ, נפגשו אתם, סחרו אתם, אך לאמיתו של דבר ידעו עליהם מעט...

בזמן הקרוב עומד להופיע - בהוצאה

שהצליחו לחמוק מתכניות ההשמדה הגרמניות - שרד רק אחוז קטן של ברי-מזל, אשר חיים היום פזורים בעולם עם "מושבה" גדולה פעילה ביותר בישראל. פה - בהשתתפות של הארגון העולמי של יהודי-יוצאי ווהלין, על סניפיו בניו-יורק, לוס-אנג'לס, מונטריאול נבנה הבנין היפה, מלא תוכן "היכל ווהלין" בגבעתיים בכרך ווהלין ועל ידו מצבת זיכרון עשויה שחם ורוד לזכר הפרטיזנים הווהלינאים עם דמותו של פרטיון, פרי עבודתו של האמן אלכסדר בוגן ואלפי שמות של פרטיזנים יהודים ומשתתפי הקרבות נגד הגרמנים בחזיתות שונות של העולם.

ב"היכל ווהלין" שוכן הסניף התל-אביבי של "יד ושם", בו מבקרים יום-יום עשרות ומאות תלמידים (בכיתות), חיילים ותיירים - מרכז שוקק חיים, המפיץ בכל האמצעים החדשים ידע על השואה - ותערוכה ווהלינאית מתמדת עם דגמים של בתי-כנסת, עם תמונות, צילומים וכו' - והוא מעביר למבקרים תמונה ותולדות הערים והעיירות של האיזור.

ווהלין של פרץ מארקיש

במבוא ל-"יידישער ווהלין" כותב כך באהבה גדולה על ווהלין ותושביה: "יהודי ווהלין - אנשים פשוטים אך לא בורים, יומיומיים אך עם נשמה של חג. בעל-עגלה ידע בעל-פה פרק מתהילים, סוחר - דף גמרא, צעיר - פרשה מחומש, ונער - חתיכת רש"י.

והבחורות? חלמו על "שיר השירים". יהודי ווהלין היו "קשורים לשמים", אך עמדו בשתי רגליהם על האדמה.

עם השכן האיכר חיו בשלום, מעולם לא זלזלו במסורתם. העריכו את שלהם... אך לעולם לא פגעו בכבודם של האחרים. פעם היה פה משפחה גדולה - יהודים,

המכובדת "פוגרניצה" והפונדציה על שם ח. שמרוק "מורשה" - ספרו החדש של דניאל כץ "ווילנא היתה כירושלים" - שתוכנו על אברהם סוצקבר, המשורר היהודי (יידיש) המפורסם, המתגורר בתל-אביב ועל חוג המשוררים בצעירותו "יונג ווילנא". זאת תהיה, ללא ספק, סנסציה ספרותית, בדומה לספריו של דניאל כץ על משה קולבק תפתח את עיניו של הקורא הפולני והיהודי על הפרק המפואר והנשכח של התרבות היהודית על אדמות פולין. בהזדמנות זאת אזכיר את פרסומו של דניאל כץ על תכניתו השטנית של סטלין באשר לחיסול התרבות היהודית בברית המועצות.

יהודי ווהלין אתמול והיום

הפעם ברצוני לדון באנטולוגיה של שירה ופרוזה המוקדשת לוהלין היהודית. היא הופיעה לא מזמן בשפה יידיש (עם תרגום לעברית ולאנגלית של פרקים מסויימים) בהוצאת הארגון העולמי של יוצאי ווהלין בעריכתו של דניאל כץ - במלאות 60 שנה לחיסול יהדות ווהלין.

ווהלין, האזור הצפון-מזרחי של אוקראינה, ידע התישבות יהודית כבר במאה ה-14, וביום פרוץ המלחמה בין ברית המועצות וגרמניה מנה כ-250,000-- יהודים בכ-200 ישובים - בערים (כמו רובנו, לוצק, קובל), עיירות וכפרים. במשך שנה אחת - 1942 רצחו הגרמנים (בסיועם של האוקראינים המקומיים) את כל האוכלוסיה הזאת. יהודי ווהלין, בלתי מוכנים, מרומים, לא הלכו, כפי שנהגו לטעון - כצאן לטבח. מקרים רבים של התנגדות, מרד מאורגן, בריחות ליערות אל קבוצות הפרטיזנים, השתתפות בקרבות בשורות הצבא האדום וגם בצבא פולין מחכים עוד למחקר היסטורי מעמיק. אך גם מאלה

פרץ מארקיש

ממתין לו האביב לחורף
והחורף אינו רוצה לחלוף,
והקיץ מת דועך,
בזרועות, באמצע הרחוב
והסתיו פושט עורו כבר
ומפזר אותו בדרכים,
בצהוב מופיע בכיכר
האורח היפה.

הזמן כאן חולף בשקט,
כמו אצל דבורים באחו,
נס עם שחר, התלבש
ולדרך - אך לאן הוא?
התחממת קצת והלאה -
מה חסר לך, רב ייד?
רכב עם סחורה באופק?
דאגת יהודי מוהלין!!!

הם שרויים על כל הדרכים
ופזורים לכל צידיהם
מרוששים ככל שכניהם
ומתכרבלים בקור;
מרכינים יערות ראשיהם
ומלווים במבט ירוק
את הדרכים, המובילות לרגליהם
אל העולם הגדול הרחוק!!!

חורף וקיץ של אנשי היער

מקום חשוב במקבץ ווהלינאי זה תופס
סיפורו של ר' ישראל מניוק, "דרך הגיהנום
פעם שניה" שנרשם ע"י דניאל כץ, אשר
שערך ביקור אצל ידידו הוטיק מקולקי
בבלטימור. חוויותיו של אדם אחד
מספיקות כדי להבין את כל האפופיאה
והטרגדיה של העיירה - סיפור, מונולוג
בסגנון "עממי" של אדם פשוט, המוסיף
נוי ומעמיק את הטרגדיה. "אנו מכירים"
כל אלה: גיטו, אקציות וגירושים מספרים

אוקראינים, פולנים, צ'כים, רוסים ואפילו
גרמנים. אך על כל אלה אפשר להגיד:
פעם. פעם כך זה היה. היום אין כלום.
בשבילנו אין שם כלום.

ווהלין בשבילנו שרופה, אפילו אז, כאשר
כל אבן - במקומה, כאשר הבתים עומדים
שם, כפי שעמדו. בשבילנו כל זה - ערימה
גדולה ושחורה של אפר כמו לאחר שריפה
גדולה. והיום צומחים שם פרחים, אך
האדמה עליה הם גדלים ספוגה בדמעות
יהודיות ובדם יהודי.

את ה"אנטולוגיה של ווהלין" (כך אני
מתאר את האוסף לנוחיות) פותחת
פואימה גדולה מאת פרץ מארקיש
"ווהלין", נוף נרחב מצוייר במכחול רחב,
המשתרע על פני שדות, יערות, עיירות
וכפרים על אדמת ווהלין, ועל רקע זה
מופיעות דמויות, מחזות מן החיים.
יהודים ואוקראינים מוצגים באופן דינמי
בסגנון המזכיר קצת את מאיקובסקי.
כלייטמוטיב משמשות העגלות הנוסעות
בדרכים, דרך שדות, יערות - הלוך
ושוב, המסיעות סחורות ליריד, החוזרות
מהשדות עם בחורות מזמרות - ובדרך בית
מרוח, חנויות, דוכנים, סוכות, רוכלים,
זקנות עם סלי גרעינים, סוסים, שיחות
על כוס יין. יהודים מתפללים, שבת, בגדי
שבת, בוסתנים מלאי עצי פרי, שזיפים,
אגסים, תפוחים, משמשים, אורח בעיירה
- רכילויות ודברי לעז, צחוקים וצחקוקים,
אביב, קיץ, סתיו, חורף, בשפת יידיש
עסיסית מלאה אוקראיניזמים, פילוסופיה
זלזלנית כדרך אגדה, המאפיינים את הזמן,
המקום והאנשים. נפתח ונגמר בפנורמה,
עם דרכים המובילות לאן? האם האנשים
יודעים מה הם רוצים... אולי לעולם
הרחוק מעבר ליערות והבתים?

בתוך בור, שנכרה באדמה - קור, ריח רע, כינים, רעב, פחד, רצון אינסטינקטיבי לשרוד... סוף סוף מצא את חברו - שלד אדם, חי בקושי, בקושי עומד על רגליו, כדי להתחמם ולשרוד, היו צועדים בחורף בכביש מרחק של 10 ק"מ - ולעיתים היה צריך לשאת את פוירמן על הגב... חלומי היה להצטרף אל הפרטיזנים. בזה עזר לו לשרוליק איכר שפגשו באקראי, אליו הגיע בשעה שחיפש אוכל לדרך... האיכר הראה להם את הדרך - וכך הם הלכו והלכו - עד אשר מצאו את המחלקה... פה מתחיל פרק חדש - היה להם מזל, כי כל הנשק שברשותם היו שני "מקלות עבים", והפרטיזנים קיבלו בדרך כלל אנשים עם נשק (או היו לוקחים את נשקם...) קמו לתחייה, לחמו, פוצצו רכבות גרמניות, ביצעו משימות שונות. שרוליק ופוירמן נקלטו בקבוצות שונות, למרות שרצו להישאר יחד...

קבוצתו של שרוליק פנתה לעבר קובל - פוירמן, לכיוון בלתי ידוע אחר. הם מעולם לא נפגשו יותר. שרוליק נפצע ליד קובל ושכב בבית חולים 7 חודשים תוך שהוא נאבק לבל יכרתו את רגלו.

על בעלי מלאכה וכליזמרים

הסיפור, המשתרע על פני 60 עמודים, עושה רושם מזעזע בריאליזם שלו - תסריט קולנועי מוכן. אנו יכולים למצוא בו דמויות של תושבי קולקי - בין היתר של חרש-עץ פנחס רזניצ'ר, שכינויו פיניע קושקלס. זהו פורטרט מני רבים של בעל מלאכה של קולק - "ידיים שרוחשים אמון בהן" - פועל יוצא מהכלל, אב ל-17 ילדים שרדו 9 ילדים, 4 מהם היגרו בראשית המאה ה-20 לארה"ב, 1 לארגנטינה והנותרים נספו בשואה נכדו, בוריס בריק, היחיד ששרד את השואה וחי בישראל.

קודמים - ובכל זאת אנו קוראים - ושומעים בד בבד - כאילו לראשונה. איננו גורעים בשום אופן מתפקידו של שרוליק מניוק, אך מרגישים את כוחו של עטו של דניאל כץ. לשניהם אנו חייבים את החוויה הבלתי רגילה.

ישראל מניוק נולד בקומרוב, אך שרד את הכיבוש הגרמני בקולקי השכנה, שמר על צלומים, שהסתיר אצל "הגויים", שמר הכל בזכרונו - האם בכלל אפשר לשכוח? גיטו, למרות שהיה סגור - אם כי בלי אלימות - בתוך סמטה אחת הנמשכת במקביל לנהר - הסטיר, שעליו בנו יהודי הגיטו בקולקי גשר-עבות, ובה קיפחו חייהם בטביעה רבים, אם לא נורו קודם לכן על ידי הרוצחים הגרמנים. זה היה באביב 1942, ובקיץ כבר ידעו - שהקץ קרוב. באקציה הראשונה רבים ברחו ליער - אבל כאשר "שקטו" הדברים, חזרו תוך שהם מאמינים "שיותר זה לא יתרחש", כי היהודים "דרושים" - אבל זה חזר... הצעירים ניסו להתארגן, קנו נשק - אולם אפשרו לגרמנים להפתיע אותם. שרוליק עם שני אנשים מוורשה, שברשותם אקדחים נמצאו על משאית, המובילה אותם על מחנה השמדה - אך לפני שהספיקו לעשות משהו - נרצחו על ידי מכוונות יריה. שרוליק הצליח לברוח... פה מתחיל הפרק השני של האפופיאה: הסתתרות באסמים, אורוות וביער. אפילו מכרים אוקראינים ידידותיים פחדו להסתירו, כי נשקפה להם סכנת מוות מידי הגרמנים וגם מידי ה"בנדרובצים" האוקראינים. היו כאלה אשר פשוט גרשו אותו, אחרים נתנו לו אוכל ונתנו עצה טובה. אחד מהידידים הותיקים יעץ לו למצוא את חברו פוירמן, המסתתר ביער... עד שימצאו אותו, יעבור את הגיהנום של החורף והקיץ, גיהנום של אדם בודד

"העיירה קולקי, זאת לא כמובן טלנו. בטלנו - אם לתת אמון בטענותיו של איש טלנו, אשר מספר את תולדותיו ב"נדודיה של מנגינה" של פרץ - לא היה בית בלי כינור. דובר אפילו: "אם ברצונך לדעת, כמה גברים גרים בבית זה, הביטו על הקירות: כמה כנורות תלויים שם - כמספר הגברים".

איפא קולקי, בהשוואה לטלנה! קולקי, זאת עיירה צנועה בגודל סיכה, אך איזו סיכה זאת היתה - לקולקי, היו פנים משלהן, אופי מיוחד, וגם את המנגינה שלה - הלא חי שם פסח "מוזיקנט"! אילו נשמעה המנגינה באופן זר, קולקי ודאי לא היתה מקבלת אותה, אך את המנגינה של פסח מוזיקנט אהבו, היא ינקה את חיותה מתוך העיירה בה נטועים היו שורשיה המוזיקליים.

וגם אני, שנולדתי שם, נושא בלבי את המנגינה, אותה שמעתי פעם בעיירתי, וככל שחולפות השנים - המנגינה בתוכי יותר מתוקה וחיה...

... היתה מנגינה, אותה נשא כל אחד בתוכו, ופסח מוזיקנט שחרר אותה מתוכו. אם מושכת אותי היום מוזיקה - מקורה ודאי בעבר. במשפחתי היו שרים ולא רק בחגים. שרה אמי, שרו אחיותי השירים היו שונים. לרוב יהודיים, אך גם פולנים ואוקראינים. מסורת זאת באה משכננו - פסח מוזיקנט. ביתו עמד מול ביתנו קצת ימינה. פסח נהג לנגן לא רק בחתונות. יום נהג לנגן שעות - לעצמו, וכאשר הוא ניגן - אני כמעט תמיד הקשבתי. לא הבנתי בזה דבר, אך הרגשתי שהצלילים יש בהם איזה מתיקות, שמשהו גורם להתעלות, עושה אותי טוב יותר. זה כאילו הרגשתי את נשמתו. בשנים הבאות, כאשר התחלתי לבקר בקונצרטים הבנתי שהמוזיקנטים מקולקי, פסח הכנר וחיים

דניאל כץ מקדיש עמודים רבים לדמותו האופיינית לבעלי המלאכה של קולקי. חוכמתו, צניעותו, מסירותו ללא גבול למשפחתו, החלצותו לעזרת כל מי שזקוק היה - לקרב ולתפילה. בשעות האחרונות של יהודי קולקי, כאשר המפקד הגרמני הנרגז קרא: "על הברכיים!" קושקלס אשר עמד יחד עם המלומד בנציון סטבקר בראש קבוצה - לא נשמע לפקודת הרוצח הנאצי - וכאשר האוקראינים החלו לדחוף את היהודים אל זרם הסטיר - תוך צעקת "שמע ישראל" - קפץ לתוך גלי הנהר - וטבע.

כץ כותב על נפחים-יהודים, אשר את עבודתם העריכו מאד בעלי האחויות הפולניים והעדיפו אותם על הנפחים המקומיים, על נגר-אומן - אשר יכול להתחרות עם פסלים מודרניים, על נגן קלרינט, שניגן בחתונות את הקונצרט מאת ויואלדי.

כאשר נשמעות שלוש יריות אקדח..."
יש ב"אנתולוגיה של ווהלין" סיפור על
דוד ביבר מקמין קושירסקי על "מילת -
כבוד" יהודית - "נדר" או "תקיעת- כף",
שם פעולה כאישור הסכם על ידי לחיצת
ידיים לא פחות חשוב ובעל תוקף מאשר
הסכם כתוב וחתום אצל עורך-דין. דוד
ביבר, בעל בית-תה קטן ואב למספר רב
של ילדים נדר נדר לאלוקיו, שכאשר ואם
יזכה בהגרלה ימסור 50 אחוז ל"תלמוד
תורה". ואמנם זכה ב-2000 זלוטי. כמה
מהומה בעיירה, פנו אל הרב שיתיר
נדרו של היהודי. ביבר שתק - טען, שיש
לו "שותף". כאשר בשנת 1941 נרצח
באקציה הראשונה, בנו אברהם (המתגורר
כיום בישראל) מצא במגירה קבלה של
"תלמוד תורה" על סך 100 זלוטי למילוי
"הנדר"...

סיפור זה יש בו רקע ציבורי ועממי, בדומה
לכל סיפוריו של דניאל כץ - בקיצור זה
יכול להיות רקע מרומז. את דניאל כץ יש
לקרוא ולא לתמצת...

יש בספר תיאורים ומסות מעניינים
על בתי כנסת בוהלין, יש שיר מאת
דוד ספרד: "אל המשוררים הגרמניים",
אשר אפילו כעבור שנים אחר המלחמה
שותקים בנוגע לפשע הנתעב של היטלר
ועמו, יש ניתוח יצירתו של דניאל כץ
פרי עטם של מיכאל רודבסקי ושמעון
קנץ... מצבת זכרון שהוקמה לזכר ווהלין
היהודית שאיננה עוד.

תרגום מפולנית: צבי נתן

הקלרינטן, ניגנו יצירות של באך, בטהובן,
מנדלסון, אותן היצירות בביצועים של
כנרים גדולים - היו מעוררות בי זכרונות
של צלילים, אותם שמעתי בצעירות
מהבית שממולי".

אינני יודע כמה יש אמת וכמה אגדה,
ומי יצר אותה, האם, יהודי קולקי או
דניאל כץ, אשר הנציח את דמותם של
הכליזמרים מקולקי בספרו "קונצרט
שנוגן למתים?" הגרמנים, כאשר הגיעה
לאזניהם הידיעה אודות הכנר הבלתי רגיל
פסח, ציוו להביאו - כדי שינגנו להם - כי
הרי הגרמנים מבינים במוזיקה משובחת...
פסח, מתוך הכרה שזה יהיה הקונצרט
האחרון שלו התנה תנאי: הוא ינגן, אבל
בבית הקברות - ואחר כך יכולים לירות בו
למוות. הוא אינו רוצה שעצמותיו יתפזרו
באיזו תעלה - ו"הקונצרט של יענקל" שלו
נתחלף לתזמורת שלמה של אסון אנושי,
צלילי אנקות לאילם "ריתמוס של עצמות
שבורות ורחש עמום של תנועת גופות על
עץ התליה". המאזינים הגרמניים הבינו,
שזה לא אותו מוצרט, שציפו לו ושלוש
יריות קטעו את הקונצרט ואת חייו של
פסח מוזיקנט.

פסח מוזיקנט כבר מזמן איננו בעולם,
אך הוא חי במחשבותיו עליו. הוא גם
חי באגדה המקומית. האגדה מספרת,
שביללות לפי יום כיפור, מהמקום בו היה
פעם בית הקברות הישן היהודי - נשמע
קונצרט לכינור של המוזיקנט מקולקי
- צליליו נשמעים בכל הסביבה. אנשים
זקנים נתקפים אז פחד ומתחילים להצטלב
באדיקות. צלילי המנגינה נקטעים לפתע,

קולקי - עיירתי בוריס בריק

רחוק יותר,
והשבים
נופלים כמו
פלישתים.
פניו שיקפו
את אופיו -
טוב לב, יושר

ואהבה גדולה לעבודה. הוא הניף את גרזנו
גבוה, נמוך, בתנועת רחבות בהתלהבות
כזו, שלא הבחין מה קורה סביבו, כאילו
היה יחידי בעולם, רק הוא העץ והעבודה.
הוא ידע להתאים את קורת העץ לכל
מטרה. אף איכר לא היה מעז לצחוק או
להתבדח על חשבונו. הם היו מתפעלים
מהבנאי היהודי.

לסבי היו שבעה עשר ילדים, כפי שהיה
קורה בזמנים ההם, לא כולם נשארו
בחיים. נשארו לו רק תשעה: איטה, ברוך,
וועלוול, מנדל, דוד, רוחצ'ה, חסיה, מרים
ולאה. ארבעת הבנים, דודי, היו כמו ארבעה
עצי אלון ביער - רחבי כתפיים עם ידיים
גדולות, אנשים פתוחים, טובים ועדינים.
היו אומרים שכל הבנים דומים לאביהם.
כאשר עמדו לגייסם לצבא הרוסי, לא רצו
להגן על הצאר, לכן שלושה מהם - ברוך,
וועלוול ומנדל - הצליחו בדרכים שונות
להתחמק והיגרו לאמריקה.

מקרה אחד נחרת בזיכרוני עד עצם
היום הזה, סבי פנחס רזניצ'ר היה חוזר
מהעבודה, מתרחץ, מתפלל בבית מנחה-
מעריב, ואחרי ארוחת הערב היה הולך
לבית הכנסת, ושם התיישב בפינה עם
ספר ולמד. יום אחד חוברה העיירה לרשת

אני, בוריס בריק נולדתי בחמישה ביוני
1926, בן יחיד להורי, לאה ואליעזר
זיכרונם לברכה, בעיירה קולקי בפלך
ווהלין. את חינוכי התחלתי בגיל שלוש
בחדר ובגיל שבע התחלתי את לימודי
בבית הספר הפולני. את בר המצוה חגגתי
עם פרוץ מלחמת העולם השנייה.

זמן רב חלף מאז אולם אני עדיין רואה
בעיני רוחי את העיירה ואת אנשיה
הנפלאים, שסימן ההיכר שלהם היה
מקצועם לדוגמה אלתר התפר, דוד הנגר,
הרשל הפרוון ומוטל החייט. ברצוני לספר
על אחד מהיהודים הנהדרים הללו, על
סבי פנחס (פיניה) רזניצ'ר שכיננו היה
קושקלס. זאת על שום שסבו סחר בסלים
הנקראים באוקראינית קושקלס והכיננו
דבק במשפחה.

אני זוכר את סבי - הן כאשר עבד והן
כאשר התפלל עטוף בטליתו. לא גבוה,
אך גם לא נמוך. היה בעל קומה בינונית;
היה יהודי רחב כתפיים בעל ידיים גדולות
שידעו לעבוד היטב, ועוד יותר טוב ידעו
להנחית סטירה מצלצלת לשייגץ, שהתחצף
נגד יהודים. יותר מכל אני זוכר את גבותיו
העבות המזדקרות. עיירות שלמות ניבנו,
אך היכן שנדרשה מיומנות מיוחדת בבניה
- שם היה פיניה קושקלס. איכר אמיד,
כומר עשיר או בעל אחוזה מהסביבה היו
מוכנים להמתין שנים, ובלבד שפיניה
קושקלס יבנה להם את בית חלומותיהם.
אני רואה אותו רוכב על בול-עץ עבה כמו
על סוס ו"מענה" אותו בעזרת הגרזן הכבד
שלו - מסתת מימין ומשמאל, קרוב יותר,

יום-כיפור, והם רוצים להתגנב אל בית-הכנסת בדרכים עקיפות, בסמטאות צדדיות, לתפילת "כל נדרי". אבל בעצם הם שרויים ביום-כיפור תמיד, הוא תמיד אתם - אתמול, שלשום, בשבוע שעבר, בחודש שעבר, הוא תמיד כאן, ללא חתימתו של אלוהים. מרה שחורה אופפת אותם, יום נורא ושחור. הרוח אינה נושבת, והגשם אינו יורד. השמש מסתתרת מאחורי העננים, הכל עומד במקום, מסביב שוררת אפרוריות, אפרוריות פיזית - לא יום ולא לילה. בתוך הדממה הכבדה הזו מופיעים צללים שחורים. אלה השוטרים האוקראינים. הם מתפרצים לתוך הבתים, מקללים, צועקים, מכים - אך לא לוקחים אתם איש. את מי הם מחפשים? הם מחפשים זקנים. זהו מצוד אחרי זקנים. הם מוצאים אותם ומגרשים אותם ממחבואיהם. אחרי שאספו ארבעים-חמישים זקנים, מובילים אותם לכיוון הגשרים, אל הנהר סטיר. היהודים פוסעים לאיטם, בכוחותיהם האחרונים. חלקם נשענים על מקלות, אחרים עם קביים מתחת זרועם. מי שחלש במיוחד

החשמל, וגם בית הכנסת של חסידי טריסק הואר בנורות רבות. למרות זאת, הוא לקח את מנורת הנפט שלו, עלה לעזרת הנשים ושם בפינה התיישב עם הספר שלו. שאלו אותו לפשר הדבר, והוא ענה: "עם החשמל אינני מבין אף מילה. עשרות שנים למדתי ללא המנורה, ועכשיו, לעת זקנה, אינני יכול אחרת". עדיין עולה באפי ריח הנפט. אני רואה את הבהוב הלהבה הקטנה. ראיתי אותו בפינה של עזרת הנשים, כפוף מעל הגמרא, ממלמל ושר בניגון חרישי, לפתע ספק את כפיו, כמו אמר: "אהה, אני מבין!" מאחוריו כל חלל בית-הכנסת זרח באור גדול.

סתיו 1942. העיירה פצועה - סכינים, גרזנים, מקלות ורובים - פגעו ביהודיה. הבתים ריקים, לא נותרה בהם נפש חיה. רובם טמונים בקבר-אחים אחד, עוד רוח סערה אחת, עוד הסתערות אחת של הרוצחים - והמוות ישלוט בכל. הבודדים שנותרו עדיין, מסתתרים בבתיים ואינם זזים, אינם יוצאים, שלא יבחינו בהם, שלא ידעו שישנם עוד יהודים חיים. מסביב

שקט. חלפה שעה, שעתיים, שלוש, יומיים, שלושה - ונדמה שהם נשכחו ונעזבו לנפשם. כמה יהודים נשארו עדיין בגיטו? איש אינו יודע וגם אינו רוצה לדעת. כל אחד רוצה להסתתר, לשרוד. אבל בקרוב יחול

"שמע ישראל, ה' אלוהינו ה' אחד". על כל האחרים ציוו להיכנס לתוך מי הנהר. אחד-אחד הם מתו. פנחס קושקלס היה החזק מכולם. גם אותו רצו לאלץ לכרוע ברך. האיכרים מספרים כי פנחס חיפש את מותו ומצא אותו בין גלי הנהר סטיר. על סופו של סבי למדתי מספרו של דניאל כץ "אידישער ווהלין", ששמע על כך מפי זוניה חייצ'וק, שהצליח להתחזות לגוי, כי היה בעל מראה ארי וניירות מזוייפים והוא היה נוכח במחזה הנורא.

ביום בו פלש הצבא הנאצי לברית המועצות בשנת 1941 שהיתי בבית קרובי משפחתי. האוקראינים החלו בביזה, אונס ורציחות של יהודים. לכן, אסרו עלי קרובי משפחתי לצאת ולחפש את הורי. למרות זאת, החלטתי לברוח ולחפש אותם. הצטרפתי לקבוצת נוער שהחליטה לברוח ליער עד יעבור זעם. הקבוצה המשיכה מזרחה ולי לא נותרה ברירה אלא להמשיך עמם. קבוצת הנוער הצטרפה לשיירת הפליטים שגם היא עשתה את דרכה מזרחה. מעולם לא פגשתי יותר את הורי שנתפסו ונרצחו יחד עם כל יהודי העיירה קולקי.

שיירת הפליטים הגיעה לרוסיה עצרה יחד עם המוני פליטים ללינת לילה בשדה פתוח. במהלך הלילה היא הופצה על ידי הגרמנים. עם תום ההפצה גיליתי לזוועתי, כי אני היחיד שנותרתי בחיים מכל הקבוצה. חששתי להמשיך את דרכי ברכבת לכיוון קייב משום שהגרמנים הפציצו את כל כלי התחבורה ולכן המשכתי את דרכי ברגל. בקייב צורפתי לקבוצת ילדים יתומים שנשלחה לקולחוז במזרח אוקראינה. כעבור מספר חודשים החזית התקרבה והקבוצה נשלחה לקולחוז באוזבקיסטן. שם אספתי כותנה

נתמך על-ידי חברו, גם הוא זקן כמוהו. הרגליים כפופות, אין אויר לנשימה, אבל צריך ללכת.

בכל רגע מונחתת על גבם מכה של שוט, של מקל, שיירת-אבל שחורה מתנהלת לאיטה - הכתמים הלבנים היחידים הם הזקנים הלבנים, שערות השיבה ופניהם של האומללים. רק עיניהם בוערות. הם הולכים כמו עיוורים, באופן אוטומטי. הדרך ידועה להם היטב. הם חלפו בה מדי יום, ולקראת ראש השנה הלכו בדרך זו ל"תשליך". עוד כמה צעדים ויגיעו לגשר הראשון. וכך הם הולכים - חולים, חלשים, זקנים, יהודים אומללים. הם מתקרבים לנהר, לפתע בוקע קול, שקט ללא ניגון, קול קצבי. מי היה הראשון? מי התחיל? מי הראשון הבין לאן מובלים? איש אינו יודע. ללא בכי, ללא יאוש. הם חוזרים על המילים הידועות להם בעל-פה. הם הולכים ואומרים וידוי, מתעמקים בתפילתם. ללא תקווה, אבל מלאי אמונה. אלה יהודים זקנים, אבל אנשים חזקים, בלתי מנוצחים, במצעד של גיבורים על קידוש השם, אל מותם הקדוש. בראשם צעדו בן-ציון סטאווקר ופיניה רזניצ'ר-קושקלס. לפתע הגיע המפקד סאצ'קובסקי ועם בואו נפתחו שערי הגיהנום. השוטרים דחפו, היהודים נפלו אחד על השני, המכות נחתו עליהם ללא הבחנה. בשוטים, במקלות, בקתות של רובים. הם צוחקים, צורחים, לועגים - אלה קולות של שדים חוגגים. סאצ'קובסקי הבחין בקבוצה קטנה של יהודים שפיגרו אחרי השיירה, נשארו מאחור, ועמדו ולא זזו ממקומם ביניהם היו בן ציון סטאווקר ופנחס רזניצ'ר-קושקלס. לפתע סאצ'קובסקי ציווה עליהם: לכרוע ברך! יחד עם בן ציון כל היהודים פתחו בתפילתם האחרונה:

את האלפים לאיטליה. באיטליה למדתי חשמל באורט ולאחר שסיימתי את לימודי הגשמי חלום ועליתי לארץ במאי 1949. בשנה זו התחלתי לעבוד בחברת החשמל. במהלך השנים השלמתי את לימודי לתואר הנדסאי. בחברת החשמל עבדתי 42 שנים עד לצאתי לגמלאות.

בתחילת דרכי בארץ גרתי במעברת "באר יעקב", כשנה. ב-1950 עברתי עם אשתי לשיכון ברמת-גן ובשנה זו נולדה בתי הבכורה אילנה-לאה. לאחר כארבע שנים נולדה בתי הצעירה רותי. שתיהן נשואות כיום, גרות בגבעתיים ובעלות משפחות בעצמן, הן העניקו לי שני נכדים, שלוש נכדות וארבעה נינים.

משנת 1964 אני גר בגבעתיים. באותה השנה החלה שארית הפליטה מוהלין להגשים חלום, ולהנציח את משפחותיהם שנרצחו בשואה, ב"היכל ווהלין". אני קשור לבית הזה מרגע הנחת אבן הפינה ועד היום, למעלה מארבעים שנה. אני משמש סגן יו"ר איגוד יוצאי ווהלין העולמי, חבר הנהלה של הבית ואחראי להנצחת הפרטיזנים והלוחמים בנאצים ובעוזריהם. בעזרת עיריית גבעתיים ו"יד ושם" המקום הפך מרכז להנחלת השואה לנוער, חיילים, מחנכים ובית לניצולי השואה, מקום לקיים אזכרות לעיירות שנכחדו בשואה.

מאז פרישתי לגמלאות התחלתי את פעילותי ההתנדבותית בעזרה לזולת הן לעולים החדשים והן לתושבים הוותיקים. אני עסוק "עד מעל לראשי" ומלא סיפוק בכך שאני עוזר לזולת ומקווה לעסוק בכך עוד שנים רבות. על פעילות זו קיבלתי את תעודת יקיר העיר גבעתיים.

מהשדות בקור, בגשם ובבוץ. היה זה חורף 1941-42 שהיה חורף קשה במיוחד והאוכל לא היה בנמצא. כדי לא למות ברעב החלטתי לברוח מהקולחוז לעיר. בשנת 1943 הועברתי להרי אורל למסוף לתיקון קטרים. שם עבדתי בהנחת פסי רכבת. התנאים היו קשים ביותר והרבה אנשים נפטרו ביניהם יהודים. לא היה מי שיקבור אותם. אני עם שני מבוגרים דאגנו לקבור אותם בבית הקברות היהודי ולהודיע למשפחותיהם.

בשנת 1944 בהיותי בן 18 גויסתי לצבא האדום. אחרי שלושה חודשי אימונים נשלחתי לחזית. בדרך לחזית ברכבת פגשתי אוקראיני מעיירתי, שסיפר לי כיצד חיסלו את כל יהודי העיירה ובתוכם הורי וכי לא נשאר מהם זכר.

נלחמתי בפולין, השתתפתי בקרבות על שחרור וורשה והמשכתי עד לפאתי ברלין. כאן גם נפצעתי ואושפזתי. על גבורתי ואומץ ליבי קיבלתי אותות הצטיינות. עם שחרורי מבית החולים הסתיימה המלחמה באירופה. באותו זמן חשבתי שלא נשארו בכלל יהודים. יום אחד טיילתי ברחוב בעיירה ליפנו, פגשתי שתי בחורות יהודיות שספרו לי שהן מתכננות לעלות לארץ. ערקתי מהצבא האדום בעזרת ניירות מזוייפים שנשים אלו ספקו לי. בעזרת הניירות עברתי את הגבול לצ'כיה ומשם לאוסטריה. באוסטריה ליד העיר זלצבורג הצטרפתי לפעילות תנועת "הבריחה", שהבריחה פליטים יהודים בדרכם לארץ ישראל. כאן הייתי שותף להברחת הפליטים היהודיים מאוסטריה לאיטליה בדרכם לארץ ישראל. באחת הפעולות נתפסתי וישבתי בכלא האוסטרי.

באוסטריה בשנת 1946 הכרתי את אשתי אידה, זיכרונה לברכה, עימה חציתי ברגל

סגירת המעגל של לובה

שהבינו שהיהודים החלו לברוח, התחילו לירות לכל עבר והכדורים שרקו מעל ראשינו.

כשהגענו ליער הבחנו שאחי איציק הלך בעקבותינו, אבל את אמא וחנן לא מצאנו. איתם התאחדנו רק בשלב מאוחר יותר, בעזרתו של גוי אשר הכניס אותם לביתו. שאר קרובי משפחתי, אחי גרשון וסבתא, שישנו באותו לילה בחדר נפרד, לא הצליחו לברוח מהדירה ונרצחו על ידי הגרמנים. המשכנו לתעות ביער, מנסים לא להתגלות, מכיוון שהגרמנים ניסו לתפוס את הנמלטים בעזרת אוקראינים מקומיים. הסתובבנו יחפים, עטופים בבליים ורועדים מקור ומרעב. מדי פעם פגשנו גויים אשר נתנו לנו אוכל או בגד, אך אחרים היו מגרשים אותנו ומשסים בנו את כלביהם.

באחד הימים פגשנו בגוי בשולי היער. הוא גילה לנו כי ביער מסתתרים בני משפחה נוספים שלנו - דודים ובני דודים. הוא הראה לנו את הדרך, על אף שבני משפחתי ביקשו ממנו שלא יגלה לאיש על מקום מחבואם. המפגש עם בני משפחתי היה מרגש מאוד. הם גרו בתנאים של ארמון ביחס לאופן שאנו חיינו בו. היה להם מחסה מפני הגשם ומדורה, שעליה בישלו עבורנו תבשיל. התבשיל הזה היה ארוחה חמה ראשונה שאכלנו אחרי חודשים ללא אוכל חם, ארוחה שלא אשכח לעולם. בני משפחתי הסכימו לקבל אותנו למחבואם, אך העמידו תנאי שחנן, אחי התינוק, לא יישאר עמנו מכיוון שבכיוונו עלול להסגיר את כולם. סירבנו ונאלצו לעזוב ולהמשיך

שמי חביבה קופילוביץ לבית סורוביץ. במסגרת ביקור שורשים שערכתי בשנה שעברה עם קבוצה מבני רוקיטנה והסביבה ובני דורות ההמשך, ובעקבות מפגש מרגש שאירע עם בני המשפחה שהצילה אותי, אני רוצה לספר את הסיפור האישי שלי.

נולדתי בכפר קטן בשם גלינה, במחוז ווהלין, ליד רוקיטנה, אוקראינה. בבית קראו לי לובה. בכפר גרו יהודים וגויים בשכנות טובה, ונעזרו אחד בשני. עם פרוץ המלחמה נכנסו הגרמנים לכפר, לקחו את אבי ומאז לא ראינו אותו יותר. הייתי בת 9 כשאבי נלקח. נשארתי בגטו הצפוף עם אמא, עם דודה עיוורת ועם שלושת אחי: איציק בן ה-7, גרשון בן ה-5 (שנספה) וחנן התינוק בן השנה וחצי, שהיה כל הזמן על זרועות אמא. חודשים קשים מאוד עברו עלינו בגטו. אמא עבדה בעבודה קשה, ואנו התקיימנו מירקות ומזון שצברו בעלי הדירה שבה גרנו לקראת החורף. בנוסף, נעזרנו בגויים שהיו עוזרים ומביאים לנו אוכל בחשאי.

באחד הבקרים, בשעה 4 לפנות בוקר, התעוררתי משנתי לשמע דפיקות על הדלת וצעקות חדות, המצוות לצאת החוצה להתייצבות. המבוגרים ידעו במה העניין והחלו לברוח דרך החלון, ואילו אני, ששכבתי ליד דודתי העיוורת, תיארתי באוזניה את אשר אני רואה. היא ביקשה שאקח אותה אתי, ויחד ברחנו החוצה. בחוץ היה ערפל חזק וסמיך מאוד, ואנו זחלנו בין ערוגות הגינה, לכיוון הגדר שכבר נפרצה אל עבר היער. הגרמנים,

עם קבוצת ניצולים. לא הצלחנו למצוא מידע על המשפחה שהצילה אותי - נראה שורקה ומשפחתה עברו למקום אחר. שמועות טענו כי בני המשפחה המבוגרים מתו והצעירים עברו לערים אחרות. בביקורי השלישי בקיץ שעבר, נינה, אשת הקשר שלנו ברוקיטנה, שידעה כי אני מחפשת את המשפחה שהצילה אותי, קיבלה טלפון בעודנו באוטובוס מאישה מהעיר רובנה, אשר שמעה על ביקור של הקבוצה מישראל וחיפשה אישה בשם לובה. נינה, שהכירה את סיפורי, הבינה כי בעצם מחפשים אותי וקשרה ביני לבין האישה שהייתה בתה של ורקה, ושמה קטרינה. קטרינה נולדה לאחר המלחמה אך שמעה את כל סיפורי המלחמה מאמה בפרוטרוט, כולל סיפור הצלת משפחתי. כיום אני נמצאת בקשר עם קטרינה. היא סיפרה לי את סיפור המלחמה כפי שסופר לה על ידי אמה, וזאת על מנת להשלים את סיפורי, הזכור לי מנקודת מבט של ילדה.

בנדודינו ביער. עברנו ימים ולילות ביער ללא מחסה עד שהגענו לבית בודד ביער הנקרא חוטר פודמסטוק. בבית גרה משפחה: אישה בשם ורקה עם אביה, בניה ואחיותיה, שהיו בערך בגילנו. בעלה של ורקה היה במלחמה. ורקה ואביה דאגו לנו עד סוף המלחמה. האב בנה עבורנו מחסה ביער, ובמקרים בהם הגרמנים היו באזור, הם אף הלינו אותנו בביתם. מכיוון שחזותי החיצונית כילדה לא הייתה כשל יהודייה, הייתי חופשייה יותר להסתובב, וכך למדתי את עבודות הבית והמשק. בלילות ישנתי בביתם, על הדרגש מעל התנור. לא פעם היו הגרמנים באים לבדוק אם ישנם יהודים בבית, ואנו היינו מתחבאים באסם או בין הצמחים. ורקה דאגה לנו כאילו היינו בשר מבשרה. נשארנו אצלה עד תום המלחמה. אחרי המלחמה החלו היהודים שנשארו בחיים לצאת ממחבואם והתקבצו בעיר רוקיטנה, במטרה להגיע לפולין ולהמשיך משם. אחד המכרים שידע כי אנו מתגוררים אצל ורקה הגיע אלינו עם עגלה במטרה לקחת אותנו לרוקיטנה. הפרידה מורקה הייתה קשה ועצובה לשני הצדדים.

אחרי חודשים ברוקיטנה, התארגנו בקבוצה לצאת לפולין. אני נכנסתי לקיבוץ ילדים בעיר ביטום. בהמשך עברה הקבוצה לגרמניה למחנה רוזנהיים, ומשם עלינו לארץ באונייה הידועה "אקסודוס". אמי, דודתי ואחי הצעירים נשארו בגרמניה. בארץ הייתי בחברת הנוער "חולתא". עברתי לקיבוץ חקוק ומשם לקיבוץ לוחמי הגטאות, ולאחר נישואי והקמת משפחתי עברתי עם בעלי יצחק לגבעתיים.

50 שנה עברו. באפשרות הראשונה נסעתי לרוקיטנה, לביקור שורשים בכפר הולדתי

פוצ'אייב, עיירה בוהלין חיים (גנטל) גלעין ז"ל

אין בי הרצון לחזור לשם, לבקר בעיירת מולדתי, פיזית. לא בשל המאמץ שעלי לעשות כדי להגיע לפוצ'אייב. אין לי געגועים לשם. איך נראית עתה העיירה בה נולדתי וגדלתי? אני יודע שמבני משפחתי לא נותר שם זכר, ובכלל אין כל סימן ליהודים שחיו שם. כנראה, שאין גם במקום ציון כלשהו ליהודי העיירה - אימהות, אבות, זקנים וטף - שנרצחו בידי הקלגסים הנאצים בעזרת אנשי המקום האוקראינים, השכנים מתמול-שלשום. אין לי ספק שמראה המקום אינו דומה לזה שאני הכרתי וזוכר אותו. היה רצף דורות והוא נקטע, נגדע בברוטליות.

פוצ'אייב, עיירה ששכנה ב"תחום המושב", אולם יוצאת דופן; במשך שנים רבות נאסר על יהודים לגור בה מחמת קדושת המקום, בשל ה"לאוורה" - הכנסיה העצומה בהקפה שהשקיפה ממרום ההר על הסביבה. קדושתה באה לה עקב התגלות טביעת-רגלה הימנית של מריה, היא "אם-אלוהים", ובגין זאת נאסר על היהודים הכופרים להתגורר בפוצ'אייב.

"אם האלוהים מפוצ'אייב", הפכה לשם דבר וה"לאוורה" בפוצ'אייב קיבלה מעמד של אתר לעולי רגל עבור המוני המאמינים הפרבוסלבים, והם באו לפוצ'אייב מקרוב ומרחוק. כך נוצרה תשתית לבסיס כלכלי רחב שהבטיח פרנסה ליהודים. והיהודים בתחבולות שונות מצאו דרכים שונות להתיישב במקום.

לכמורה הפרובוסלבית ששלטה בכנסיה ובלאוורה היתה השפעה רבה על השלטון המרכזי ברוסיה ו"כלי-הקודש" שלה הסיתו ללא הרף נגד היהודים. אך, כאמור, למרות האיסור נאחזו היהודים במקום, ובפוצ'אייב התגבשה קהילה במתכונת של הקהילות היהודיות במקומות אחרים שבפלך ווהלין; היו בתי כנסת, רב, שוחטים, "חדרים" שבהם למדו תינוקות דבית-רבן, בית מרחץ ומקווה, "לינת צדק", "גמילות חסדים", "חברא קדישא", "מעות-חיטין", "הכנסת כלה". והיו "חסידים" של כמה וכמה "רביים" ובכלל, כל מה שנדרש לקיום קהילה יהודית, כולל גם מריבות על "גבאות" זו או אחרת, מי יעבור בפני "העמוד" ועל ה"עלייה" שמגיעה לפלוני ושלא מגיעה לאלמוני, הכל היה, רק "מתנגדים" מוצהרים איני זוכר שהיו בפוצ'אייב.

בימי מלחמה, ובמיוחד בעיתות של חילופי שלטון התכופים שהתרחשו בתקופה של המלחמה העולמית הראשונה - המהפכה הבולשביקית והכיבושים הזמניים על ידי כנופיות לאומניות אחרות, סבלו יהודי פוצ'אייב מפוגרומים ומעשי שוד רבים.

בתום מלחמת העולם הראשונה הוחל על פוצ'אייב השלטון הפולני. גם הפולנים לא פינקו את יהודי העיירה. הפולנים השתיתו את שלטונם על הכוח, והכבידו את ידם הקשה על האוכלוסיה המקומית כשכוונתם היא: פולניזציה מלאה ובלתי

מתפשרת של הכל. פולנים הובאו מאזורים אחרים בפולין להתיישב בסביבה, והם אף הקימו ישובים מקבילים לצד הכפרים של התושבים האוקראיניים, הקיימים.

בפוצ'אייב, כמו במקומות אחרים בוהלין, משרות האדמיניסטרציה והשרותים הממלכתיים, משטרה, דואר ועוד, בכל הרמות, אויישו אך ורק בפולנים. ליהודים לא היתה דריסת רגל במנגנון השלטוני - מגמת הפולניזציה היתה טוטאלית.

לא רק בני גילי - ילידי שנות ה-20 במאה העשרים, אלא גם מי שנולדו לפני כן נאלצו ללמוד בבתי הספר הפולניים, ולחגוג את החגים הלאומיים של מדינת פולין, תלמידי בית ספר חויבו לחבוש כובעים כשעליהם סרטים בצבעי לבן-אדום - צבעי הדגל הלאומי הפולני.

מלחמת העולם הראשונה עירערה את המבנה הכלכלי של הקהילה היהודית בפוצ'אייב. עד לפרוץ המלחמה שכנה פוצ'אייב במרחק של כ-8 קילומטרים מהגבול האוסטרי, אך היתה קשורה לממלכה הרוסית, וכעת השתנה הדבר - פוצ'אייב צפתה לכיוון המערבי. באורח החיים של היהודים לא חל כל שינוי, בעצם הכל קפא במקום, השלטון הנוכחי לא עשה דבר לפיתח האזור. והיה ברור שזו מגמת השלטון הנוכחי - לא הוקמו מפעלים, לא פיתחו תשתיות תחבורה - לא כלום.

יהודי פוצ'אייב התפרנסו בעיקר מהמסחר, היו בעלי חנויות, והיו גם בעלי מלאכה, אך הכל היו קשורים ותלויים, בדרך כלשהי, בנוצרים המאמינים, עולי-הרגל, שפקדו את הלאוורה במועדים קבועים

במשך השנה הקלנדרית, שנה-בשנה. במקצת פרנסה בא להם ליהודים מעסקי המסחר עם כפריי הסביבה שהיו באים לעיירה ל"יריד" - יום השוק השבועי - שהתקיים מדי יום חמישי בשבוע. ה"עשירים" ביהודי פוצ'אייב היו אלה שכונו "בעלי-בתים", מי שהצליחו לפרנס את משפחותיהם ברמה סבירה ולא נזקקו למתת אחרים. לא היו בפוצ'אייב חרשתנים ובעלי מפעלים... בפוצ'אייב לא היו כלל בתי חרושת או מפעלים כלשהם. חלק מהאוכלוסיה הנוצרית, האוקראינית, שחי בפאתי העיירה, היה בעלים של מטעי פרי אשר הניבו תפוחים, אגסים, אגוזים, שזיפים ודובדבנים מזנים רבים ושונים. תנובת המטעים הללו היתה רבה, הרבה מעבר לצרכים של האוכלוסיה המקומית. את עודפי הפרי היו מייצאים למקומות מרוחקים מפוצ'אייב, אם בתוך המדינה הפולנית או אף לחוץ לארץ. היו יהודים בפוצ'אייב ששאבו את פרנסתם ממסחר בפרי זה. יהודים היו "קונים" את היבול העתידי של בוסתני הפרי מידי הבעלים בעונת החורף, לפי הערכה ואומדן שהיה בהם לא מעט מהימור; מצפים בכליון עיניים שיגיע האביב, שהפריחה תהיה משופעת, ושבהמשך יצמח הפרי ולא יינזק מפגעי טבע ושיהיה, בעזרת השם, יבול וקטיף מוצליחם וששיווקו יעלה יפה, כדי שאחרי כל החרדות, הדאגות והמאמץ שעשו, יזכו לרווח כלשהו למען פרנסת המשפחה.

יהודי העיירה הלכו בדרכי אלוהים, קיימו את המצוות באדיקות, שמרו את השבת ואת מועדי ישראל בהקפדה רבה. הרועה

בפוצ'אייב ויכוח במשך שנים, אולם זה לא נוסד מחמת ההתנגדות הנמרצת של רב העיירה, מתוך חשש להשתלטות הציונים על הנוער.

בבית הספר השני למדו רק ילדי הנוצרים, ולא היה כל מגע בין התלמידים של שני בתי הספר. בשעות של אחר הצהריים המשיכו הנערים מבית הספר "היהודי" ללמוד ב"חדרים" או ב"ישיבה הקטנה". בית ספר על-יסודי לא היה בעיירה, ורק בודדים מבני פוצ'אייב היהודים, המשיכו בלימודים בגימנסיה כלשהי מחוץ לפוצ'אייב. לעומת זאת, היה מספר די ניכר של נערים אשר יצאו ללמוד ב"ישיבות" במקומות אחרים.

תעסוקה לבני הנוער לא היתה ומי שלא המשיכו בלימודים היו לעזר ביצירת הפרנסה למשפחה. בעוד שההורים עשו מאמצים רבים כדי לקיים את המשפחות, חיפשו בני הנוער דרכים כיצד לשנות את אורח החיים חסר הטעם, ולהימלט מחיי הבטלה והניווון. חלק מבני הדור הצעיר, אמנם לא גדול, מצא את דרכו לקיבוצי ההכשרה שהכינו אותם לעלייה לארץ ישראל.

תשע עשרה שנים עברו מאז סיום מלחמת העולם הראשונה, ובשנת 1939 פרצה המלחמה בין גרמניה ופולין. השנים האחרונות לשלטונה של פולין בפוצ'אייב היו קשות מאוד ליהודים. הפולנים הצרו את צעדיהם של היהודים והכבידו את עול המיסים. יהודים רבים, שכאמור, עסקו בעיקר במסחר הגיעו לפשיטת רגל. המלחמה שפרצה קטעה את מהלך החיים השגרתי ונוצר מצב שונה.

הרוחני של העיירה, הרב - קבע את צביון החיים בקהילה, הטיף ולא הירפה מהאנשים, שיקיימו אורח חיים יהודי דתי יום-יום, שישמרו בכל עת ובכל מצב על המנהגים הדתיים, שיקיימו את המצוות ושלא יגיעו לידי עבירה, חס וחלילה. הרב נתמך על ידי שיכבה רחבה מבין ה"בעלי-בתים" ובעזרתם מנע מהנוער לחרוג מדרכי אבותיהם, על אף שלנוער היו שאיפות להשתחרר מאפטרופסות זו. אף על פי כן, קמו בפוצ'אייב אירגוני הנוער של בית"ר, החלוץ-הצעיר ואחרים.

ביזמת הרב ו"בעלי-הבתים" נוסדה בעיירה "ישיבה קטנה", והמשיכו להתקיים ה"חדרים" המסורתיים עבור הילדים הצעירים. חוק חינוך-חובה הפולני-ממלכתי, אילץ את ההורים לשלוח את ילדיהם לבית הספר ששפת ההוראה בו הייתה פולנית ותכנית הלימודים הכללית הוכתבה על ידי משרד החינוך הפולני. בבית הספר למדו מכיתה א' (מגיל 7) ועד כיתה ז'. באחד משני בתי הספר שהיו בפוצ'אייב, היו כמעט כל התלמידים יהודים והוא מנה כמאתיים לומדים. התלמידים היהודים נהנו משתי "הנחות" בבית הספר: בשבתות ובימי מועד יהודים הם היו פטורים מלימודים, ופטורים מלימודים גם בימי א' בשבוע בשבתון הממלכתי, כך גם בימים של חגי הנוצרים הקתולים. ה"הנחה" האחרת היתה "לימודי דת" יהודית" (באופן מעשי נלמדו "תולדות העם היהודי"). הדת נלמדה בשפה העברית בהברה אשכנזית. כן, היו שעורים לשפה העברית בתשלום. על הקמת בית ספר "תרבות" נמשך

ושרד את המלחמה. פגשתי אותו על אדמת גרמניה בשנת 1947, חמש שנים אחרי מעשי הטבח שביצעו הגרמנים יחד עם האוקראינים המקומיים. אורקה זכר כל אירוע ואירוע שהתרחש מיום כניסת הגרמנים לפוצ'אייב ומנה את שמות הנרצחים, באילו נסיבות נרצחו יהודים בודדים ובקבוצות, ואיך הומתו. וסיפר את מה שאירע ביום בו הובלה שארית יהודי פוצ'אייב למותם ב"חורשת הבילה", שבפאתי העיירה. הוא ידע את שמותיהם של אלה שהצליחו למלט את נפשם ביום טבח זה והסתתרו תקופה מסויימת, עד שהגרמנים הפיצו שמועה ופירסמו ברבים את ההודעה הבאה: "כל יהודי ששרד עד עתה יכול לצאת ממחבואו ולא יאוונה לו דבר". הצהרה זו שכנעה רבים מהיהודים שעד אז הסתתרו מפני הרוצחים, יצאו ממחבואיהם וחזרו לעיירה. בין אלה היו גם סבי יצחק זלצר ואחותי מירל גכטל. מובן, שהרוצחים לא התכוונו מתחילה לקיים את אשר הבטיחו למסתתרים, זה היה רק פיתוי כדי שיוכלו ללכוד את אחרוני היהודים ולרצחם.

העליתי על הנייר את הסיפור של אורקה, ערכתי אותו והוא מופיע בספר היזכור של פוצ'אייב (יידיש), שיצא לאור ביוזמת יוצאי פוצ'אייב בפילדלפיה (ארצות הבאית), בהמרצת צ'רלס (חנא) זלץ בשנת 1960.

ממהלך המלחמה שנסתמן בתחילה התעורר החשש שהעיירה תיקלע לכיבוש הגרמני, אך "ההצלה" באה מהצד הסובייטי ולפי הסכם ריבנטרופ-מולוטוב פוצ'אייב נכללה בשטח "המשוחרר" שנשלט על ידי הסובייטים. נוצר מצב: "מן המיצר אל הצרה". לכאורה, נחלצו היהודים מכליה פיזית (שבסופו של דבר לא פסחה עליהם), אך כל האותות סימנו כבר אז, שחיים יהודיים לא יהיו עוד בפוצ'אייב, והעולם הרחב נסגר.

מרבית יהודי פוצ'אייב ייחל לצאת ממצב זה, אולם היהודים רותקו למקום ולא היתה אפשרות לזוז ממנו. כמה עשרות צעירים, חברי תנועת הנוער הציוניות, ביניהם גם אני, עזבנו את פוצ'אייב בשלהי שנת 1939, ושמנו את פעמינו צפונה, לליטא העצמאית. משם היה סיכוי לפרוץ את החומות שסגרו בפנינו בפתאומיות את הדרך לארץ ישראל. אולם תקוות הרבים לא התגשמה, ורק ספורים מבני פוצ'אייב אלה, הצליחו לשרוד ולהגיע לארץ-ישראל.

לא הייתי בפוצ'אייב כשהתרחש שם הגרוע מכל - רצח בני עיירתי, אך שמעתי את אשר קרה שם ליהודים אחרי הכיבוש הגרמני בשנת 1941. בתום המלחמה פגשתי את אורקה (אהרון) קופרמן, היחידי שהסתתר במקום, לא נתגלה

קהילת קאמין-קושירסק אנוהם ביור

שיהל" ו "הסטפניער שיהל" ורב אחד
שהיה משכמו ומעלה הרב הלפרין.

תקופת השלטון הסובייטי (-1941 1939)

ב-1 בספטמבר 1939 פלשה גרמניה לפולין
ובזאת החלה מלחמת העולם השנייה.
צעירים יהודים גויסו לצבא הפולני, נפלו
בשבי ונרצחו לאחר מכן במידנק. ב-17
בספטמבר 1939 נתבשרנו שהצבא האדום
נכנס לשטח פולין המזרחית וזאת בהתאם
להסכם מולוטוב ריבנטרופ מ-23 באוגוסט
על חלוקת פולין. כמה ימים לאחר מכן,
הגיעו חיילי הצבא האדום לעיירה ומיד
כונן שלטון סובייטי בעזרת הקומוניסטים
המקומיים ואוהדיהם.

ליהודים הייתה רווחה, ניצלנו מהכיבוש
הגרמני וזוועותיהם ונעשינו אזרחים שווים
לכל ובכל. בעיירה נפתח בית ספר תיכון
וניתן היה לקבל תפקידים ומשרות שבעבר
היו מחוץ לתחום ליהודים ולאוקראינים.
הנוער נראה שבע רצון וראינו לפנינו
עתיד. לדור המבוגר היה קושי עיקרי
והוא הכפירה בדת, שחייב אותם לעבוד
בשבת, ראינו זאת כגזירה שיש להשלים
עמה, מובן מאליו שכל מוסדות הקהילה
ומוסדות היהודים אחרים בוטלו, פעילות
ציונית או פעילות אחרת הייתה כרוכה
בסיכון.

הכיבוש הנאצי והשואה

ב-22 ביוני בשעה 04:00 התעוררנו לשמע
הפצצות בעיירה ולא ידענו פשר הדבר. רק
לאחר כמה שעות נודע מהרדיו על פלישת
הצבא הנאצי לתחום ברה"מ, הוחל בגיוס

העיירה קמין-קושירסקי גובלת בצפון-
מערב לביצות פולסיה, עיירה טיפוסית
לחיי היהודים בחבל ארץ זה מדורי דורות.
לפי האנציקלופדיה הרוסית-סובייטית,
נמצאת העיר על הנהר ציר (zyr), יובל
של הנהר הגדול פריפיט (pripet) וידועה
כבר במאה ה-12 כעיירה בוהלין (wolyń)
ידוע כי בימי גזרות ת"ח ות"ט (חמלניצקי
ימ"ש) כבר היה קיים יישוב יהודי בקמין.
שמנה אז כ-100 בעלי בתים וכולם נרצחו.
העיירה הייתה מחוברת לדרום, לעיר קובל
בפסי רכבת רגילים וצפונה ללוביישוב-
יאנוב פינסק ברכבת בעלת פסים צרים.
לעיירה שהייתה בימי הפולנים למרכז
אזורי (powiat) אלה השתייכו למעלה
מ-40 יישובים יהודים קטנים מפוזרים
בכפרים ובעירות שבאזור.

בשנת 1937, עם עלות היטלר לשלטון
בגרמניה ופריחת האנטישמיות בפולין,
תוכנן ובוצע בעיירה פוגרום על הרכוש
היהודי, ובמיוחד נגד המרכז המסחרי של
משפחת קלורמן ושות'. 2 יהודים שהתנגדו
ופגעו בפורעים, נדונו למאסר ולקנס כספי
גבוה.

בעיירה היה הנוער כמעט כולו ציוני,
למדו עברית ושאו לעלות לארץ ישראל,
אולם הדבר היה בגדר חלום. נתקיימו
תנועות הנוער "השומר הצעיר", "החלוץ"
הצעיר, "החלוץ", "פרייהייט", "בית"ר",
"הנוער הציוני", ועוד. חלק מהנוער יצא
להכשרות ואף זכה לעלות לארץ כחלוצים
לפני המלחמה. בעירה היה בית ספר פולני
של שבע שנות לימוד וכן בית ספר עברי
"התחייה" שהיווה גורם מרכזי בחיי
החברה והתרבות של העיירה. היו בעיירה
שני בתי כנסת מרכזיים - "די טריסקער

שמואל ורבליה שסירב להשתחרר. לקראת הימים הנוראים (תש"ב) הגיעו לעיירה כמה גרמנים ובראשם עמד הגביטסקומיסר פריץ מיכאליס ימ"ש. הם שלטו על "האזורים" מורצ'וניה, ליובישוב, וקמין קושירסקי ושוב המשיכו להטיל גזרות חדשות מדי יום. הם דרשו להקים נציגות יהודית יודנרט שתהיה אחראית כלפיהם לקיום הוראותיהם. המצב הלך והחמיר והיודנרט עשה ככל יכולתו כדי להקל על הסבל. בסוף מאי 1942 יצאה הגזרה שב-1 ביוני על היהודים להתרכז בגטו שצומצם לאורך רחוב קובל. הגטו הוקף בגדר קרשים בגובה 2 מטר ומעליו עוד חצי מטר של גדר תיל.

הצפיפות הייתה רבה, כמעט ללא נשוא. מפאת הקיץ ניתן היה לישון בחוץ. הכניסה לגטו הייתה דרך שער אחד, שהיה שמור על ידי שוטרים אוקראינים בכל שעות היממה. לגטו הובאו כל יהודי הכפרים והיישובים מהסביבה וכך הגיע מספר תושביו לכ-3,000 נפש. ביום ה-10 באוגוסט 1942 כ"ז מ' אב תש"ב נרצחו כ-2,500 יהודים שנורו לבורות שהוכנו מראש. נשארנו בשטח כ-600 נפש, יתומים, אלמנות, והורים שכולים.

צעירים לצבא האדום שנשלחו מזרחה. ביום הרביעי נסוג השלטון הסובייטי מהעיירה. מיד החלה זרימת איכרים מהכפרים שבסביבה, שהחלו בביזה של מחסני הממשלה ולאחר מכן עברו לפוגרום וביזה של הרכוש היהודי, בראשם עמדו מתנגדי השלטון הסובייטי ("הירוקים"). תוך כדי כך נרצחו שני יהודים על ידי הפורעים, האוקראינים הקימו מנהל עירוני ומינו את שמואל ורבליה ליושב ראש הועד היהודי. כל בוקר הינו יוצאים לעבודות כפייה וכן הוטלו עלינו כל מיני גזרות אחרות, כגון נשיאת טלאי צהוב, הגבלות על תנועה, הקצבת מזון וכו', ביום שישי ח' באב תש"א (1 באוגוסט 1941) עברה דרך העיירה קבוצת גרמנים ולמחרת הוציאו להורג שמונה יהודים שהיו הקורבנות הראשונים של העיירה. (שבת ט' באב תש"א) פלוגות העונשין של "האינזצגרופן" הגיעה לעיירה ב-22 באוגוסט 1941 הם עצרו גברים בגילאים שבין 16 ל-60 ולמחרת עם שחר (א' ר"ח אלול תש"א 23 באוגוסט 1941) הובילום כ-4 ק"מ מחוץ לעיר ורצחו אותם אלי קבר, שנצטוו לחפור במו ידיהם. נרצחו אז כ-80-100 גברים, ביניהם נציג היהודים

האזור באביב 1944 על ידי הצבא האדום גויסו או התנדבו חלק לצבא ואף שם נפלו בהמשך המלחמה.

יום כ"ז באב נקבע ליום הקדיש והזיכרון ליוצאי עירנו והסביבה.

יהודים של יערות ואגמים

ספר זה מוקדש לזכרה של הקהילה היהודית בעיירה קאמין-קושירסקי והסביבה, פלך ווהלין, שנרצחה בידי הנאצים והאוקראינים בשנת 1942. מטרתו היא להנציח את הזיכרון של חיי היהודים בעיירה לדורות הבאים.

הספר הוא פרי עבודה משותפת של בן העיירה, ניצול שואה ופרטיזן אברהם ביבר, וד"ר ישראל בן-דור, היסטוריון ומורה. לצורך כתיבת הספר נאספו עדויות הניצולים, מסמכים ותמונות שלא פורסמו עד עתה.

הספר הנו ספר שני של העיירה והוא המשך לספר הזיכרון לקהילת קאמין-קושירסקי והסביבה, אשר יצא לאור בשנת 1965. הספר מכיל חומר רב על חיי היהודים בעיירה וסביבתה ומסמכים, צילומים ועדויות מתקופת הגטו והלחימה ביחידות פרטיזניות שבסביבה. בספר תיעוד ראשון מסוגו של מאמצי ההנצחה בעיירה ובארץ-ישראל, הכולל מסמכים וצילומים של האנדרטאות שהוקמו בעיירה (בעברית וברוסית) ושל האנדרטה לזכר הפרטיזנים היהודים מווהלין, הממוקמת ליד היכל ווהלין בגבעתיים.

בנוסף לחומר הראשוני הרב, הספר מסתמך גם על התקדמות המחקר וספרות הזיכרונות שנכתבה משנת 1965 ואילך.

אני מקווה שספר זה ינציח את הזכרון של חיי היהודים בעיירה (שהושמדו) לדורות הבאים.

א. ביבר

ידענו שניתנה לנו ארכה זמנית ושסופנו יהיה כסופם. הוחזרנו לגטו שצומצם ונאלצנו שוב להמשיך בחיי השגרה. החלה התארגנות של כמה קבוצות לצאת ליערות ולחפש קשר עם פרטיזנים שהחלו להגיע שמועות על קיומם. כך יצאו את הגטו כמה קבוצות ויחידים עם נשק. יצאה קבוצה של האחים צביבל ביחד עם אבא קלורמן ז"ל, קבוצה של דב עמית (דרוג) ליוסלה סגל, דוד לרמן ואישתו, לביצות של וידרט ועוד בודדים. הגטו סיכן את עצמו, אולם לא הוגנב דבר לגרמנים, אם היו כמה משתפי פעולה, תלינו תקוות רבות ביציאתם, כי ראינו בכך מוצא וסיכוי להיאבק להילחם ואולי לשרוד. לצערנו נחלנו הכזבות. היוצאים נתקלו ביערות בקבוצות פרטיזנים לא מאורגנות ששדדו את נשקם ואף רצחו את חלקם. קבוצת צביבל הצליחה לרכוש נשק, יצרה קשר עם הפרטיזנים של קורק והצטרפה אליהם. במשך הזמן הייתה ליחידה קרבית המורכבת מיהודי מנייביץ קמין-קושירסקי וכפרי הסביבה.

בגטו חיכינו לסוף. ואולם גמלה ההחלטה לא להיכנע כי אם לברוח. וכך היה. ביום שני כ"ב מר-חשוון תש"ג 2 נובמבר 1942 נתברר לנו שהגיע הקץ. החלה בריחה מהגטו וממקומות העבודה. כ-300 הצליחו לברוח. היתר נרצחו למחרת בבית העלמין. החורף כבר הגיע והשלג החל לרדת. רוב הבורחים נסו בכיוון יערות נוויר, במרחק של כ-35 ק"מ מקמין. לצערנו הרב, הם שוב נתקלו באוכלוסיה עוינת שתפסה אותם והסגירה אותם לגרמנים, או שרצחו אותם כמו ידיהם. גם הפרטיזנים באזור תרמו את חלקם ושדדו את הנשק והבגדים מהיהודים. נותרו כמאה יהודים בלבד, מהם חלק ביחידות הפרטיזנים באוקראינה וברוסיה הלבנה. עם שחרור

קהילות ורקוביץ ואוזיראן ציפי קרליץ

פלך ווהלין, חבל ארץ בצפון מערב אוקראינה, היה זרוע עיירות יהודיות מוקפות כפרים שתושביהם אוקראינים, פולנים או צ'כים.

בית מדרש ושטיבל של חסידי אוליקה ושטיבל של חסידי טריסק. בשנת 1920 נוסד במקום סניף של "החלוץ" ובסוף אותה שנה עלו 4 חלוצים לארץ ישראל. ההסתדרות הציונית הכללית הייתה פעילה ביותר בין המבוגרים ובין תנועות הנוער גילו פעילות רבה "בית"ר" "החלוץ" ו"הנוער הציוני".

אוזיראן נוסדה בשנת 1848 בימי הצאר ניקולאי הראשון כמושבה יהודית חקלאית. התיישבו בה 208 נפש שבאו מערים ומעיירות שונות בפלך ווהלין.

בשנת 1898 נמנו בה 637 נפש. במפקד של שנת 1921 נמנו באוזיראן 796 יהודים ו-47 לא יהודים.

בשנות השלושים היו באוזיראן בערך 200 משפחות יהודיות וברשותן היו 2,500 דונם אדמה.

החקלאות הייתה ברמה גבוהה יחסית והחקלאים השתמשו במכונות לעבודת השדה.

אחד מענפי החקלאות החשובים היה סלק הסוכר שנמכר לבית חרושת לסוכר בעיירה הסמוכה מיזוך.

יהודי אוזיראן עסקו גם בסחר בהמות וסוסים והיו במקום גם שתי טחנות קמח, בית חרושת למצות ושש חנויות.

הייתה באוזיראן פעילות ציונית ותרבותית ופעל בה סניף של "החלוץ" ו"החלוץ הצעיר".

ורקוביץ, על שפת נחל הסטובלה, סמוך לכביש קייב-לבוב, **ואוזיראן**, במרחק ארבעה ק"מ ממנה, נמצאות בין הערים רובנו במזרח ודובנה במערב. בתוך נוף קסום של ירק שדות, עצים, יערות, עם כחול של נחל מתפתל ואגם רוגע המתכסים לובן מבהיק של שלג עם בוא החורף.

ורקוביץ נוסדה באמצע המאה ה-16. בשנת 1765 היו בה 70 בתים של יהודים וישבו בהם למעלה מ-350 נפש. כעבור מאה שנה הוכפל מספר היהודים.

בראשית המאה העשרים נוספו לוורקוביץ יהודים רבים שגורשו מהכפרים בעקבות הגזירות שאסרו על יהודים לגור בכפרים. יהודי ורקוביץ עסקו בעיקר במסחר זעיר, במלאכה, הוראה וחקלאות. היו בה טחנת קמח, מגרסות כוסמת, צלמניה, מפעלים לייצור רעפים וצינורות בטון לבארות מים, לבנים ובתי מלאכה של נפחים, נגרים, חרטים, רצענים, מאפיות וחנויות. אחדים מהסוחרים המקומיים עסקו בסחר תבואות ופירות שנשלחו לאזורים שונים בפולין.

החינוך היהודי התרכז בבית-ספר פרטי יהודי שלמדו בו גם עברית, בתלמוד תורה ובחדרים. בוורקוביץ הייתה ספרייה ציבורית ולידה פעל לעיתים חוג דרמה לחובבים שהעלה הצגות על הבמה. ההכנסות נתרמו לאירגוני צדקה מקומיים.

בוורקוביץ היו בית כנסת (הגדול),

"הצפיפות בדירות, שבלאו הכי לא היו מרווחות מדי, נהייתה חמורה ביותר. בקושי התמקמנו, איכשהו, והצטופפנו בכל פינה אפשרית כשפתאום הגיעו כל היהודים תושבי העיירה הסמוכה אוזיראן, אשר נצטוו לעזוב את בתיהם תוך שעותיים ולעבור לגיטו ורקוביץ. כן הובאו לגיטו כל היהודים אשר התגוררו בכפרים הסמוכים והרחוקים יותר. כולם, על מיטלטליהם הדלים שהצליחו לקחת איתם, הצטרפו לבתים המאוכלסים בדוחק האיום. אם לפני בואם היה צפוף בגיטו, טרם ידענו צפיפות מהי. העיירה ורקוביץ מנתה כ- 1500 תושבים יהודים, אוזיראן כ- 1100, על כל אלה יש להוסיף כ- 120 פליטים וכ- 60 יהודים מהכפרים והרי המספר הכללי הגיע לכ- 2780 נפש. כל אלה הצטופפו בשטח שהיה פחות ממחצית גודלה של העיירה המקורית, כך שבכל חדר היו בין חמישה-עשר לעשרים איש, כשהגודל הממוצע לחדר הוא כארבעה עשר מ"ר. דמינו לתרנגולות אשר הוכנסו ללול סגור כדי שניתן יהיה להוציאם לשחיטה ברגע שרק יוחלט עליו."

לפני חג השבועות נפוצה השמועה, כי שבויים רוסיים, בפקוח הגרמנים חופרים בורות ביער מאחורי אחוזתו של גרופרמן.

ארבעה ימים אחרי שמחת תורה, בכ"ז תשרי תש"ג, 8 באוקטובר 1942 ראשיתו של הסתיו, היה יום שמש נעים. עלים צהובים ואדמדמים כבר נשרו וכיסו את האדמה. האוויר היה צלול וריחני והאיכרים עבדו בשדות.

בתוך השקט הפסטורלי נשמעו צעקות הגרמנים "לצאת מהבתים" ויהודי גיטו

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, באחד בספטמבר 1939, כיבוש פולין ע"י הגרמנים וחלוקתה על פי הסכם ריבנטרופ-מולוטוב, מצאו עצמם יהודי ורקוביץ ואוזיראן תחת השלטון הסובייטי.

תנאי החיים הורעו אמנם, אך במשך שנתיים המשיכו היהודים לחיות בשלווה יחסית.

בכל אחת מהעיירות הוקם קולחוז יהודי שהכיבוש הגרמני שם להם קץ.

ביוני 1941 הופצה ורקוביץ וסביבתה ע"י מטוסים גרמנים ותוך זמן קצר כיתרו חיילים גרמנים את האיזור.

הם שעטו לתוך העיירה על אופנועיהם, פשטו על בתי היהודים בזזו והרסו מכל הבא ליד. למחרת היום הודבקו כרוזים המצווים על היהודים להביא אל כיכר השוק כל מטבע זר, כלי כסף וזהב, תכשיטים ויהלומים אשר ברשותם ולמוסרם לידי הגרמנים. גם את מקלטי הרדיו נצטוו למסור.

כעבור יום נוסף נצטוו היהודים לענוד סרט עם מגן דוד ונאסר עליהם לצאת מהבתים מתחילת החשיכה עד אור הבוקר.

מדי יום נודעו גזירות חדשות. הגרמנים התחילו לתפוש יהודים ולהעבידם בתיקון הכביש רובנה-דובנה, ואחר כך בהצרת פסי הרכבת.

חדשים של אימה ופחד, השפלות, עינויים ועבודת פרך עברו על יהודי ורקוביץ ואוזיראן.

לקראת חג הפסח של שנת 1942 נצטוו לסגור את עצמם בתוך גיטו. ורקוביץ חולקה לשניים ובחלק הקטן יותר נאלצו להצטופף כל יהודי העיירה.

את המצבה לזכרם של יהודי ורקוביץ ואוזיראן, הקים ניקולאי קושנירנקו.

כ-12 שנים לפני המסע לוורקוביץ, הוקמה בבית העלמין בחולון מצבה לזכר הנספים בני שתי הקהילות.

מדי שנה, ביום השואה פוקד את המצבה קומץ קטן של ניצולים.

במצבה מוטמנת מגילת הנצחה הכוללת את שמות הנרצחים מוורקוביץ ומאוזיראן וכן עפר מאדמת גיא ההריגה.

נכתב עפ"י:

פנקס קהילות פולין, כרך ה'

ספקטור, שמואל, שואת יהודי ווהלין

1941-1944, יד ושם, 1986

קרופ מרדכי, בין יאוש לתקווה, משרד

הבטחון, 1992.

Goldenberg, Sam & Anna,
Whispers in the darkness,
Shengold, 1988

ורקוביץ ואוזיראן הובלו אל הבורות שהיו חפורים בחיק טבע נהדר.

2350 גברים, נשים, נערים, נערות וטף נורו למוות בידי החיילים הגרמנים והשוטרים האוקראינים. על גופותיהם שנערמו שכבות שכבות שפכו האוקראינים סיד.

מי שניצל מהטבח נרדף על ידי הצוררים ביערות, בבורות, במתבנים, באורות ובדירים ורק מעטים שרדו. רבים נתפסו ונרצחו לאחר מכן. רק בודדים נשארו בחיים במוצאם מסתור ביערות, בשדות, או אצל האיכרים הצ'כים בכפרי הסביבה.

בקיץ 1993 יצאה לאוקראינה קבוצה קטנה של ניצולים, יחד עם בנים בנות ונכד אחד ועלתה אל קבר האחים שם ביער.

במעלה הגבעה המשקיפה לעבר ורקוביץ, מול הטירה ההרוסה של גרופרמן, עומדת מצבה לזכר יהודיה.

תיעוד מרד גטו טוטשין ואחריתו זאב (ולדימירז') פורטנוי

ואחותי הגדולה, הצליחו להימלט מהגטו הבווער לכפר ווסקודבי, אך שם נתפסו ונרצחו.

אני, הניצול היחידי מבני משפחתי, התרחקתי מאיזור עיירת הולדתי ונדדתי בין משקי איכרים וביערות בזהות בדויה של ילד פליט אוקראיני או פולני.

לאחר השחרור, נזכרתי כי לאמי היה אח שחי בנובוגרד ווילנסקי, ולאחר מאמצים הצלחתי למצוא אותו בשנת 1945. נשארתי לחיות בבית דודי עד 1952, ואחר-כך, למדתי ועבדתי בלנינגרד. בשנת 1957, הגעתי דרך פולין לישראל ונשאתי לאשה את שולמית. נולדו לנו שתי בנות: בתיה וטובה (על שם אמי ואחותי הבכורה), וארבעה נכדים: יניב-פנחס, ישי, נדב ועידו.

נולדתי בטוטשין בשנת 1932 להורים בתיה ופנחס פורטנוי. היו לי שלוש אחיות: גיטל, מניה ואטל. בביתנו גם גרה סבתי איטה.

אבי היה חייט עצמאי ופירנס בכבוד את משפחתו.

בשנת 1941, כשנכנסו הנאצים לטוטשין, הייתי בן 9 בלבד. אבי מצא לי עבודה כרועה בקר אצל אוקראיני שהתגורר סמוך לטוטשין, תמורת מכוונות תפירה ורהיטים. כך נותרתי מחוץ לגטו, בעוד שכל משפחתי נכלאה בו בשנת 1942. עם פרוץ המרד בטוטשין ושריפת בתי הגטו, ראיתי מרחוק את העיירה עולה באש.

מאוחר יותר נודע לי כי סבתי ושתיים מאחיותי נהרגו במרד. אבי נפצע בפריצת הגדר ובשארית כוחותיו, יחד עם אמי

בלדה - בצל החיים זאב (ולדימירז') פורטנוי

עודני הייתי נער קטן,
כאשר החיה הנאצית
השתלטה על חיי,
הפרידה אותי לנצח מהורי.

כאשר הגרמני הנאצי בא,
הפיל עלי מורא,
את החיים ממני גזל
ונותרתי בייסורי ומכאובי.

הוי עולם! תחוסו על חיי!
לבור קבר הורי יובילוני
האם זעקותי שמעוני
ואותי יתום בודד עזבוני.

מאז התגלגלתי על-פני תבל,
ערום ורעב, בחורף ובקור.
לאן אלך והיכן אעמיד רגלי,
ללא קורת גג מעל ראשי.

אבו! חיי היו לי לזרא,
אבו! חיי ניתנו לי לעינויים,
ללא אב, ללא אם, כולם הומתו ללא
רחמים,
נותרתי בדווי ובבדידות כל החיים.

סיפור אמיתי אלכסנדר שריד-שוורצבלט

בתום שישים
שנה שברי
הזיכרונות
חרוטים במוחי.
התנדבתי לצבא
האדום, שבעה

ימים לאחר פירוק היחידות הפרטיזניות.
זה היה באביב 1944 בעיירה מניביצה
וקובל. אחרי כחודש ימים כבר הגעתי
לוולמין, מינסק-מזוביצקי באזור וארשה.
חלק מן הדרך עשיתי בהליכה רגלית וחלק
ברכב.

במהלך דרכי קיבלתי מכתבים, רובם
מאסתר רוזמן בת דודתי שהתגוררה
ברובנו - אוקראינה. ב-25.9.44 קיבלתי
מכתב מאסתר שאבא שלי בחיים ומשרת
בצבא הפולני ובו כתובת הדואר הצבאי
שלו. סיפרתי על כך מיד למפקדי וקיבלתי
שלושה ימי חופשה. יצאתי לדרך בעקבות
המכתב. הצטיידתי בתרמיל ובתוכו שמתי
ככר לחם ומנת קרב שהכילה שימורי בשר
אמריקאים, מגבת וכלי רחצה.

ב-26.9.44 בבוקר יצאתי לכיוון וארשה. היה
זה מרחק של 38 ק"מ. שיערתי שבוארשה
אוכל להתוודע אל מיקום הדואר הצבאי
שנשלח אלי. כעבור מספר שעות הגעתי
לפראגה הוורשאית, הסתובבתי שם בין
הבונקרים ולבסוף הגעתי למטה החטיבה
שליד גשר פוניאטובסקי על גדות נהר
הויסלה. מעברו השני של הנהר התבצרו
הגרמנים. במטה עידכנו אותי שהדואר
הצבאי נמצא בלובלין. שם חנה המטה
של הדיוויזיה הפולנית הרביעית מיסודה
של ואנדה ואסילבסקה. מהגשר עד סוף
פראגה נמתח רחוב גורוכובסקה לאורך

קילומטרים.

החלה הפגזת תותחים. מצאתי מחסה.
זחלתי ורצתי עד שיצאתי מפראגה. עליתי
על מכונית צבאית והגעתי לצומת. על שלט
צבאי היה כתוב: וולומין 38 ק"מ, לובלין
163 ק"מ ומוסקבה 1200 ק"מ. החלטתי
לנסוע ללובלין. עליתי על משאית צבאית
ובעזרת טרמפים אחדים הגעתי ללובלין
למחרת בבוקר.

ראוי לציין, כי גדלתי בעיירה כפרית וזו
הייתה הפעם הראשונה שהגעתי לעיר
הגדולה - ביום האתמול לפראגה והיום
בלובלין. היה זה עבורי כמו חלום.

באחד מחצרות הבתים בלובלין שטפתי
את הפנים, ישרתי את הבגדים ויצאתי
למרכז העיר. אחרי כברת דרך עצרו אותי
שוטרים צבאיים פולנים, בטענה כי חייל
רוסי גנב אופניים מאחד החצרות. איכשהו
נחלצתי מהם. לבסוף, לאחר שאלות רבות
שהפנתי לעבר החיילים שפגשתי בדרך,
הגעתי למחנה הצבאי הפולני.

בשער המחנה הצגתי את עצמי ואישרו
לי שאני במקום הנכון. במשרד המחנה
חיפשו ברשימות את שם אבי - מיכאל
אלכסנדרוביץ' שוורצבלט - מחלקה של
כלי ירייה כבדים (פולימיוט). לוטננט צעיר
הוביל אותי והבטיח שעוד מעט אראה את
אבי. עליתי לחדר המחלקה וראיתי שצויד
החיילים ארוז ליציאה. החיילים במחלקה
היו בני כל הגילאים, יותר ממחציתם
יהודים יוצאי פולין. כולם נותקו
ממשפחותיהם. אבי לא היה. כשהצגתי
את עצמי כמה מהחיילים התרגשו כיוון
שהם היו עם אבי ימים רבים. הם סיפרו
לי שרק השבוע נודע לאבי שאחד מבניו

התפלל איתו שחרית, פשט את מדיו הצבאיים ויצא לפני כשעה לחלם. נתתי לו את כתובת הדואר הצבאי שלי והוא הבטיח שלמחרת הכתובת תהיה בידי אבי. כך גם היה.

מאוחר יותר נודע לי שאבא הלך פעמיים אל קצין העיר הרוסי וביקש העברה מהצבא הפולני לצבא האדום. הקצין אמר לו שזה אותו צבא. אבא אמר לו שלא ישאר ביחידה הפולנית.

התחלתי לחזור ליחידה. קשה היה לי לעכל את כל האירועים. בדרך חזרה בטרמפיאדה פגשתי קצין צעיר שאיתו נסעתי לאותו כיוון - לחזית. על החזה היו לו ששה סימני פציעה. הוא אמר שהוא מחכה לעוד פציעה, כך ניבא לו מגיד עתידות שפגש על גדות נהר הדון. בדרך, במהלך הנסיעה, הוא שר לי שיר. את השיר הצלחתי ללמוד ולזכור. עד עצם היום הזה אני שר אותו לעיתים את הלחן ואת המילים (תרגום חופשי מרוסית):

הכפר בתרדמה, הזקנה סורגת
ממתנה ולא יכולה לזכות לראותו
הזקנה לא נרדמת, חלום לא חולמת,
המסרגה בידיה רועדת.
מסתכלת אל השמים השמש כבר סביב

ניצל. אחד החיילים הסכים לצאת העירה לחפש את אבי. האמת היא שדמותו של אבא שלי הייתה אצלי די מטושטשת.

החייל שיצא העירה חזר מבלי שהצליח למצוא את אבי. עד שהחייל חזר חיכיתי קרוב לשעתיים. בינתיים היה לי מוזר לשבת ליד מיטתו, ליד הרובה והציוד שלו ולחכות בלי סוף. את ארחת הצהריים אכלתי מכליו. הייתי כחולם. הרי לפני שלושה ימים לא ידעתי דבר על אבי. עוד אני ממתין אחד החיילים לחש לי בסוד ביידיש שלאחר שנודע לאבי כי אחד מבניו ששירת ביחידה פרטיזנית חי, הוא החליט לצאת הביתה לאוקראינה. החייל הציע לי ללכת לבית פרץ בעיר - מקום בו מתכרזים יהודים, ייתכן ששם יודע לי משהו.

ירדתי לחצר המכנה. הגדוד התכונן ליציאה לחזית. כלי הרכב ועליו כלי הירייה היו מוכנים. החיילים ירדו למסדר. אבי וחברו נעדרו.

הגעתי בעצתו של החייל לבית פרץ. התברר לי שבאותו יום היה זה יום הכיפורים תש"ה, 1944. באגף אחד התפללו, החדרים האחרים היו למגורים. מצאתי במקום אנשים מווהלין. אחד מהם הצביע דרך

החלון על אדם שישב על ספסל בחוץ. ירדתי אליו וברכתי אותו ברוסית, מיד הכרתי אותו. היה זה קונצה ברזניאק מרפולובקה. הוא היה יהודי אמיד בעברו, שאיבד את כל משפחתו. תחילה הוא נבהל ממני אבל נרגע כשסיפרתי לו מי אני. הוא אמר לי כי אבי

מחרחר בשקט החתול בחדר.
הרדמי ותרעמי עטי צעיפך -
בנך ישוב אליך.

עברו שלושה חודשים. בא החורף, נהר
הויסלה קפא. הצבא התכונן לאופנסיבה.
באחד הערבים קיבלתי מכתב. שם השולח
היה קושניר. כתב היה היה מוכר אבל
השם היה זר. במכתב היה כתוב כך:
לחברי היקר אלכסנדר מיכאלוביץ'. אני
נמצא אצל אחותי רבקה רובנו. מצטער
שלא מצאתי את משפחתי: אמא, אסתר,
אברהם ושולמית. הדבר היחיד הוא שאני
רוצה לראותך. חברך מיכאל.

פעמיים בתקופת המלחמה ניחשו לי
בקלפים. הפעם הראשונה היתה בשנת

1942. אישה ממקום נידח אמרה שנותר
לי אדם קרוב מאוד אבל שנתיים לא
אראה אותו. הפעם השנייה היתה כאשר
חזרתי מלובלין. חייל ממוצא תורכי אמר
לי: אביך אינו במסגרת צבאית. יחד איתו
נמצאת אישה שקשורה לצבא. הבנתי את
הקשר, לקחתי חופשה ויצאתי לדרך.
הדרך מוורשה לרובנו הייתה קשה.
הרכבות היו עמוסות בפצועים וגדודים
מתחלפים. היה זה חורף ולמרות הקור
נסעתי גם על גג הרכבת.
בינואר 1945 הגעתי לרובנו. שם מצאתי
את משפחתי רוזמן. השמחה הייתה
מעורבת בתוגה. אסתר רצה להודיע לאבא
שהגעתי. בינתיים, הדודה רבקה לקחה
אותי הצידה וסיפרה לי כי אבא התחתן.
אמרתי לה כי אני יודע.
כך פגשתי את אבא.

מצבת השיש החדשה בהר בכוב, לזכר 2,500 הקורבנות היהודים בני
רפולוקה והסביבה, טקס האזכרה, 1999

מצבת קוסטופול המבויישת שלום ברייר

אחים ביער.

המרד וההרג הזה התרחש 7-8 חודשים לפני מרד גטו ווארשה. אני מניח ומאמין שאולי שם, בעיר הגדולה, שמעו באיזה אופן איך התבצע המרד בעיר רחוקה מהם והם לקחו דוגמה.

אני שואל, האם כך דואג העם בציון, ראשי קהילות בחקירתם את הזוועות יודעים על מותם וגבורתם, על השפלתם והתנגדותם? האם כך יכתב בספרי הזכרונות של עמנו? האם זו בושה להזכיר בפומבי? מי עומד מאחורי אי החשיפה של המרד הזה? אני מניח שלא היה שם אף יהודי מקוסטופול, אך היו שם כ-750 יהודים, כולם שומרי דת ומסורת, בני משפחות, רווקים, פליטי ווארשה, מגאליציה ועוד.

אני כבר בא בימים, קשה לי לשתוק ואני מבקש הסבר. האם אנחנו נותנים עילה לכל האנטישמים וקטגוריים שהשואה כלל לא התרחשה???

גם ב"ד ושם לא מצאו לנכון להזכיר את קוסטופול ולא בבית לוחמי הגטאות. אולי זו באמת בושה שנשארו בחיים. עוד פעם אני מבקש תשובה. אני מוכן לבוא ולשמש כעד בפניכם.

אני, שלום ברייר, הובאתי עם אבא בקיץ 1942 לקסרקטין פולני שהפך להיות מחנה עבודה לכל יהודי איזור קוסטופול. עבדנו בכל מיני עבודות כולל בסיין של גינטר. לאחר מכן עבדנו רוב הזמן, 40 פועלים, בהעמסת קרונות פלטפורמות 60 טון עם בולי עץ למשלוח לחזית הרוסית 3 קרונות ביום.

ככה זה נמשך עד ליל ההרג, י"ב באלול 1942. באותו ליל ירח הגרמנים ניסו לשקר לנו ולהוציאנו להורג בקבר ליד קוסטופול. סביר להניח ליד טרנספורט של יהודי רובנו.

כאן בחצר מוות קרה לחלק מאתנו נס לשרוד בחיים - זמנית.

אברהם-יעקב ברייר, לשעבר קצין אוסטרי, שהיה בשבי במלחמת העולם הראשונה יזם התנגדות להליכה לקבר. בקפיצת נחשון זינק על מפקד ההוצאה להורג וחיסל אותו טרם גמר לצעוק את פקודתו - להסתדר בשלשות.

הוא לא הספיק לסיים את המשפט והפך לקורבן הראשון של אותו לילה. כתוצאה מכך יותר משליש נסו על נפשם, שליש נהרגו במקום ממכונות היריה של הגרמנים. אני זכיתי לכתוב את כאבי.

בעברי הייתי קיבוצניק בהגנה, בצבא סדיר ובקבע בכל מלחמות ישראל. ביום השואה עברתי ליד המצבות של הקהילות בחולון ומצאתי את מצבת קוסטופול.

נדהם ונרגש חשתי בושה בתוככי נפשי, על שלא נזכר בה ולו ברמז קטנטן שבקוסטופול התרחש מרד של יהודי המקום והסביבה, שבה נהרג מפקד גרמני שהתכוון להוציא את כולנו להורג בקבר

רשמים ממסע שורשים למזריטש - עירת הולדתו

של אבי משה אופשטיין-אריזן רחל שלום

בהתרגשות: "אני מרגיש התחברות מחדש לשורשים שהיו כנראה חסרים לי, ואני מרגיש את הפספוס הגדול שלא ינקנו בזמן את המידע מההורים שלנו. זה קטע שמאוד מאוד חסר לי ואני מנסה להשלים אותו בשנים האחרונות".

עשרים אנשים, נרגשים, מחפשים עקבות לתרבות המפוארת של חבל ווהלין, ערש החסידות של הבע"שט והמגיד ממזריטש ומחוז ילדותם של ביאליק וטשרניחובסקי ושל רבים מגדולי דור ההשכלה.

אנחנו משוטטים בשבילים זרים ומדמיינים את הרחובות והבתים של השטייטל שלנו, שאבדה לנצח.

גולת הכותרת של מסענו היה הטקס לזכר הנרצחים באתר ההשמדה של יהודי העיירה, בנביריקוב, לשם נלקחו אלפי התושבים, היהודים, ושם נורו ונקברו.

ישראל זינמן, יו"ר אירגון יוצאי מזריטש בישראל, מארגן המסע, היה גם העד היחידי שראה במו עינו את חפירת הבורות. הוא זה שבישר לאנשי העיירה, ש"הנה, חופרים בורות..." וכולם כבר ידעו מה פירוש הדבר. אבל לא היה לאן לברוח.

צעדנו מסביב לבורות הקבורה העצומים, מעגל גדול שלנו, יחד עם אוקראינים מקומיים, חסידי אומות העולם, שהצילו את ישראל, את אבא של איסר ואחרים. אחזנו בדגלי ישראל - ויצרנו מעגל של אנשים ודגלים והרגשנו שלא ניצחו אותנו. אנחנו כאן, ואנחנו לא שוכחים ולא סולחים. מזריטש בלבנו - חיה לתמיד.

"...אני כבר פעם שלישית במזריטש וכל פעם אני רואה דברים חדשים ואני לא שבעה ואני מאוד אוהבת את מזריטש, היא נראית לי מאוד מאוד יפה וחלומית ופסטורלית. אני מדמיינת לי את אבא שלי משחק פה בשדות, מחליק על הקרח באגם ליד ארמון סטצקי.

כל פעם שאני באה, הקשר רק נעשה יותר חזק. מאוד מרגש לחשוב על כל מה שקרה פה, האסון הנורא שקרה וכל המשפחה שמרביתה נהרגה... מרבית האנשים נהרגו פה..."

את הדברים האלה אמרה דיתה פרנקל לבית מאירסון ופלוסקר, כשישבנו, קבוצה של כ-20 אנשים, ישראלים, בני 13 עד 80, ליד המעיין, שעדיין מפכה, בליבה של עירת הורינו.

ישבנו במעגל ודיברנו: "אני לא חושבת שהתחברתי לסיפור הזה עד שלא הגעתי לפה. זה עורר לחיים את כל הסיפורים של סבא שלי" אמרה רותם, בתה של דיתה שהתלבטה אם להצטרף בכלל למסע.

איסר טננבאום היה היחידי מבני משפחתו שלא היה עדיין במזריטש. הוא הביא איתו למסע את בנו בן ה-13 ניב: "בא לי עכשיו להתחיל קלסר כמו של ישראל ובא לי להתחיל לאסוף ובא לי להתחיל להבין ולתעד ואני שמח שניב פה, שאם ניב היום... היה עוד פחות ממני בהבנה למה הוא בא, אני מקווה שעכשיו זה מתחיל אצלו הרבה יותר מוקדם מאשר אצלי".

וטוביה טל, לבית שפיגלמן, אמר

דברים לחבר היקר אלי מנדל אברהם אגור

"לעשות" עליה.

ולימוד כזיכרון לדורות הבאים. קבוצות רבות של קציני צבא וחיילים, סטודנטים ותלמידים הפוקדים את המקום הם דורות ההמשך שיוכלו להפנים את מעשי הזוועה של הנאצים ועוזריהם, ללמוד ולא לשכוח לעולם.

כבכיר ויקיר הקובלאים בכל הדורות, לקחת גם חלק במפגשים התרבותיים והחינוכיים, שנערכו במקום. בכל שנה, כשנערכת מסיבת חנוכה, אתה לוקח ביד רמה את המיקרופון ומברך בקולך הגבוה והצלול את ברכת הדלקת הנרות. יישארו הנרות דלוקים לכבודך לעולם.

לאליהו מנדל ידידי היקר!

יום הולדת לאלי הוא יום של התחלה, הוא יום של שמחה.

יום של הרבה חברים וקרובים,

יום מיוחד משאר הימים.

הוא יום בו כולם מתאספים.

יום בו אתה במרכז העניינים.

יום מלא ברכות ואיחולים.

יום שכולו רק דברים טובים.

וביום זה רציתי לאחל לך אלי,

שתהיה תמיד בסביבת חברים,

ותזכה להבנה מכל הסובבים.

שתדע את נפשך ועצמך,

ובזכות זה תמצא את אושרך.

שמאמציק תמיד ישאו פרי,

שתמיד תמצא את אשר תבקש אלי.

שתדע להבחין בין טוב ורע,

שתמיד תגיע להחלטה הנכונה.

שיהיו לך אלי חיים מאושרים ושמחים,

שלא תדע צער לעולמים.

שתגביה עוף להגיע למרומים.

וכך תחיה כל הימים...

בברכת חברות נאמנה

בגיל 21 התגייסת
ידידי היקר, לשרת
בצבא הפולני
ואחרי שנתיים
החלטת שזה
מספיק וצריך

שנת 1931, אתה אורז את מטלטליך, נפרד ממשפחתך, מחבריך בעיר הולדתך קובל ועולה לארץ ישראל. אתה חלוץ.

חלוץ תמיד היית בהכל. מוטיב שהנחה ומנחה אותך לאורך כל חיך. כפעיל וכבכיר יהדות 'קובל' שמשת תמיד כראש ונושא הלפיד בכל הפכת ברבות הזמנים להיות מנהיג ואב רוחני וכן יקר ונכס אלקטואלי לכל יהודי יוצאי קובל.

השפעתך ניכרה בכל פעילות שנעשתה למען תפארת יהדות קובל. החל מהיגוי הרעיון לבניית בית חדש וחלופי ליהדות מפוארת זו, גיוס כספים והקמת הבית לתפארת יוצאי קובל והסביבה. מחלום אישי הגשמת והקמת את 'בית יהדות ווהלין'.

וועד יוצאי קובל בראשותך, תמיד החליט. ואתה לא נשארה לך הזכות אלא לקחת את יישום וביצוע ההחלטה.

כאשר חשבת כי צריך להקים את דגם בית הכנסת הגדול שבקובל, שום דבר לא עמד בדרכך. תרמת מכספך ומזמנך וכן גייסת את כולם למען מטרה נעלה זו. היום כאשר אתה עולה לקומה השנייה בהיכל, ניתן להבחין בדגם העומד שם ומשקיף בכל הדרו ותפארתו כמו בימים שבית הכנסת עמד בקובל והיה המרכז התורני והרוחני של יהדות קובל.

תמיד הדגשת בפני כולם כי, הדגם משמש כמצבת זיכרון לזכר כל קורבנות והרוגי יהודי קובל ומאידך ישמש כאמצעי הסברה

לזכרו של גד רוזנבלט

גד רוזנבלט נולד באיגנטובקה בשנת 1919.

היה בין מייסדיה של המחתרת הלוחמת בזופיובקה. הקבוצה שארגן השתלבה ביחידתו של הגנרל קובפק והשתתפה במסע להרי הקרפטים.

בספרו "אש אחזה ביער", שראה אור בשנת תשי"ז, בהוצאת בית לוחמי הגיטאות, סיפר את קורות חייו בשנות המלחמה.

בקיץ 1944 ארגן יחד עם אליעזר לידובסקי, יצחק רייכמן (פאשה) ואחרים את יציאת הניצולים מהעיר רובנה במסגרת ארגון "הבריחה", והמשיך להיות פעיל בהצלת פליטי השואה בלובלין ובבוקרשט. היה

חבר גם ב"ועד הקואורדינציה". בארץ היה גד חבר בהנהלת ארגון הפרטיזנים ולוחמי הגיטאות בישראל ויו"ר ועדת הביקורת של איגוד יוצאי ווהלין.

עד פרישתו לגימלאות היה מנכ"ל מרכז ההדרכה לספריות בישראל.

גד היה איש משפחה מסור, חם ואוהב איש נעים הליכות, אהוב ומוערך על ידי עובדיו ועל ידי חבריו בארגון הפרטיזנים ובהנהלת האיגוד.

יהי זכרו ברוך.

לזכרו של שלום גולני 1923-2008

שמרנו על קשר טוב כל השנים עד שעלינו ארצה והמשכנו בקשרים הדוקים כל השנים.

ביחד עם שלום דאגנו להקים מצבות לזכרם של הנספים בני העיירה אלכסנדריה שהושמדו.

הראשונה הוקמה בבית האבות בחולון. לאחר מספר נסיעות לאלכסנדריה של שלום ושלי הצלחנו להקים שתי מצבות זכרון גם ביער סוויאטי ובבית הקברות היהודי ואנו שולחים כספים למי שהיה ראש העיר והוא דואג שהמצבות תשמרנה.

שלום זכרו לברכה ופיפה שתבדל לחיים ארוכים וטובים היו לנו כמשפחה. אהבנו מאוד לבקרם בבאר טוביה והם אהבו לבוא לבקרנו בתל אביב. הם הקימו משפחה לתפארת, בנים, נכדים ונינים. יהי זכרו ברוך.

שלום נולד בשומסק וגדל במשפחה עם הוריו, סבו וסבתו.

אביו היה רוקח ועבד בבית מרקחת ציבורי. כעבור שש שנים עבר יחד עם הוריו לאלכסנדריה באזור רובנו. האב פתח בית מרקחת פרטי.

כעבור שנתיים נולדה פרידה, אחותו. הינו חברות קרובות מאוד, הלכנו יחד לגן ילדים והתחלנו יחד לימודים בבית ספר יסודי (בי"ס תרבות כבר לא היה קיים). ההורים של שלום הכירו את הפלשריצ'סה ובעלה שהיה מורה למתמטיקה בבית הספר העממי באלכסנדריה.

בפרוץ המלחמה פנו ההורים אליהם בבקשה להסתירם אבל הם סרבו בטענה שכל העיר מכירה אותם. את הילדים (שלום ופרידה) הם מוכנים להעביר לכפר לקרובים. למחרת בבוקר מצאו את ההורים גוססים אחרי שנטלו רעל למנוע נפילתם בידי הצוררים (כל אחד מהם הכין טבליה לעצמו).

ציוקובה הפלשריצ'סה הזמינה שכן ולקחו אותם לבית הקברות היהודי שם נטמנו שניהם.

שלום ופרידה עברו את המלחמה בקשיים מרובים.

אחרי המלחמה ב-1945 חזרו כולם לאלכסנדריה ואז פגשתי את פרידה ואת שלום בשנית.

שלום פגש את פיפה לבית ליברטוב והם היו לזוג. אני זכיתי להיות עדה בחתונתם. לא היה בנמצא רב והטכס התקיים בחדרנו הדל כשאימי הכינה ורניקס ובלניצ'ס ושתינו לחיים.

טבעת הקידושין אימי הסירה מאצבעה והשאלה לצורך הקידושין.

ביבליוגרפיה יד לחיי היהודים בוהלין, לעיירות שנכחדו, למאנק על החיים, להישרדות ולעליה לארץ

1. אבטיחי, א. עורך, העיירה דמידובקה, הארכיון של ווהלין בישראל, תשי"ב 1952. 0034940
2. אבטיחי, אריה עורך, רובנה: ספר זכרון, "ילקוט ווהלין", תשי"ז 1956. 0037067
3. אביזוהר-קלורמן, ניסן, זכרונות, נ. אביזוהר-קלורמן, תשנ"ז 1997. 0070218
4. אבינדב, אריה עורך, נר תמיד לזכר קהילת ז'לוצק, תש"ל 1970. 0028227
5. אבינדב, אריה, קהילת אוסטילה בבנינה וחורבנה. ארגון יוצאי אוסטילה בישראל ובתפוצות, תשכ"א 1961. 0032611
6. אורמלנד, פנחס, עבדים היינו: זכרונות, פ. אורמלנד, תשל"ז 1977. 0098040
7. אילון, בן-ציון ח. עורך, לודביפול: (סעלישט גדול); ספר זכרון, ארגון עולי לודביפול, תשי"ח 1958. 0034882
8. אילון, בן-ציון ח. עורך, מזיריטש גדול בבנינה ובחורבנה, אירגון עולי מזיריטש בישראל, תשט"ו 1955. 0037441
9. אילון, בן-ציון ח. עורך, ספר זכרון לקהילות טוטשין, קריפה, ארגון יוצאי טוטשין-קריפה והסביבה בישראל, תשכ"ח, 1967. 0025417
10. אילון, בן-ציון ח. עורך, פנקס אוסטראה: ספר זכרון לקהילת אוסטראה, ארגון עולי אוסטראה בישראל, תשי"ד 1960. 0032672
11. אילון, בן-ציון עורך, ספר זכרון לקהילות טוטשין, קריפה, ארגון יוצאי טוטשין-קריפה והסביבה בישראל, תשכ"ח 1967. 0025417
12. אילון, בן-ציון, האשטש: ספר זכרון, עולי האשטש בישראל, תשי"ח 1957. 0034499
13. אילון, נ. ספר זכרון לקהילת לודביפול (סלישט גדול), ארגון לודביפול בישראל ובתפוצות, תשכ"ה 1965. 0027973
14. אלפרוביץ, יצחק עורך, ספר אוסטראה; מצבת זכרון לקהילה קדושה, ארגון יוצאי אוסטראה בישראל, תשמ"ז 1987. 0022796
15. אפלבוים, אברהם, בדרך מגיטו רפאלובקה לסופאצ'וב: במלואת חמישים שנה לחיסול הגיטו ביום ט"ז אלול, תש"ב 29.11.1942. (המחבר), 1992. 0056937
16. ארגון יוצאי ברסטצ'קה בישראל, היתה עיירה, ספר זכרון לקהילות ברסטצ'קה ברמליה והסביבה, תשכ"א 1961. 0032673
17. ארגון יוצאי ווהלין בא"י, ילקוט ווהלין, ארגון יוצאי ווהלין בא"י, תשי"ז 1947. 0115846
18. ארגון יוצאי לודמיר בישראל, פנקס לודמיר: ספר-זכרון לקהילת לודמיר - (ולדימיר וולינסק), ארגון יוצאי לודמיר בישראל, תשכ"ב 1962. 0029478
19. אריון, חנה, חותמו של מקום, משרד הבטחון- הוצאה לאור, תשס"ו 2006. 0117908

20. אריון, משה עורך, **מזייריץ' דקורץ: חורבן ושואה**; תלמידים כותבים. חולון: בית-הספר ע"ש רמז; ארגון יוצאי מזייריץ' דקורץ, 1973. 0062532
21. בירמן, בניה (שמחה), **חיי המשפחה**, תשמ"ח 1987. 0011567
22. בלנר, נחמה, **קוריץ בין שתי מלחמות העולם**, נ. בלנר, תשס"ב 2002. 0098024
23. בן-אוני, אשר עורך, **מיזוץ' - ספר זכרון**, ארגון יוצאי מיזוץ' בישראל, תשכ"א 1961. 0032895
24. ברגסון, גרשון, **תשעה עשורים במראה: השתקפות במארג חיי, ספריית פועלים**, תשס"ב 2002. 0097591
25. ברייך, שלום (סשקה), **המרד בקוסטופול: לא הסכמנו ללכת כצאן לטבח**, י. גולן, תשנ"ו 1996. 0054628
26. ברכמן (קורד), יפה, **גם את לא תישארי שיינדל**, דבי אופקים, 2008.
27. בת-עמי, חנה, **מעבר לשכחה**, משרד הבטחון - ההוצאה לאור, תשנ"ב 1992. 0001789
28. גבינג, רחל, **ביקשת אבי**, משפחת גבינג, תשס"ג 2003. 0103203
29. גולוב, מוני, **בין שתי מלחמות עולם**, י. גולן, תש"ס 2000. 0093650
30. גולן, חיים עורך, **המכתבים של בני המשפחה**, ח. גולן, תש"ס 2000. 0115146
31. גולן, חיים, **בית אבי**, ח. גולן, תשס"ה 2005. 0115095
32. גון-גרס, ציפי, **כבר לא ילדה של אף אחד**, זמורה-ביתן, תשס"א 2001. 0094146
33. גילדענמאן, משה, **חורבן קארעץ**, פאריז (המחבר), 1949. 0050378
34. גל, אברהם עורך, **לזכר רובנה**, ביי"ס סביון, גני יהודה, תשכ"ז-תשל"ג 1967-1973. 0031536
35. גלעין, חיים, **מישוט בעבר**, ח. גלעין, תשנ"ט 1999. 0110915
36. גלרט, מנחם, **הגמנסיה העברית "תרבות" ברובנה**, ועדת בוגרי הגמנסיה העברית "תרבות" ברובנה, תשל"ג 1973. 0096451
37. גנוז (גנוזביץ), יצחק עורך, **עיירתנו סטפן**, ארגון יוצאי סטפן והסביבה בישראל, תשל"ח 1977. 0017522
38. גרבה, הרמאן פרידריך, **עדותו של הרמאן פ. גרבה בירושלים**, יד ושם, תשכ"ז, 1966. 0027930
39. גרינשפן - מילשטיין, פייגה, **בנתיבי הגורל**, תשל"ו 1975. 0017108
40. דגוני, נח עורך, **בית קוריץ**, עלון ארגון יוצאי קוריץ בישראל מס' 45; ארגון יוצאי קוריץ, תשנ"א 1991. 0060788
41. דגוני, נח עורך, **בית קוריץ**: עלון ארגון יוצאי קוריץ בישראל מס' 44; ארגון יוצאי קוריץ, תש"ן 1990. 0053539
42. דומברובסקה, דנוטה עורכת, **פנקס הקהילות - פולין**: אנציקלופדיה של היישובים היהודיים למן היווסדם ועד לאחר שואת מלחמת העולם השנייה, יד ושם, תשל"ו - תשס"ו 1976-2005. 0017007
43. דיק, יעקב, **ואולי עמדה לי זכות אבות: אוטוביוגפיה תיעוד תולדות חיים**, תשס"ז 2007. 0122274
44. דלין, אלי עורך, **לובומל: עולם יהודי קטן**, יד ושם, תשנ"ז 1997. 0060189
45. דן, חיים עורך שותף, **ספר הורוכוב**, ארגון יוצאי הורוכוב בישראל, תשכ"ו 1966. 0031578

46. דרוק, לוי עורך שותף, **יהודי טוצ'ין וקריפה מול רוצחיהם**: עשרים וארבע עדויות: ועד יוצאי טוצ'ין וקריפה, מורשת, תשנ"א, 1990. 0000567
47. דרוק, לוי עורך שותף, **יהודי טוצ'ין וקריפה מול רוצחיהם**: עשרים וארבע עדויות, ועד יוצאי טוצ'ין וקריפה, מורשת, תשנ"א 1990. 0000567
48. ויינה, יעקב עורך, **האילן ושורשיו: ספר קורות ט"ל זופיובקה-איגנטובקה**, אגודת בית ט"ל, תשמ"ח 1988. 0023349
49. זיגלמן, יצחק עורך, **ספר טרוביץ**, יוצאי טרוביץ בישראל, תשכ"ז 1967. 0026147
50. זיגלמן, יצחק עורך, **ספר מלינוב - מרוויץ**, ועד יוצאי מלינוב - מרוויץ בישראל, תש"ל 1970. 0022470
51. זינמן, ישראל עורך, **מסע שורשים בעיירות מחוז רובנה, פלך ווהלין, מערב אוקראינה**, יולי 2005, ארגון יוצאי מז'יריץ בישראל, תשס"ו 2006. 0116418
52. זינמן, ישראל עורך, **מסע שורשים: בעיירות מחוז רובנה, פלך ווהלין, מערב אוקראינה**, יולי 2005, ארגון יוצאי מז'יריץ בישראל, תשס"ו 2006. 0116418
53. זינמן, ישראל עורך, **מסע שורשים: בעיירות מחוז רובנה, פלך ווהלין, מערב אוקראינה**, יולי 2005, ארגון יוצאי מז'יריץ בישראל, 2006. 116418
54. זיק, גרשון עורך, **רוז'ישץ' עיירתי**, ארגון יוצאי רוז'ישץ' בישראל, 1976. 0017087
55. **זכור! ליום השואה**, בית הספר ע"ש א.ד. גורדון חולון, תש"ל, 1970. 0026769
56. **זכרון נצח לקהילה קדושה הושצ'ה אשר נחרבה בשואה**, בית ספר ממלכתי "מרחבים", פרדס חנה, 1968. 0025440
57. **זכרון נצח לקהילה קדושה קוסטופול אשר נחרבה בשואה**, ביה"ס הממלכתי ע"ש א. ד. גורדון, הרצליה, תשכ"ה 1965. 0028999
58. חולבסקי, שלום, **פרשת טוצ'ין**, מורשת, 1964. 0022985
59. **חמישים שנה למרד הגיטאות -1993-1943**, מורשת, תשנ"ד 1993. 0016858
60. טנבלאט, מ. א. עורך, **ספר אוזיראן והסביבה**, אנציקלופדיה של גלויות, תשי"ט, 1959. 0034464
61. יונתן, יהודה ליב, **נוף וגזע**, נ. טברסקי, תשט"ו 1955. 0035797
62. יחיאל-ריכטר, מרים, **משפחתי: מסע אל העבר**, מ. יחיאל-ריכטר, תשס"ב 2002. 0096739
63. כהן, אברהם, **דובנא: קהילה שהיתה ואיננה**, ארגון יוצאי דובנא בישראל, תשמ"ה 1984. 0017606
64. כהן, אברהם, **ענפים שהוכחדו: הגזע שנגדע**, המחבר, תשנ"ג 1993. 0053456
65. כהן, בערל עורך, **ספר יזכור לקהילת לובומל**, דפוס מופת, תשל"ה 1975. 0016174
66. כפרי, יהודית, **שינדל כפרי (זסק-קמפינסקי): סיפור חיים**, "מערכת", תשנ"ז 1997. 0096735
67. כרוסט, י. עורך שותף, **ספר הזכרון לקהלת קאמין - קושירסקי והסביבה**, אירגון יוצאי קאמין - קושירסקי והסביבה בישראל, 1965. 0027976

68. לאוני, אליעזר עורך, **קוריצ, ספר זכרון לקהילתנו שעלה עליה הכורת**, ארגון יוצאי קוריצ בישראל, תשי"ט 1959. 0032820
69. לאוני, אליעזר עורך, **רוקיטנה ווהלין והסביבה: ספר עדות וזכרון**, ארגון יוצאי רוקיטנה והסביבה בישראל, תשכ"ז 1967. 0025850
70. לאוני-צופרפין, אליעזר עורך, **קובל: ספר עדות וזכרון לקהילתנו שעלה עליה הכורת**, ארגון יוצאי קובל בישראל, 1957. 0034848
71. להב, גדליה, **מחושך לאור**, הוצאת המחבר, תשמ"ו 1986. 0107513
72. **לובומל: עיירה שהוכחדה בשואה - תושביה נרצחו, אורח חייה, מסורתה ותרבותה נמחקו**, יד ושם, מחלקת החינוך, 2000. 0112882
73. לוי, יהודה לייב עורך, **אוסטראה**. יד יהדות פולין, תשכ"ו 1966. 0031363
74. לוש, ל. עורך, **ספר דומברוביצה**, אירגון יוצאי דומברוביצה בישראל, תשכ"ה 1964. 0029080
75. **לזכר קהילת אוסטילה**, בית הספר הממלכתי היובל, תשכ"ח 1968. 0025710
76. **לזכר קהילת אוסטראה**, בית ספר "אורנים" רמת השרון, תשכ"ט 1969. 0029101
77. **לזכר קהילת לוצק**, בית הספר התיכון "כל ישראל חברים", תשל"ג, 1973. 0026955
78. **לזכרו של ישראל אוטיקר**, תשל"ד 1974. 0078327
79. **לזכרם: פנקס וישניוביץ**, בית ספר ממלכתי, בנימינה, 1968. 0025438
80. ליאור, יהושע עורך, **מלניצה פלך ווהלין - אוקראינה: ספר הנצחה**, עדות וזכרון לקהילת מלניצה, יוצאי מלניצה בישראל ובתפוצות, תשנ"ד, 1994. 0033289
81. ליבנה, זלמן, **השומר הצעיר בוהלין: 1920-1940** גבעת חביבה: מרכז תעוד וחקר של "השומר הצעיר", תש"ן 1990. 0086252
82. ליבנה, נתן עורך, **כאורנים גבהו: פרטיזנים יהודים ביערות ווהלין**. האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל, תש"ס 1980. 0011855
83. ליבנה, נתן עורך, **פנקס הקהילה אוליקא: ספר יזכור**. ארגון יוצאי אוליקה בישראל, תשל"ב 1972. 0021248
84. ליבנה, נתן עורך, **פנקס הקהילה אלכסנדריא: ספר יזכור**, ועד יוצאי אלכסנדריא בישראל, תשל"ב 1972. 0023587
85. ליבנה, נתן עורך, **פנקס הקהילה טריסק: ספר יזכור**, ארגון יוצאי טריסק בישראל, תשל"ה 1975. 0016384
86. ליבנה, נתן עורך, **פנקס הקהילה מז'יריטש**, ועד יוצאי מז'יריטש בישראל, תשל"ד 1973. 0062528
87. לידובסקי, אליעזר, **לא כצאן לטבח: מפנקסו של פרטיזן**, אל"ף, תשמ"ב 1982. 0019739
88. לרנר, אריה עורך, **ספר קוסטופול: חייה ומותה של קהילה**. ארגון יוצאי קוסטופול בישראל, תשכ"ז 1967. 0025100
89. מאירוביץ, אהרן עורך, **ספר ולאדימרץ: גלעד לזכר עירנו**, ארגון יוצאי ולאדימרץ בישראל, תשכ"ג 1963. 0030499

90. מוז, גולדה (הוכברג), **גורלה של משפחה יהודיה**, ג. מוז, תשנ"ט 1999. 0087122
91. מוסמן, שמשון, **לברוח מהפחד**, הקיבוץ המאוחד, תשמ"ו 1996. 0110995
92. מימון, יהודה ליב הכהן עורך, **ערים ואמהות בישראל**: מצבת קודש לקהילות ישראל שנחרבו בידי עריצים וטמאים במלחמת העולם האחרונה. מוסד הרב קוק, תש"ו - תש"ך 1946-1960. 0038698
93. מנדל, אליהו, **זכרונות**, ארגון יוצאי קובל בישראל, תשס"א 2001. 0120521
94. מנטבר, רעיה, **מאז ועד עתה**, תשס"ד 2004. 0108128
95. מרגלית, משה (מרגוליס), **ילדות בלהבות**, משרד הבטחון - הוצאה לאור, תש"ס 2000. 0092042
96. מרין, יהודה עורך, **ספר יזכור לקהילות מנייביץ', הורודוק, טרויאנובקה, לישינבקה ופובורסק** (ווהלין) ארגון יוצאי מנייביץ' והסביבה בארץ ובחו"ל, תשס"ב 2002. 0099242
97. מרין, יהודה, **עיריה ביער**: מחנות משפחה יהודיים מפליטי הקהילות במנייביץ, פובורסק וטרויאנובקה, ליד יחידות הפרטיזנים "קרוק" ו"מאקס" י. מרין, תשמ"א 1980. 0019964
98. משפחת גולדשטיין: **רובנה - פולין**, ח. גולן (גולדשטיין), תשס"ה 2005. 0115151
99. **נזכור לעד**: כ"ז בניסן תש"ל 3.5.1970, בית ספר ממלכתי "מרחבים", פרדס חנה, 1970. 0027228
100. נקריץ, מרים בריק, **בדרכי החיים: ילדות בזהות ארית בין הכפריים**, יד ושם, תשס"ד 2004. 0104763
101. **נתיבות חיים**: לזכרו של חיים גיפמן ז"ל, נפטר בכ' אלול תשס"ב (28.8.2002). ישראל: חמו"ל, תשס"ג 2003. 0108082
102. סוכה, שמואל, **רסיס מכוכב האפר**, "מערכת", תשס"ב 2001. 0096648
103. סטולר, חיים, **משפחתי - וקורות חיי**, ח. סטולר, תשנ"ח 1998 - תשס"ד 2004. 0086267
104. סטרץ, יעקב, **בצבת הגרמנית: לוצק - משפחתי ואני**, דפוס נידט, תשס"ה 2005. 0113018
105. סמולר, משה, **בשוך הסערה**, ארגון יוצאי קוריץ, תשס"ד 2004. 0108331
106. ספקטור, שמואל, **יהודי ווהלין ותגובתם להשמדה**, יד ושם, תשמ"ד 1984. 0011820
107. ספקטור, שמואל, **לחימתם של יהודי ווהלין על פי מכתב מארכיונו של א. אהרנבורג**, מורשת, תשמ"ח 1988. 0054602
108. ספקטור, שמואל, **שואת יהודי ווהלין 1941-1944**, תשמ"ב 1982. 0012069
109. ספקטור, שמואל, **שואת יהודי ווהלין 1941-1944**, יד ושם; הפדרציה של יהודי ווהלין, תשמ"ו 1986. 0020958
110. **ספר הנצחה לזכר קדושי רובנה**, ארגון יוצאי רובנה, 1986. 0099778
111. עדיני, יעקב עורך, **דובנא: ספר זכרון**, ארגון יוצאי דובנא בישראל, תשכ"ו 1966. 0027712
112. עדיני, יעקב עורך, **ראדזיווילוב: ספר זכרון**, ארגון יוצאי ראדזיווילוב בישראל, תשכ"ז 1966. 0031180
113. **עיירתנו דרושקופול: דפי זכרון ומספד**, ארגון יוצאי דרושקופול בישראל, תשי"ז 1957. 0036606
114. פודגיצקי, אנה, **אישה במנוסה**, יד

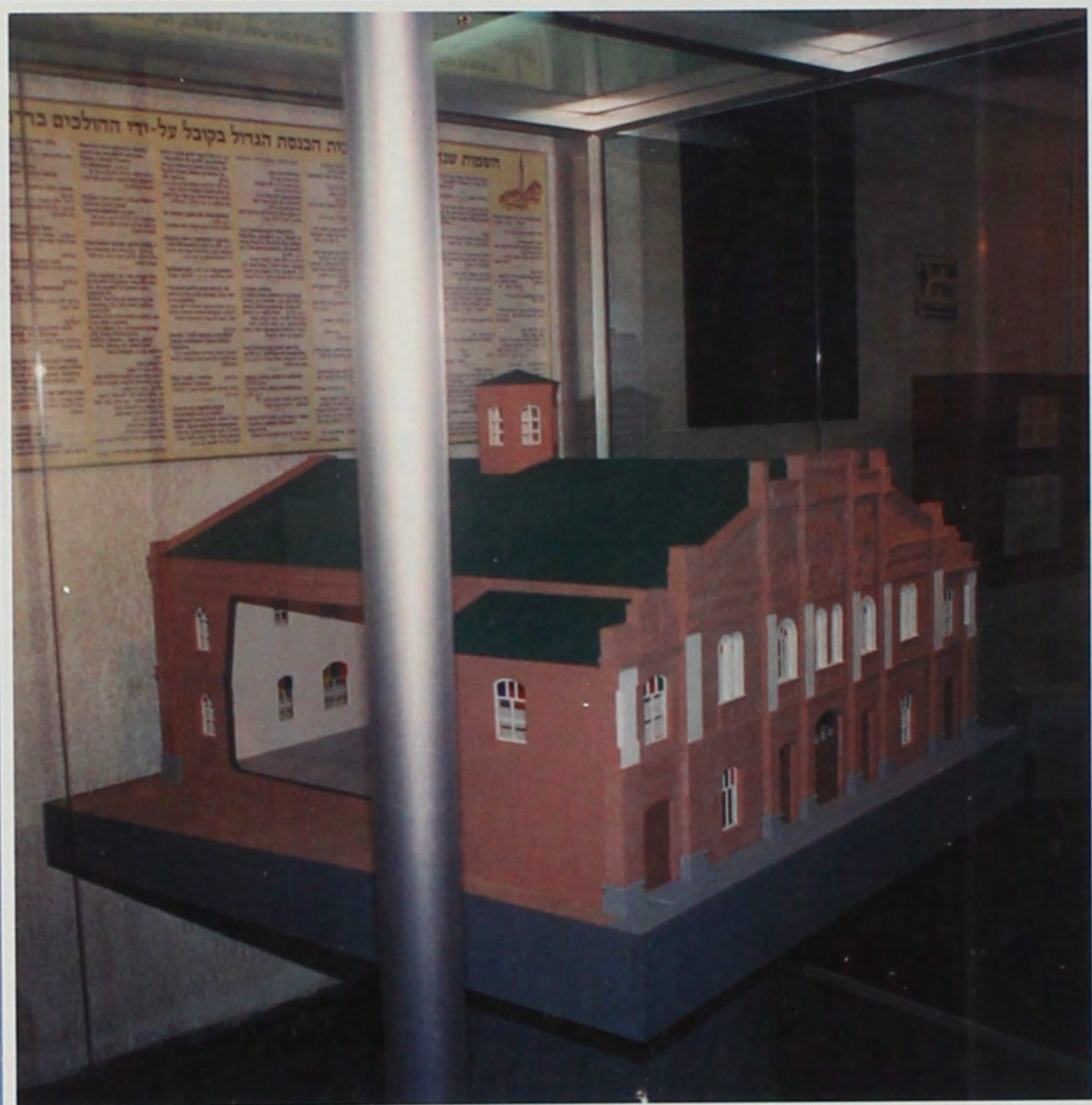
127. פרצוב, מיכאל, **הנער מאוסובה**: מעגלי חייל מ. פרצוב, תשמ"א 1981. 0110310
128. צביבל, יעקב (אלושה), **עמדנו על נפשנו**, מוזיאון הלוחמים והפרטיזאנים, תשנ"ב 1991. 0094710
129. **קול יוצאי קרמניץ בישראל ובתפוצות**, ארגון יוצאי קרמניץ בישראל, 1967-1980. 0031352
130. קסטנר, אריק, **ראוי לציון**, 1945, י. גולן, תשנ"ט 1999. 0088035
131. קרופ, מרדכי, **בין יאוש לתקווה**, משרד הבטחון- הוצאה לאור, תשנ"ג 1992.
132. קריב, יוסף עורך, **ספר יזכור לקהילת סארני** אירגון יוצאי סארני והסביבה בישראל ויד ושם, תשכ"א 1961. 0032333
133. קריב, יוסף עורך, **ספר יזכור לקהילת סארני**, יד ושם; אירגון יוצאי סארני והסביבה בישראל, תשכ"א, 2003. 0112554
134. רבין, חיים עורך, **וישניביץ: ספר זכרון לקדושי וישניביץ שנספו בשואת הנאצים**, ארגון עולי וישניביץ, תש"ל 1970. 0022473
135. רבין, חיים עורך, **לנוביץ: ספר זכרון לקדושי לנוביץ שנספו בשואת הנאצים בשנים 1941-1942**. ארגון עולי לנוביץ, תש"ל 1970. 0022465
136. רבין, חיים עורך, **שומסק: ספר זכרון לקדושי שומסק שנספו בשואת הנאצים בשנת 1942**. (ארגון עולי שומסק), 1968. 0026357
137. רוזנבלט, גד, **אש אחזה ביער: עם פלוגת פרטיזנים יהודית ובחטיבת קובפאק. הקיבוץ המאוחד, תשי"ז 1957. 0035807**
- ושם; משרד הביטחון, תשס"ב 2002. 0089305
115. פטיצר, דוד, **השואה הפרטית שלי**, חלק א'. המחבר, 1990. 0053557
116. פיאלקוב, אריה עורך, **עיירתנו ויסוצק: ספר זכרון. ארגון יוצאי ויסוצק בישראל**, תשכ"ד 1963. 0032211
117. פיאלקוב, אריה עורך, **פרקי חיים**, (חמו"ל), תש"מ 1980. 0021185
118. פייט, תנה, **נאחזים בחיים: סיפורם של צבי ורחל צור** (צונסקי), ח. פייט, (תשס"ג) 2003. 0102428
119. פינצ'וק, חנה, **יהודי לוצק תחת על הנאצים**, ח. פינצ'וק, תשל"ז 1977. 0073416
120. פינקלשטיין, גניה, **גניה**, ידיעות אחרונות; ספר חמד, תשנ"ד 1994. 0013918
121. פינקלשטיין, זופיה, **רוז'שצקה - לוצק - גטו, צד הארץ**, מפעל התרגומים של עדויות השואה, 2000. 0114040
122. פינקלשטיין, זופיה, **רוז'שצקה - לוצק - גטו, צד הארץ**, מפעל התרגומים של עדויות השואה, 2000. 0114040
123. פעסיס, פנחס, **עיר דובנא ורבניה, או, לבקר באהלי חם: סקירת עין על תולדות רבני עיר דובנא רבתי**, תשכ"ח 1968. 0120383
124. **פרטיזנים ולוחמים יהודים מוהלין: לזכרם**, הוועדה להנצחת פרטיזנים ולוחמים יהודים מוהלין, תשנ"ז 1997. 0094608
125. פרל, יואל, **ל"ו אביבים, 1903-1939**, רומן אוטוביוגרפי, "חבצלת", תש"ל 1970. 0023944
126. פרלמוטר, שלמה עורך, **יתמות: דפי זכרון לקהילת רטנה** ארגון יוצאי רטנה, תשי"א 1951. 0037693

138. רוזנבלט, גד, **אש אחזה ביער**: עם פלוגת פרטיזנים יהודית ובחטיבת קובפאק הקיבוץ המאוחד, תשל"ז 1976. 0094118
 139. רוזסון, נתנאל, **בשבילים וביערות בחטיבת קובפאק**, רשפים, תשל"ח 1978. 0017874
 140. רוטנברג, יידל, **לזכר קהלת טוטשין** שנשמדה למחרת יום הכפורים 1942 ע"י הנאצים, יוצאי קהלת טוטשין בישראל, 1955. 0038676
 141. **רוקיטנה**, קובץ ונכתב ע"י תלמידי כתה ו', ביי"ס "אורנים", יקנעם-עלית. תשל"ה 1975. 000813
 142. ריינשטיין, חיים, **זכרונות וסיפורים: מן העיירה מילניצא - פולין**, פתח תקוה, 1986. 0021179
 143. ריינשטיין, חיים, **לזכרם של שמות קורבנות קדושי העיירה מילניצא מימי השואה הנאצית תש"א-תש"ד, אשר מקום קבורתם לא נודע, לזכרון נצח לכל הדורות**, המחבר, 1986. 0021177
 144. **שואה וגבורה**, בית ספר ע"ש א.ד. גורדון חולון, ארגון יוצאי רוקיטנה והסביבה, 1972. 0022770
 145. שטיין, אברהם שמואל עורך, **פנקס קרמניץ: ספר זכרון**, ארגון עולי קרמניץ בישראל, תשי"ד 1954. 0038815
 146. שילה שמוליק, **סיפור אישי**, קיבוץ צאלים: ספריית האחים, 2007 תשס"ז. 0121516
 147. שני, מיכאל, **בנתיב החיים: קורותיה של משפחת שניידר**, מ. שני, תשס"ד 2004. 0106780
 148. **שנת השישים לחורבן**, ארגון יוצאי קוריץ, תשס"ב 2002. 0115840
 149. שרון, נחום (שטרכמן) עורך, **ספר**
 - לוצק**, ארגון יוצאי לוצק בישראל, תשכ"א 1961. 0029604
 150. שריד-שוורצבלט, אלכסנדר, **הישרדות**, יד ושם, תשס"ח 2008.
 151. תדיר-אפטר, חנינא, **כאב וחלום: שירים ושורשים**. (חמו"ל), 1989. 0023934
 152. **תיאורי הווי מהחיים היהודיים במזרח-אירופה שלפני השואה** קונטרס "ועד דור ודור אמונתו", ועד להנצחת קדושי פולסיה וואהלין, 1988. 0022071
 153. תמיר, נחמן עורך, **רטנה**, ארגון יוצאי רטנה בישראל, תשמ"ג 1983. 0011661
- אידיש**
1. **פון נאנעטן עבר: 'מאנאגראפיעס און מעמוארן**, אלוועלטלעכער יידישער קולטור-קאנגרעס 'פאראייניקט מיט "ציקא", 1955-1959. 0048223
 2. גרינעם, מיכל, **ווען דאס לעבן האט געבליט**: (אסטרע "די יידישע קרוין פון וואלין") המחבר, 1954. 0038188
 3. שיכאטאו, שייע, **אונטער סאוועטישער אקופאציע**, חמו"ל, 1980. 0021890
 4. קאץ, דניאל עורך, **יידישער וואהלין: פאעזיע און פאקטן**, ווארשע: (העורך), 2001. 0094761
 5. ביגיל, גרץ עורך, **מיין שטעטלע בערעזנע**: זאמלונג פון זכרונות פון בערעזנער לאנדסלייט אין לאנד און אין אויסלאנד; 1 עדות זאגן פון יחידים, וואס האבן געראטעוועט פון די הענט פון די מערדערישע היטלער-לייט און זיינע העלפער: דפוס המרכז, 1955. 0069601

6. ירון, אברהם עורך שותף, **ספר האשט: יזכור-בוך**, האשטער סאסייעטי, תשי"ז 1958. 0037928
7. **לזכרון עולם**: פון די אומגעקומענע קדושים פון דעם אידישען ישוב אין טארטשין וואס איז חרוב געווארן אין 1942 דורך די נאצישע און אוקראינער רוצחים ימ"ש. טארטשינער וואלינער יאנג מענס אסס'ן, 1948. 0012895
8. בערמאן, כ. **סאסענקעס: דער צוויטער באבי יאר**. ביראבידזשאן, 1988. 0063889
9. אליצקי, לייב, **מענטשן פון מיין שטעטל**, יידיש בוך, 1958. 0012668
10. כאזאן, ש. עורך, וואלינער פרעסע יובל נומער 1928-1938 **לוצק** לוצק: דפוס לוצק, 1938. 0098884
11. ספר לוצק, **יזכור-בוך געווייטעט דעם יידישען לעבן און אומקום אין לוצק**. בוך-קאמיטעט, 1959. 0037915
12. בלענקיטני, אהרן, **גורל: איבערלעבונגען פון א יידישער משפחה אין דער 2טער וועלט-מלחמה**. י. ל. פרץ, תשכ"ח 1968. 0029869
13. געלערנט, ה. עורך, **פיטשאייעווער יזכור - בוך**, פיטשאייעווער הילפס - לאנדסמאנשאפט, תש"ך 1960. 0034448
14. לערנער פאליק עורך, **קרעמעניץ, וויזשגאראדעק און פאטשאייעו: יזכור-בוך**, לאנדסלייט-פאראיין פון קרעמעניץ און אומגעגנט, אין ארגענטינע, 1965. 0028508
15. **פנקס קאוועל**, ל"ל פאריין פון קאוועל און אומ. אין ארגענטינע, תשי"ב 1951. 0038649
16. גרינשפן-מילשטיין, פייגה, **א לעבן אויף ראטעס**: אויטענטישע שילדערונגען פון דער שואה תקופה. ניי-לעבן, 1966. 0024053
17. לערנער, פאליק עורך, **קרעמעניץ, וויזשגאראדעק און פאטשאייעו: יזכור-בוך**, לאנדסלייט - פאראיין פון קרעמעניץ און אומגעגנט אין ארגענטינע, 1965. 0028508
18. באטשאנסקי, יעקב עורך, **יזכור-בוך ראטנע: דאס לעבן און דער אומקום פון א יידיש שטעטל אין וואלין**, ראטנער לאנדסלייט פאריינען אין ארגענטינע און נארד-אמעריקע, 1954. 0048778
19. פערעל, יואל, **דעם מארגנשטערן אנטקעגן**, י. ל. פרץ, תשכ"ז 1967. 0029949
20. פערעל, יואל, **אין שיין פון מארגנשטערן**. "המנורה", תשכ"ח 1968. 0029955

אנגלית

1. Getman, Abraham, **Borders of Hope; A Teenager's Flight For Life**, Vantage, 2000.
2. Goldenberg, Sam & Anna, **Whispers in the darkness**, Shengold, 1988.
3. Marin Yehuda, **Memorial Book, The Jewish Communities of Manyevitz, Horodok, Lishnivka, Troyanuvka, Povursk & Kolki**, 2004
13. געלערנט, ה. עורך, **פיטשאייעווער יזכור - בוך**, פיטשאייעווער הילפס - לאנדסמאנשאפט, תש"ך 1960. 0034448
14. לערנער פאליק עורך, **קרעמעניץ, וויזשגאראדעק און פאטשאייעו: יזכור-בוך**, לאנדסלייט-פאראיין פון קרעמעניץ און אומגעגנט, אין ארגענטינע, 1965. 0028508
15. **פנקס קאוועל**, ל"ל פאריין פון קאוועל און אומ. אין ארגענטינע, תשי"ב 1951. 0038649

110 שנים לבית הכנסת הגדול בקובל